

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKIMĒMIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	3
'Aho	Tūsite, 19 Mē 2020

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

'Eiki Tokoni Palēmia, Lao & Pilisone

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua & Kasitomu mo e
Tānaki Pa'anga Hu Mai

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmāte Afi

'Eiki Minisitā Toutai & Ngoue

'Eiki Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &
Ma'u'anga Fakamatala

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi & Takimamata

'Eiki Minisitā Mo'ui

'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua

Dr. Pōhiva Tu'i'onetoa

Hon. Vuna Fa'otusia

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

Hon. Tevita Lavemaau

Sāmiu Vaipulu

Lord Nuku

Lord Tu'ilakepa

Poasi Mataele Tei

'Akosita Lavulavu

Palōfesa 'Amelia Tu'ipulotu

Siaosi Sovaleni

Vātau Hui

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

Lord Vaha'i

Lord Tu'i'āfitu

Lord Tu'iha'angana

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 9, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai

Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai

Fakafofonga Kakai 14, Vava'u

Siaosi Pōhiva

Sēmisi Sika

Māteni Tapueluelu

Losaline Ma'asi

Semisi Fakahau

Penisimani Fifita

Mo'ale Finau

Veivosa Taka

Saia Piukala

FALE ALEA 'O TONGA

'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 03/2020 FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA

'Aho : Tūsite 19 Mē, 2020
Taimi : 10.00 am

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea
Fika 04	:	Lao Ke Fakahū Atu 'a e Pa'anga Ki he Ngaahi Ngāue 'a e Pule'anga 2020/2021 –Lao Fika 5/2020 <ul style="list-style-type: none"> • Polokalama Patiseti 'a e Pule'anga ki he Ta'u Fakapa'anga Ngata ki he 'aho 30 Sune 2021 • Fakamatala Patiseti 2020/2021 • Palani Ngaue 'a e Ngaahi Potungaue Fakapule'anga 2020/2021 – 2022/2023
Fika 05	:	Palani Fakaangaanga Fakata'u 'a e 'Atita Seniale ki he 2020/2021
Fika 06	:	Ngaahi Me'a Makehe
Fika 07	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	8
Lotu	8
Ui ‘o e Fale.....	8
Poaki.....	8
Me’a ‘Eiki Sea.....	8
Lau ‘uluaki Lao Fakaangaanga fika 5/2020 (Lao Patiseti 2020/21	9
Lau tu’o 2 Lao Fakaangaanga ki he Patiseti 2020/21	9
Fokotu’u tukuhifo Lao Fakaangaanga Patiseti ki he Kōmiti Kakato	10
Tukuhifo ki he Kōmiti Kakato Fakamatala Patiseti & ngaahi Palani Ngāue.....	10
‘Ikai tui ko e founga mo e laumālie ne fakahū mai ‘aki fokotu’u Palēmia ko e ngāue fakataha	11
Tui kapau ne talatalanoa’i e fokotu’u Palēmia ko e laumālie ia ngāue fakataha	11
‘Ikai ha mafai e Remuneration Authority ki he vāhenga e Fale Alea	12
Fokotu’u tukuhifo fokotu’u Palēmia ke alea’i he Kōmiti Kakato.....	14
Tui ne tonu ‘omai faingamalie ke talanoa’i fokotu’u Palēmia.....	15
Fakatonutonu ke alea’i fakataha fokotu’u Palēmia mo e Patiseti	15
Tokanga ke fakapotopoto e fokotu’u ‘a e Palēmia.....	15
Fakatonutonu ke ‘oua ngāue’aki lea ‘oku pule e tokolahi he ‘oku fiema’u e ngāue fakataha ..	16
Tui ‘ikai ko e laumālie ‘o e ngāue fakataha na’e fakahoko ‘aki e fokotu’u Palēmia.....	16
Fokotu’u tukuhifo fokotu’u Palēmia ki he Kōmiti Kakato he kuo ne maumau’i Tu’utu’uni Fale	16
Fakama’ala’ala ki he tokanga Tongatapu 4 fekau’aki mo e Lao ki he Ma’u Mafai Vāhenga ..	17
Fokotu’u ke faitu’utu’uni Sea fekau’aki mo e ‘isiu he fokotu’u Palēmia.....	17
Fokotu’u ke alea’i fokotu’u Palēmia he Fale Alea ke ma’a pea ‘ata kitu’a	18
Fokotu’u ‘ikai poupu ki he fokotu’u e Palēmia he ko e kemipeini	18
Tokanga pe kuo hoko ha mate he <i>COVID</i> kuo fakahoko mai ai fokotu’u Palēmia	19
Taukave ‘oku uesia faka’ekonomika ‘a māmani mo Tonga ni he mahaki <i>COVID</i>	21
Taukave fiema’u ke fai ha tokoni ko e uesai fakamamani lahi faka’ekonomika.....	21
Tokanga pe ‘oku ‘ikai falala Pule’anga ki he ivi e ‘aukai fakafonua.....	23
Fokotu’u tuku pē ā ki he Pule’anga ke to’o ‘enua vahe kae hao e toenga kau Mēmipa	23
Fokotu’u holoki vāhenga kau Fale Alea ke 6 mano kotoa pea to’o mei ai peseti 20.....	24

Fakatonutonu ko e Kapineti nau ngāue mei Sanuali ki Tīsema makatu’unga ai nau vahe	24
Taukave fa’ahi fakaanga nau ngāue pe mo nautolu mei Sanuali ki Tīsema	24
Fakama’ala’ala Sea ki he ngaahi fokotu’u fekau’aki mo e fokotu’u e Palēmia.....	25
Fokotu’u ‘ikai ko ha tu’utu’uni ‘a e fokotu’u ia Palēmia.....	27
Taukave’i ko e fokotu’u he tu’u Tu’utu’uni e Fale lava ke fokotu’u pepa mo fokotu’u ngutu	27
Fokotu’u ke tuku ki ha Kōmiti e Fale Alea ke vakai’i fokotu’u Palēmia	27
Fakamanatu fokotu’u ke ta’evahe Palēmia mo Tongatapu 2 he ko e fokotu’u fakapaati na’e fai	28
Fakamahino ko e kole ‘oku fai mai he Pule’anga ki he Fale Alea he fokotu’u Palēmia	30
Taukave ‘oku totonu ke fakakaukau’i lele kole fai mei he Pule’anga he fokotu’u Palēmia.....	32
Tui ko e fokotu’u Palēmia ko e me’a ia Paati e Kakai.....	33
Fakatonutonu ko e me’a Palēmia kimu’a he Patiseti ko e founa ngāue fakamāmani lahi	33
Fakamahino Palēmia ko e Patiseti ko e me’a ‘a e Pule’anga fakalukufua.....	34
Fakatonutonu kuo pau ke talangofua e Kapineti ki he kole Palēmia	34
Taukave Pule’anga ko e angí e kuo fai mei taumu’a pea ko honau lotó pē ia	35
Fehu’ia Palēmia pe ‘oku ‘i ai ha Paati ko ē PTOA	37
Tokanga ke holoki ‘ā vahevahe mo e lau Paati e Palēmia kae kāfataha Fale	37
Taukave’i hoko me’a Palēmia kimu’a he Fakamatala Patiseti ko e me’a angamaheni ‘a e Fale	38
Fiema’u fai mai Palēmia ha’ane tali ki he fokotu’u ke ta’evahe ia mo Tongatapu 2.....	38
Fakamahino Sea ko e hingoa ‘oku he papa ‘i he tesi Hou’eiki ko e hingoa faka’ofisiale ia ‘oku ngāue’aki	39
‘UHINGA Palēmia ki he’ene fokotu’u ke kaunga ongo’i mo e kakai uesiá ‘a e faingata’á koe’uhi <i>COVID-19</i>	40
Kole fakamolemole Palēmia ki he ngāue’aki e lea Paati	41
Tui Palēmia ‘ikai ko e laumālie ‘ene fokotu’u ‘a e fokotu’u kuo fai mei Tongatapu 2.....	41
Fokotu’u Palēmia tuku ki he Kōmiti Pa’anga ‘ene fokotu’u holoki vāhenga.....	42
Fakama’ala’ala Sea ki he ngaahi fokotu’u fekau’aki mo e fokotu’u e Palēmia.....	42
Tui ko e kalusefaí kamata he taimi kotoa pe ‘oku fai ai tipeiti & me’a ‘aonga pe ke talanoa’i	43
Tui ko e feilaulau ‘oku fai’aki e loto lelei mo loto tau’atāina.....	43
Fokotu’u tukuhifo ki he Kōmiti Pa’anga e fokotu’u Palēmia ke alea’i fakataha mo e Patiseti	47
Tui ‘oku hoko e ngāue’aki he Palēmia ‘a e Paati ke vaetu’ua e ngāue kafataha e Fale Alea ...	48
Fokotu’u ki he Palēmia ko ia ‘a e taki ke ne fakama’opo’opo’i e Fale Alea	48

Poupou tukuhifo fokotu’u Palēmia ke alea’i fakataha mo e Patiseti he Kōmiti Kakato	49
Fokotu’u Ha’apai 12 makatu’unga ‘e ua ki ha’ane foaki peseti 20 ‘ene vahe	49
Fokotu’u ‘e ua ‘a Ha’apai 12 ki he vahevahe ‘ene peseti ‘e 20 he to’o vāhenga.....	50
‘UHINGA ki he fakatangi mei he Pule’anga ki he peseti 20 vahenga kau Mēmipa.....	52
Tokanga ki he lōloa e to’o peseti 20 vahe kau Mēmipa & to’o tukuhau peseti 25	53
Poupou’i ‘ave fokotu’u Palēmia ki he Kōmiti Pa’anga pea fakapapu’i mo e Kupu 2 he Konisitūtone	54
Tui ke tipeiti’i fokotu’u Palēmia ‘i Fale Alea ke fanongo ki ai kakai.....	54
Taukave’i ‘i ai fiema’u vivili fekau’aki mo e ngāue ki he COVID.....	54
Tokanga ke alea’i fokotu’u ‘i Fale Alea ke fakasi’isi’i to e vahe he Kōmiti	56
Fokotu’u tuku ki he Kōmiti Kakato e fokotu’u ‘a e Palēmia ke alea’i fakataha mo e Patiseti .	57
Fokotu’u Tongatapu 2 ko e fokotu’u ke tuku ki he Kōmiti Pa’anga ke fakalelei’i fokotu’u e Palēmia	58
Kole ke tokoni Minisita Mo’ui ke fakamatala ki he fiema’u vivili he COVID.....	59
Fakafoki ‘e Tongatapu 2 ‘ene fokotu’u.....	61
Fakafoki Minisita Ngoue ‘ene fokotu’u	63
Fakafoki Minisita Pa’anga ‘ene fokotu’u.....	63
Fakafoki ‘e Ha’apai 13 ‘ene fokotu’u	63
Te’eki ma’u Tonga me’angāue kakato ke sivi faka’auliliki ki he kolona.....	65
Si’isi’i fakamāmani lahi ngaahi naunau malu’i.....	65
Kakai matu’outu’a ange lahi ange faingamalie ke uesia he mahaki kolona	66
Fakapotopoto taha e Potungāue Mo’ui ke kei tapuni kau’āfonua ‘a Tonga ki he hao & malu e kakai	66
Mahu’inga taha e mo’uilelei kae takanga taha mo e pisinisi ki he fakalalakaka e fonua	66
Pālōti’i ‘o tali ke ‘ave ki he Kōmiti Pa’anga fokotu’u e Palēmia ki he vāhenga	66
Palani Fakaangaanga Fakata’u ‘Atita Seniale ki he Ta’u 2020/21	67
Fokotu’u tuku ki he Kōmiti Pa’anga e Palani Fakaangaanga Fakata’u ‘Atita Seniale	68
Pālōti’i tali tukuhifo ki he Kōmiti Pa’anga Lipooti Fakaangaanga ‘Atita Seniale.....	68
Fokotu’u ke fili sea fo’ou ‘a e Kōmiti Kakato	68
Kole ke toloi ki ‘apongipongi fokotu’u ko eni ke fili Sea Kōmiti Kakato.....	69
Tali lelei Sea Kōmiti Kakato lolotonga e fokotu’u ke fili ha Sea fo’ou.....	69
Tokanga ki he tu’u ‘a e Tu’utu’uni Ngāue ‘a e Fale	69
Fakama’ala’ala he Kupu 150 (1) & (2) fekau’aki mo e Sea Kōmiti Kakato	70

Kelesi..... 71
Fakamā'opo'opo Feme'a'aki he Fale Alea 'o Tonga..... 72

Fale Alea 'o Tonga

'Aho: Tūsite 19 Mē 2020

Taimi: 1015-1020 pongipongi

Sātini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea

'Eiki Sea: Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki kole atu ke mou hiva mai e lotu 'a e 'Eiki

Lotu

(Hiva lotu 'a e 'Eiki ko e kamata'aki ia 'enau lotu he pongipongi ni)

Kole atu ki he Kalake ke ui e Hou'eiki Mēmipa e Fale

Ui 'o e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Minisitā 'o e Kapineti tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki Nōpele 'o 'Ene 'Afio, kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Fakafofonga e kakai kae 'atā ke fakahoko hono ui 'o e Fale ni ki he pongipongi ni 'aho Tūsite 19 'o Mē 2020.

<007>

Taimi: 1020-1025

Poaki

Kalake Tēpile : ...Saia Ma'u Piukala. 'Eiki Sea kole ke u to e fakaongo ange mu'a. 'Eiki Minisitā MEIDECC, Sēmisi Kioa Lafu Sika. 'Eiki Sea, ngata'anga ia e tali uí, kei hoko atu 'e poaki 'a e 'Eiki Tokoni Palēmiá, poaki mai mo 'Eiki Nōpele Tu'ivakanó, kei hoko atu pē mo e poaki 'a 'Eiki Nōpele Vaha'í, pēhē kia 'Eiki Nōpele Fusitu'a. Mālō 'aupito.

Me'a 'Eiki Sea

'Eiki Sea : Fakatapu ki he 'afio 'a e Tolu Taha'i 'Otua 'i hotau lotolotonga, tapu pea mo 'Ene 'Afio Tama Tu'í Tupou VI ko e Hau 'o e 'Otu Tongá, tapu pea mo e Ta'ahine Kuiní Nanasipau'u, kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki 'o e fonuá. Tapu atu ki he 'Eiki Palēmiá, tapu atu ki he Hou'eiki Minisitā e Kapinetí, pea mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e kau Nōpelé, tapu pea mo e Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí. Mālō ho'omou laumālie lelei he pongipongi ni Hou'eiki. Hangē pē ko e ngāue 'oku mou me'a ki ai he'etau 'asenitá, 'ikai ke 'i ai ha liliu, tau kei 'i he lao ke fakahū atu 'a e pa'anga ki he ngaahi ngāue 'a e Pule'angá ki he ta'u 2020/2021. Ko 'etau ngāue na'e tukumai mei 'aneafí, na'e kei fai 'a e feme'a'aki 'i he fokotu'u 'a e 'Eiki Palēmiá. Ka koe'uhi pē 'oku mu'omu'a pe 'etau 'asenitá, pea 'oku kole ke tau hoko atu 'i he fika 4 'asenitá, pea toki foki mai 'a e feme'a'aki ki he fokotu'u ko ia 'a e 'Eiki Palēmiá. He ko e Lao ko ení, na'e 'osi fakamatala atu 'e he 'Eiki Minisitā Pa'angá. Kole atu ki he Kalaké ke tau lau 'uluaki.

Lau 'uluaki Lao Fakaangaanga fika 5/2020 (Lao Patiseti 2020/21)

Kalake Tēpile : Tapu mo e 'Eiki Seá, 'Eiki Palēmiá mo e Hou'eiki Mēmipa kakato e Falé, kae 'atā ke lau atu 'a e Lao Fakaangaanga Fika 5 'o e 2020 ko e Lao ke Fakahū atu 'a e Pa'anga ki he Ngaahi Ngāue 'a e Pule'angá.

'OKU TU'UTU'UNI 'E HE TU'I mo e Fale Alea 'o Tongá 'i he fakataha alea 'o e Pule'angá 'o pehē.

Kupu 1. 'E ui 'a e Laó ni ko e Lao ke Fakahū atu 'a e Pa'anga ki he 2020/2021 ki he Ngaahi Ngāue 'a e Pule'angá 2020, pea kuo pau ke kamata ngāue'aki 'i he 'Aho 1 'o Siulai, 2020.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a hono lau 'uluaki 'a e Lao ke fakahū atu 'a e pa'anga ki he ngaahi ngāue 'a e Pule'angá ki he 20/21, ko e Lao Fika 5 eni 'o e 2020. Kātaki 'o hiki nima.

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Veivosá Taka, Siaoasi Pōhiva, Losaline Mā'asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mō'ale Finau, 'Eiki Minisita Mo'ui, Ngaahi Ngāue Fakalotofonuá, 'Eiki Minisita Ngaahi Ngāue'anga Lalahí, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisita Fonuá, 'Eiki Palēmiá, 'Eiki Minisitā Pa'angá, 'Eiki Minisita Akó, 'Eiki Minisitā Fefakatau'akí, 'Eiki Minisitā Ngoué, 'Eiki Minisitā Polisí, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfítu, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana. 'Eiki Sea, 'oku loto ki ai 'a e toko 20.

'Eiki Sea : Ko ia pē 'oku 'ikai loto ki hono lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaangá, kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile : 'Oku 'ikai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Mālō Hou'eiki, 'oku tali 'e he Falé ni hono lau 'uluaki 'o e Patisetí, kole atu ki he Kalaké ke lau tu'o 2 mai.

Lau tu'ó 2 Lao Fakaangaanga ki he Patiseti 2020/21

Kalake Tēpile : Ko e Lao ke Fakahū atu 'a e Pa'anga ki he Ngaahi Ngāue 'a e Pule'angá.

'OKU TU'UTU'UNI 'E HE TU'I mo e Fale Alea 'o Tongá 'i he fakataha alea 'o e Pule'angá 'o pehē.

Kupu 1. 'E ui 'a e Laó ni ko e Lao ke Fakahū atu 'a e pa'anga 2020/2021 ki he Ngaahi Ngāue 'a e Pule'angá 2020, pea kuo pau ke kamata ngāue'aki 'i he 'aho 1 'o Siulai, 2020...

<008>

Taimi: 1025-1030

'Eiki Sea: Tongatapu 9.

Fokotu’u tukuhifo Lao Fakaangaanga Patiseti ki he Kōmiti Kakato

Penisimani Fifita: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea. Tapu ki he ‘Eiki Palēmia kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Minisitā ‘o e Kapineti. Tapu mo e Hou’eiki Nōpele ‘o e fonua. Tapu pea mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. Sea ‘oku fokotu’u atu mei he tēpile ko eni ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato ke fai ha feme’a’aki ki ai mālō.

Tukuhifo ki he Kōmiti Kakato Fakamatala Patiseti & ngaahi Palani Ngāue

‘Eiki Sea: Hou’eiki ko e fokotu’u mei he Tongatapu 9 ke tukuhifo pea ‘oku poupu ki ai e Nōpele mei Ha’apai. ‘A ia ko e kotoa e ‘ū naunau ko eni e Polokalama Patiseti ko e Fakamatala Patiseti mo e Ngaahi Palani Ngāue tukuhifo ia ke fai e feme’a’aki ki ai he Kōmiti Kakato. Hou’eiki hangē pē ko e me’a na’a tau kamata ‘aki ai ‘i he fakataha he pongipongi ni kimu’a pea tau hoko atu ki he ‘Asenita Fka 5 ko u fiema’u ke tau foki ki he fokotu’u ko ē ‘Eiki Palēmia he ‘oku felāve’i ia pea mo e Patiseti ko e fokotu’u pea ko u fakamanatu atu me’a mai e ‘Eiki Palēmia ke holoki e vāhenga e Hou’eiki Mēmipa Kapineti mo e Hou’eiki Mēmipa Fale Alea ‘aki e pēseti ‘e 20 koe’uhī pē ke tokoni ki hono tau’i ko ē *COVID-19*, te’eki ke fakama’ala’ala mai e ngaahi fakaikiiki pea ko u tui mahalo ko e faingamālie eni ke mou feme’a’aki ki ai pē tukuhifo ki he Kōmiti Kakato ke mou toki fakakakato ai pea toki fakafoki mai ki he Fale Alea. Me’a mai e Fakafofonga Hou’eiki Nōpele ‘o Ha’apai.

Lord Tu’iha’angana: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Tapu ki he ‘Eiki Palēmia ‘o Tonga kae ‘uma’ā e Hou’eiki Minisitā ‘o e Kapineti. Tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga Nōpele. Tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. Sea tau fakafeta’i pē ki he ‘Otua he ma’u he Feitu’u na ko e Sea ‘o e pongipongi ni. Pea ko u kole pē ke fakamālō he faingamālie ‘oku tukumai ‘e he Feitu’u na pea ko u kole fakamolemole pē na’e fai e ki’i poaki ‘aneafi mei he Fale Alea, fokoutua pea ne u fakaongo mai pē he letiō ki he ngaahi feme’a’aki e Fale Alea ‘o Tonga. Pea ko ia ko u tui hangē pē ko u tui na’e ‘osi fai pē ‘a e ngaahi feme’a’aki ka ko e ‘oatu pē ‘a e fakakaukau ‘a e motu’a ni fekau’aki mo e fokotu’u ko ia ‘aneafi ‘a e ‘Eiki Palēmia pea ko e tuku atu pē ki he Feitu’u na Sea. Fakamālō lahi ki he ngaahi me’a mahu’inga na’e ‘ohake ‘aneafi tautautefito ki he ngaahi fakama’ala’ala mo e huluhulu ne fakahoko he ‘Eiki Palēmia fekau’aki mo ‘etau Patiseti pea ‘uma’ā ‘a e fakamatala ne fakahoko he ‘Eiki Minisitā Pa’anga. Sea pea ne faka’osi ‘aki he Fale Alea ‘o Tonga ‘a e fokotu’u ko ia mei he ‘Eiki Palēmia ‘Eiki Sea.

Sea, lave’i he motu’a ni hangē ko e fokotu’u na’e fai ki ai ‘a e feme’a’aki ne taimi ‘oku uesia ai e fonua he faingata’a ko eni fakamāmani lahi ‘oku ‘ikai ko Tonga pē, ngaahi fonua kotoa pē ‘o māmani ‘oku nau tuku taha ‘enau tokanga ki he ta’ahine tau’olunga ko eni ko kolonavailasi ‘oku ne ‘ahia ‘a e kolope pea ‘oku ne to e tau’olunga fakaava ‘i he’etau patiseti ‘o tuku taha ki ai ‘a e tokanga ‘a e Pule’anga pea ‘oku tau kau fakataha ‘i he ngaahi fokotu’utu’u ngāue pehē ki he lotua, ngaahi lotu ‘aukai pehē ki he lotu ‘a e fonua pea ‘oku hā mai ‘i he ngaahi, he kaveinga ngāue ‘a e fiema’u ke tau ngāue fakataha pea na’e hā pē ia he koloa ne tō mei he Hau ‘o e Fonua ‘i hono fakaava e to’u Fale Alea ko eni, ko e taimi faingata’a pē eni ‘oku fiema’u ke tau tu’u fakataha he ka tau ka tu’u fakataha te tau ikuna. Ko ia Sea lave’i pē ki he fokotu’u ne fakahoko mai he ‘Eiki Palēmia ‘aneafi, mahino pē ‘a e mahu’inga ‘o e fokotu’u tautautefito ki he taimi faingata’a ko eni ka ko u tui Sea hangē pē ko e kamata ‘a e feme’a’aki ‘aneafi ‘oku ‘i ai pē e laumālie ‘o e

fengāue’aki ‘a e Fale ni tautautefito ki he me’a pē ‘oku fa’a taku pē ia he Fale ni ko ‘etau fekoekoe’i pē he taimi pea mo e feveitokai’aki ‘a e ngaahi feme’a’aki neongo ‘oku takitaha ‘ai e ngaahi kaveinga ‘oku tau kehekehe ‘etau tui mo ‘etau ngaahi faka’uhinga ...

<009>

Taimi: 1030-1035

‘Ikai tui ko e founga mo e laumālie ne fakahū mai ‘aki fokotu’u Palēmia ko e ngāue fakataha

Lord Tu’iha’angana: Kā ‘i he ‘osi ‘a e ngaahi feme’a’aki kotoa pē ‘oku tau iku pē ‘o taha, ko e fanga tokoua pē mo e fanga tuofāfine kitautolu ‘i he Falé ni pea ‘oku ‘i ai pē ‘a e toka’i ‘i he’etau fēngāue’aki. Pea kuó u tui ko e kaveinga ko eni Sea, ko e fokotu’u mahu’inga. Kuó u tui ko e mahu’inga ‘o e fokotu’u ia ‘oku ‘i ai hono mahu’inga he ko e me’a ia na’e ‘omai aí, na’e pēhē ‘e he Pule’angá ‘oku mahu’inga. Kā ki he motu’á ni Sea, ko e founga hono fakahū mai mo e tui mo e laumālie na’e fai ‘aki hono fakahū maí, ‘oku ‘ikai ké u tui ko e ngāue fakataha ia ‘oku talamaí, ‘a eni ko ē na’e folofola mai ‘e he ‘Ene ‘Afió pea ‘oku fakahoko ‘i he ngaahi lotu ‘aukai kuo fakahokó mo e ngaahi lotu ‘oku tau faí ‘i he fu’u taimi faingata’a ko ení mo ‘etau malanga’i ko e solova ‘anga ko ‘etau tu’u fakatahá. Neongo ‘e ‘i ai pē ngaahi me’a te tau kehekehe ai kā ko e lahi ange ke tau ngāue fakatahá ko e me’a ia té tau ikuna ai ‘Eiki Sea.

‘Ohovale pē lii’i mai ‘a e fokotu’ú ki loto ‘aneafi, ‘ikai ko e laumālie ia ‘o e ngāue fakataha Sea mo e ngaahi lotu ‘aukai mo e lotu seini ko eni ‘oku fakahokó ke hā mai ke tafoki pē hā tēpile ia ‘o lafo mai hā fo’i me’á ki loto, neongo ‘ene mahu’ingá.

Tui kapau ne talatalanoa’i e fokotu’u Palēmia ko e laumālie ia ngāue fakataha

Té u ‘oatu Sea ‘a e ngaahi fakatātā ko eni ke tau fēngāue’aki ‘oku fakahoko hē Fale Alea ‘o Tongá. Sea, kapau oku pēhē na’e fakakaukau ‘a e Pule’angá, tau pehē he ngaahi uike ko eni na’e fai ai, uike atu na’e fakaava ‘a e Fale Alea ‘o Tongá He’ene ‘Afió. Pea kapau na’e ‘i ai ha fakakaukau pehē he Pule’angá pea tau fakataha mai ‘i he uike ko iá pē ko ‘etau fakataha mai ke fai e Tali Folofolá he uike kuo’osí, ‘oku ai hono fakasisi mai, ko e toka’i ia ‘o e Hou’eiki ‘o e Falé ni mo ‘etau fēngāue’aki mo ‘etau paotoloaki ‘a e ngāue fakataha ‘oku malanga’i. He ‘oku māhino pē ki he Pule’angá ‘oku ‘i ai honau taki, ‘oku ‘i ai mo ‘enau tēpile, ‘oku ‘i ai ‘a e tēpile ‘a e kau Nōpelé heni. ‘Oku ‘i ai mo e kau Nōpele ‘okú ne tataki kimautolu, ‘oku fa’a hoko pē ‘emau fakataha ‘a e kau Nōpelé. Tēpile ko ē ‘oku māhino pē ‘oku ‘i ai honau kakai ‘oku nau tataki kinautolu, pea ‘oku ‘ikai ko ha fu’u fonua fēfē eni ke fiu hono kumi. Ko e ki’i fonua lekeleka eni ‘oku tau ‘i heni pē.

Hē kā na’e fakapā mai pē ‘i tu’a ‘e he Pule’angá pēhē mai, Hou’eiki Nōpele, fakakaukau’i ‘e he Pule’angá ke tuku hifo tau vāhenga peseti ‘e 20 ko e ‘uhingá ko e taimi faingata’a ko ení. Fakahoko ki he kau taki ‘o e tēpile ko ē. Fakakaukau, té tau takitaha talatalanoa’i, kuó u tui Sea ko e laumālie ‘o e fokotu’ú mo e taimi faingata’a ko ení ‘oku faka’ofa’ofa, neongo hangē ko e me’a ‘a e Feitu’ú na, ‘oku ‘ikai ko ha fu’u pa’anga lahi eni ia ke fakahoa. Ko e pa’anga lahi ‘a e tolu kilu mei fā kilu ko ení, kā ki he fakalukfuá ‘oku ‘ikai ko ha fu’u pa’anga lahi eni ke tau talanoa ai. Kā ko hono mahu’ingá na’e fakahoko mai ‘e he ‘Eiki Pālēmia mo e fakakaukau’i ko e tā sipinga atu mei

he Fale ‘Eikí ni, kuó u tui ki ai Sea. He kuó u tui kā na’e talatalanoa’i pē ‘i tu’a ‘aki ‘a e founga ko ení, pea ‘oku ‘i ai ‘a e founga ngāue ‘a e Feitu’ú na ‘Eiki Seá ‘oku ngāue’aki ‘e he Fale Aleá ‘o a’u mai pē ki he ngaahi uike mai ko eni.

Tau ngāue’aki ‘a e fokotu’u ‘oku ngāue’aki ko e Tohi ‘oku ‘Avetakai pē ia ‘oku lau ia ko e Tu’utu’uni ‘a e Fale Alea ko ení. Na’e mei lava pē ia ‘o talatalanoa’i, loto mai ē tēpile ko ē, loto mo e tēpile ko ē. Tufaki e ‘avetakai ‘oku tau felōtoi ki he fokotu’u ko iá.

‘Ikai ha mafai e Remuneration Authority ki he vāhenga e Fale Alea

Sea ‘oku ‘ikai ke to e fiema’u ‘a e RA pē ko e *Remuneration Authority* heni hē ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hanau mafai ki he Fale Alea ‘o Tongá. Ko e vāhenga ‘o e Fale Aleá ‘i he Konisitūtone mo e Lao mo e Tu’utu’uni ‘oku ‘i he Fale Alea ‘o Tongá pē ia. Pea kapau na’a tau fēlotoi pē ‘o *Resolution*, fakamo’oni hā tohi ‘o tau loto taha pea fakahoko, ko e ngāue pē ‘etau ‘Akauniteni ‘oku miniti pē ‘e taha hono fakahū ē peseti ‘e 20, laku mai ‘e he komipiutá kitu’a, fēngāue’aki mo Fale Pa’anga, vahe ko ē na’e toki ‘osí, ‘osi fakahoko ia. A’u pē ki ‘aneafi, fakahoko mai ‘e he Pālēmiá pē ko e Feitu’ú na ‘i he laumālie ‘o e ngāue fakatahá, fakamālō atu Hou’eiki kuo mou loto lelei ke tuku hifo homou vāhengá ‘aki ‘a e peseti ‘e 20 pea kuo ‘osi kamata ia ‘i he vahe ko ení, pē ‘e kamata ia he vahe ka hoko maí. Ko e laumālie ia pea tau ongo’i ‘oku tau kau fakataha he ‘oku fie kalusefai kotoa pē he taimi faingata’a ko ení ‘i he tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e fonuá. Pea tau ongo’i leva ko tautolu kātoa, kae ko e tu’u ko ē, fēfē kapau ...

<003>

Taimi: 1035-1040

Lord Tu’iha’angana: ... fēfē kapau na’a ko e fokotu’u mei he tafa’aki ko ē. ‘E ‘i ai pē ‘etau ongo’i ‘a e Pule’angá ko e hā e me’a ‘oku fokotu’u. Ko ‘etau talanoa’i pē ‘etautolu pea faí ko e ‘uhinga lelei mo ‘etau loto lelei, ‘osi lava ia. Ko u tui Sea ko e ngaahi laumālie ia pau na’e fakahū ‘aki. Ko e ‘atunga ē ‘o e ‘ikai ke ‘omai ha lau, pau na’e, ko e ‘omai pē he laumālie lelei ka ko e fa’ahinga fakahū ko ē ‘ikai ko e laumālie ia ‘aneafi. Tō mai pē ki loto kuo tu’u hake mai he taha, ‘e hā ‘ai taua? ‘Ikai ko e laumālie ia ‘o e me’a na’e fokotu’u ‘akí. Na’e ‘uhinga e fokotu’u maí ko ‘etau tā sipinga he ‘oku ‘ikai ko ha pa’anga lahi eni ka ko ‘etau tā sipinga he ko e ‘uhingá ko e fononga ‘a e fonuá ko e fu’u ta’au ko eni ‘o e *Corona* vailasí Sea. ‘Oku ‘ikai ke mahino ia ke hangē ko Hālotí pē ko ‘Iení pē ko hai, ko ‘ene ha’u pē pea sītu’a atu ka tau fononga atu he langalanga hake he ‘oku mahino kuo ‘osi. Ko e *Corona* vailasí pē ko e *COVID-19* Sea ‘oku ‘ikai ke mahino ia pē ‘e ‘osi ‘i Sepitema pē Tīsema pē Sune ta’u kaha’ú pē Tīsema ta’u kaha’ú pē 2025 pē 2030. Kuo pau ke fakahoko hono tataki kitautolú hangē ko e folofola mai mei he ‘Ene ‘Afió kae tautēfito kia nautolu nau ma’u e mafai taki e fonua ni ke fakapotopoto’i ‘a e me’a kotoa pē ‘oku tau ma’ú pea tau fai ‘i he laumālie lelei hangē ko eni ko e fokotu’u pē ko e tā sīpinga ‘oku fakahoko he ko e me’a lelei ia.

Ko e ‘uhinga lelei ia pea ko e, na’e fakahoko mai ‘aki ‘a e fokotu’u ‘a e Pule’angá he ko e ‘uhingá ka tā he Fale Alea ‘o Tongá ko tautolu tau tataki e fonua ni ‘e he Pule’angá ‘oku nau taki pea mo e pule ua ‘o e fonua ni ko e fa’u e ngaahi Lao ki he fonuá ka tau ka, hangē ko e laumālie na’e ‘omai ‘aki ko e tā sipinga, ko e me’a ia ‘oku fiema’ú. He ‘oku fiema’u ke muimui mai ki ai mo e kau

ngāue fakapule'angá. Neongo he 'ikai ke hoko ia he taimi ni pē 'e fiema'u ia he taimi ni ka 'o kapau te tau fononga 'o lōloa atu 'osi e ta'u ni mo e ta'u kaha'ú kuo pau pē ke hoko hifo ki he ngaahi lēvolo mo e lēvolo mo e lēvolo 'a e kalusefai ko ení ko e 'uhingá ke vahevahe tatau 'a e ivi 'o e fonuá ki he kakai.

He ko 'etau fononga 'oku faí pea hangē ko e ngaahi kaveinga fakamāmani lahi 'oku talamai 'i he ngaahi kautaha fakavaha'apule'anga mahalo ko e UN pē ko e hā, ke 'oua 'e li'aki ha taha. Tau fononga kātoa pē. Ka humu ha taha pē tō fusi hake pea fua ke tau fononga pea ko e me'a ia 'oku mahu'inga ai 'a e me'a ko e tā sipinga ko ē na'e fokotu'u mo e laumālie na'e 'omai he Pule'angá he 'oku pau ke kamata he Fale Aleá hoko atu ki he ngaahi lēvolo hokohoko hifo 'i ha taimi 'e fiema'u fakatatau ki he ivi e fonuá he kuo pau 'i he laumālie ko iá ka a'u atu ki ha tu'unga kuo pau ke tau ala atu tukuhifo tuku hotau ngaahi vāhengá mo e me'á ka tau 'inasi mo kinautolu 'i tu'a 'oku nau ngāue he *private sector* mo e hā fua. Ke koloa pē ke tau kei lava 'o fononga pē he ko 'etau fononga fakatahá mo fēongoongoí 'i he laumālie lelei te tau ikuna pē pē ko e hā e faingata'a 'oku hokó.

Pea ko e me'a ia 'oku ou fiema'ú Sea ko e pou pou ia 'a e motu'a ni ko u tui mahalo pē ko e fakakaukau lelei pē ia 'a e Pule'angá pea mo e laumālie lelei taha pē ia ne nau fakakaukau ki ai he taimi ko iá he ko e fu'u ngāue lahi 'oku nau fakahoko ka ko e founa mo e laumālie hono fakahū maí, pea ko u tui au Sea 'oku 'ikai ko e, he 'oku lahi e ngāue 'a e 'Eiki Palēmiá, Minisitā Pa'angá kae fakatokanga atu pē 'Eiki Palēmia ki ho'o kau 'enisiniá nau fakahoko 'a e fa'u ho'o ngaahi me'a ke ke fakahoko maí, 'ai mo nau kau he lotu 'aukai ko eni 'oku toutou fakahokó ke nau ma'u ha laumālie 'o e ngāue fakatahá. He kapau ko e me'a 'oku tau feinga ki aí ko e ngāue fakataha. Pau ke hā atu ia meia tautolu 'i he ngaahi lotu mo e me'a ko eni 'oku tau faí meiate kitautolu 'oku tau faí 'i he laumālie. Pea 'e 'aonga leva 'a e taumu'a ko iá neongo 'oku 'ikai ko ha pa'anga lahi eni ka ko 'etau kamata e kalusefai pea tā e sipinga ki he kakai 'o e fonuá mo kitautolu ko eni 'oku tau ngāue vahe mei he pa'anga ko eni 'a e fonuá. 'E a'u ki ha tu'unga ko 'etau faka'amú ia ke 'osi mai pē vave maí ka tau foki ki he nōmoló. Pea kapau 'e hokohoko atu pē kuo pau ke tau vahevahe lelei 'a e ivi 'o e fonuá mo e toenga 'o e kakai 'o e fonuá koloa ke 'i ai ha konga mā mo ha me'i moa pē ko ha fo'i manioke ke ma'u me'atokoni e ngaahi fāmilí ki ai pea ke tau fononga fakataha ko e fu'u ivi mālohi. Mālō Sea.

Māteni Tapueluelu: Sea ka u ki'i pou pou pē mu'a.

'Eiki Sea: Tongatapu 4.

Māteni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea ...

<002>

Taimi: 1040-1045

Māteni Tapueluelu: ...Fakatapu atu ki he 'Eiki Palēmia 'o Tonga pea pehē ki he Hou'eiki Minisitā, fakatapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga Tauhi fonua kae pehē ki hoku kaungā Fakafofonga 'o e kakai 'Eiki Sea. 'Oku ou fokoutua hake pē he pongipongi ni 'Eiki Sea ko hono 'uhinga ko e 'asenita ko eni kuo tuku mai ke feme'a'aki ai ho Fale Alea kimu'a pea fai ha

fakakaukau ke tukuhifo. ‘Eiki Sea ‘oku ou pou pou lahi ki he laumālie ‘o e malanga na’e toki me’a mai. Ne mau mātuku ‘aneafi ‘o fakakaukau ki he kaveinga ko eni Sea pea ‘oku ou kole fakamolemole pē ki he ‘Eiki Palēmia ‘oku ‘i ai e pou pou ki he ngāue faingata’a ‘oku to’o fohe ai ‘a e Palēmia mo e ‘Eiki Minisitā Pa’anga kā ‘oku pau pē ke tau luelue fakatatau ki he maama mo e sivilaise ‘oku tau ‘i ai he ‘aho ni ‘Eiki Sea. Ko e founa ko ē na’e fakahoko mai’aki ‘oku mau nofo ‘o fakakaukau Sea ko e fakamalanga na’e mu’omu’a mai he fakamalanga ki he Patiseti ‘oku na ki’i tō kehekehe he ko hono ‘uhinga ko e peesi 8 ‘o e Patiseti ‘oku hā ia ai ko e fakamole ki he vāhenga ‘oku ‘amanaki ke hiki peesi 8 ‘a ia ‘oku pehē Sea “Ko e fakamole ki he vāhenga ‘oku fakafuofua ke hiki”

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea kātaki mu’a Sea ki’i fakatonutonu atu pē ko ‘eku fakatonutonu atu ko eni ‘Eiki Sea koe’uhī te tau fie malanga kitautolu heni kā ko e me’a na’a ke ‘osi me’a mai ke tukuhifo mu’a ki he Kōmiti Kakato Fakafongā Fika 4, koe’uhī ka tau toki malanga ai koe’uhī ko e tu’utu’uni ‘a e Fale ko e kole pē ia ke tukuhifo mu’a ke ma’u ha’ama faingamālie ke mau ...

Māteni Tapueluelu: Sai pē Sea ka u hoko atu au ‘i he kaveinga ‘asenita ko eni na’a ke me’a mai

‘Eiki Sea: Ko ia kātaki pē ke u tokoni atu ki he feme’a’aki ke mahino ko ‘etau feme’a’aki kuo ‘osi tukuhifo ‘a e Patiseti pea mo ‘ene naunau ko e fokotu’u ko ē he taimi ni mei he ‘Eiki Palēmia pē ‘e alea’i ‘i he Fale Alea pē te tau tukuhifo ki he Kōmiti Kakato ke mou me’a mai pē he fehu’i ko ia.

Māteni Tapueluelu: Mālō ‘aupito Sea ka u hoko atu. ‘A ia ko e ‘uhinga ia ko ē ‘oku mau fakakaukau ki ai ‘oku ‘ikai ke mau lava mautolu ‘o sio ‘oku ‘asi e fakamatala Patiseti e fokotu’u na’e fakahoko mai. ‘A ia ‘oku hā ia kiate kimautolu ...

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea fakamolemole ke u ki’i kole pē ki he Fakafongā ‘aonga pē ‘etau ngāue fakataha ke u ki’i tokoni ki ai. Tapu pē mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki. ‘Eiki Sea ‘oku lelei ‘aupito ‘a e me’a ia ‘oku fai ki ai e feme’a’aki pea ‘oku mahu’inga pea ‘oku tonu pē ho’o ‘oange ‘a e faingamālie ‘o e ‘Eiki Nōpele kā ko e Tokoni Sea ia mei Ha’apai koe’uhī na’e ‘ikai ke me’a ia heni ‘aneafi, hangē pē ko ‘ene me’a na’e me’a pē ‘i he lētiō koe’uhī na’e tengetange kā ‘oku ne loto ke fakahā hono loto pea mo hono laumālie ‘a eni na’e fanongo ki ai ‘a e Fale ‘Eiki. Fakamolemole Sea.

Māteni Tapueluelu: Sea kapau ko ha fakatonutonu ‘oku ou tali pea kapau ko e tokoni ke tuku mai ha’aku ki’i taimi

Fokotu’u tukuhifo fokotu’u Palēmia ke alea’i he Kōmiti Kakato

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘Ikai ko ‘eku ‘ai atu ki he Feitu’u na ke tukuhifo ki lalo koe’uhī ke tau tipeiti ai.

‘Eiki Sea: Kātaki ‘Eiki Minisitā ko e taimi eni ‘a Tongatapu 4 ‘oku

‘Eiki Minisitā Ngoue: Ko ‘eku kole atu kapau ‘e malanga te ke to e ta’ofi mautolu ka mau tu’u mautolu pe te mau fehu’i koe’uhī ko ho’o Fale ‘Eiki

‘Eiki Sea: Na’a ke me’a mai ko ho’o tokoni kā ko eni ‘oku ‘ikai ke to e tali ho’o tokoni

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘Ai pē au ki he Feitu’u na he ko e Feitu’u na ‘oku ke fakapotopoto taha ‘oku ke mea’i lelei e faitu’utu’uni he Fale ni.

Tui ne tonu ‘omai faingamalie ke talanoa’i fokotu’u Palēmia

Māteni Tapueluelu: Mālō ‘Eiki Minisitā, ‘Eiki Sea ka u hoko atu au ia. Ko e me’a ko ē na’e mahino mai ‘oku ‘i ai ‘a e Lao ‘oku ne hanga ‘o tokanga’i e Ngaahi Vāhenga pea kapau Sea ‘oku ‘amanaki ke te fokotu’u ‘e uesia ai ha ngaahi fāmili kehe ko e anga ia ‘emau fakafuofua na’e mei ‘omai ha faingamālie ke fai ha talanoa ke femahino’aki. Ko e fokotu’u fakalukufua ko eni ke hoko ko e Lao tu’utu’uni hangatonu ki he lotofale ‘o e ngaahi fāmili kehē Sea.

Fakatonutonu ke alea’i fakataha fokotu’u Palēmia mo e Patiseti

‘Eiki Minisitā Polisi: ‘Eiki Sea ke u ki’i fakatonutonu atu pē mu’a. ‘Oku ngofua e fokotu’u ha fokotu’u ‘oku fekau’aki mo e Patiseti ke alea’i fakataha ko e ‘uhinga ia e fokotu’u ke alea’i fakataha ‘a e fokotu’u ko ē na’e ‘oatu kā ko ‘ene tu’u ko ē he taimi ni ‘oku malanga ia he Patiseti kā ‘oku tonu ke tukuhifo ki lalo. ‘Oku ngofua ha fokotu’u pē ko ha lao.

Māteni Tapueluelu: Sea ko e Lao eni ia ki he Ma’u’anga Mafai ko ē ki he Vāhenga ‘oku ou malanga atu ai ‘oku ‘ikai ko e Patiseti.

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea ko e fakatonutonu hono ua ‘oku ‘ikai ha sino te ne pule’i ha me’a ‘a e Fale ni ko e Fale ni pē ke to e ‘i ai ha ma’u mafai vāhenga mo me’a pehē ‘ikai ko e Fale ni pē ‘o fakatatau ki he kupu 62 ‘oku ne hanga ‘o fakataha’i ‘ene me’a kotoa pē

‘Eiki Sea: ‘Oku tali ho fakatonutonu ‘Eiki Minisitā

Tokanga ke fakapotopoto e fokotu’u ‘a e Palēmia

Māteni Tapueluelu: Sea tokoni mai pē ‘a e Hou’eiki...

<007>

Taimi: 1045-1050

Māteni Tapueluelu : ..Mēmipa Ko e Lao Vāhenga ko eni Kupu 13(1) 'oku hā ia ai ko e ma'u mafai, 'oku pule ki he ngaahi lisi 'oku 'asi 'i he tēpilé pea 'oku 'asi ai 'a e Fale Aleá Sea. 'Oku ou kole pē ke u fai ha tokoni fakalao atu, 'oku 'asi ia ai. Pea ko e 'uhinga ia ko ē 'a e fai 'a e fakamalanga 'Eiki Sea, ke fakakaukau'i angé, pē ko e fa'ahinga fokotu'u ko eni 'oku fai 'i he laumālie lelei mo e fie tokoni, pē 'oku 'ai ia ha fo'i 'uhinga kehe, 'e mole ai 'a e laumālie totonu ia ko ē 'o e kalusefaí. Ko e me'a lelei e kalusefaí, ka ko e me'a ko ia 'oku mau ongo'í 'Eiki Sea, te'eki ke tū'uta mai e vilasí kuo tau laku kátoa 'a 'etau ngaahi tokoni kotokotoa pē. Pea kapau ko e tu'unga ia 'oku tau

'i aí, huanoa ka tū'uta mai, he te tau fe'ao tautolu mo e vailasí ta'u 'e 5. 'E a'u ia ki ai Sea 'oku 'ikai ke tau to e lava nō, kuo 'osi kalusefai kātoa e fonuá ni ia, mahalo kuo tau holo kotoa, ko 'etau vahé mahalo 'e peseti pē 'e 20. 'Oku mea'i 'e he Falé ni, ko e mātu'a he Falé ni, 'oku to'o peseti 'e 25 mei he'enu vāhengá, to e to'o eni peseti 'e 20. Ko 'eku 'uhingá Sea, ke tu'unga fakapotopoto hono fai mai ha fokotu'u pehē, lolotonga 'oku nau ma'u 'a e tokolahí, kai ke fai ha talatalanoa. Ke mahino 'e 'i ai e ni'ihi 'e uesia ke 'ave ...

Fakatonutonu ke 'oua ngāue'aki lea 'oku pule e tokolahi he 'oku fiema'u e ngāue fakataha

'Eiki Minisitā Polisi : 'Eiki Sea. Ko 'eku fakatonutonu atu 'Eiki Sea, he 'oku lave 'a e malanga ko ení ke faka-politikale, kuo ne me'a 'o pehē 'oku ma'u 'a e tokolahí. 'Ikai, ko e Fale eni ia. Ko e fakatonutonu atú, kapau ko e fakakaukau ia na'e ma'u mai mei he Pule'anga kuo 'osí, ke pule fakaleveleva e tokolahí, 'ikai. Ko e 'uhinga 'eku fakatonutonu atú, 'oua mu'a 'e lave pehē, he ko 'etau 'i hení ke tau fepoupouaki mo ngāue fakataha Sea. Ko ia pē Sea.

Māteni Tapueluelu : 'Oku 'ikai ke u 'ilo 'e au pē ko e hā e me'a 'oku halá. 'Oku mahino pē 'oku kehekehe 'eku tuí mo e 'Eiki Minisitā, ka 'oku ou tali pē ia 'e au. Ka ko e me'a mo'oni ia 'oku ou fakahoko atú. 'Oku nau ma'u 'a e tokolahi ke pāloti'i 'a e fakakaukau ko ení.

'Eiki Minisitā Polisi : Sea, ko e fakatonutonu 'oku hala 'a e founga ko iá. Ko e Fale ko ení ko e Fale pē eni 'e taha. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ia heni, 'oku ma'u e tokolahí. 'Oku ou lave'i ki he Pule'anga ko ia kuo 'osí na'e pule 'a e Pule'angá he na'a nau ma'u 'a e tokolahí. Ko e Pule'anga ko ení 'ikai, 'oku fiema'u pē 'a e fepoupouakí. To'o 'a e fo'i lea ko ia ko e ma'u 'e he Pule'angá 'a e tokolahí Sea. Ko u kole atu ke fakafoki 'a e fo'i lea ko iá he 'oku 'ikai ke pehē e ngāue.

Tui 'ikai ko e laumālie 'o e ngāue fakataha na'e fakahoko 'aki e fokotu'u Palēmia

Māteni Tapueluelu : Sea, 'oku ou fakamālō ki he 'Eiki Minisitā 'i he fokotu'u mai 'a e fepoupouakí mo e ngāue fakatahá, ka 'oku 'ikai ke pehē 'a e ngāue fakatahá Sea. 'Ikai ke fokotu'u mai ia ke tau talatalanoa ki ai 'i tu'a, kae fokotu'u hangatonu ia 'i heni. 'Ikai ko ha me'a si'i eni 'Eiki Sea, 'oku fiema'u ha hā haohaoa 'i he taimi 'oku fai ai 'a e foakí.

'Eiki Minisitā Polisi : Te u to e fakatonutonu atu pē 'Eiki Sea. Ko e feitu'u eni 'oku fai ai e fokotu'ú. 'Oku 'ikai ke fai ha fokotu'u 'i tu'a. Ko e fokotu'ú fokotu'u 'i Fale Aleá ni, ke tali ke alea'i e fokotu'ú fakataha mo e Patisetí. Kapau 'e fokotu'u he tu'afalé hē 'Eiki Sea, 'oku ou tui 'oku 'ikai ke tonu ia, fakatatau ki he me'a ko ia 'oku fai ai e malangá.

Māteni Tapuelulelu : 'Eiki Sea, kole atu..

Fokotu'u tukuhifo fokotu'u Palēmia ki he Kōmiti Kakato he kuo ne maumau'i Tu'utu'uni Fale

'Eiki Minisitā Polisi : Sea, kole atú, 'ofa mu'a ke tukuhifo ki lalo, ka tau faingamālie, he ko 'eku maumau'i tu'o 3 eni ho'o tu'utu'uní he taimí ni. Ka ko e 'uhinga ia 'eku kole atú ke tukuhifo ki laló, kae 'atā 'a e malangá, pea 'atā 'a e fehu'i fakatatau ki ho'o Tohi Tu'utu'uní.

'Eiki Sea : Kātaki pē Tongatapu 4, 'oku ou lolotonga ta'ofi ho'o taimi koe'uhi ko e toutou fakatonutonu mai 'a e 'Eiki Minisitā Polisi.

Penisimani Fifita : Sea, kātaki mu'a ka u ki'i tokoni atu pē ki he Feitu'ú na, ho'o pule'i ho Falé. Ko e Kupu 15: “Kuo pau ki he 'Eiki Seá ke ne pule'i 'a e ngaahi fakataha 'a e Fale Aleá, mo fatongia 'aki 'a e faitu'utu'uni, pule'i mo fakalele 'a e ngaahi ngāue mo e ngaahi me'a 'a e Falé,” ko e Feitu'ú na 'oku pulé.

Fakama'ala'ala ki he tokanga Tongatapu 4 fekau'aki mo e Lao ki he Ma'u Mafai Vāhenga

'Eiki Sea : Mālō Tongatapu 9 'oku 'osi mahino ia kia au 'a e Kupu 15. Ko e me'a ko ia na'e me'a mai ki ai 'a Tongatapu 4 fekau'aki pea mo e Lao ko ia ki he *Remuneration Authority*, ko e *schedule* 13, 'oku lisi ai 'a e ngaahi 'ofisa mo e kau ngāue 'oku kau ki ai 'a e Fale Aleá, ka 'oku kei tau'atāina pē 'a e Fale Aleá ki he 'enau *remuneration* pē ko e *salary*. Ko e kaunga mai pē ko ē 'a e *remuneration authority* ke 'omai ha'anau fale'i, ka 'oku 'ikai ke aofangatuku. Toki tu'utu'uni pē 'a e Fale Aleá ki he'enau me'a'iló.

Māteni Tapueluelu : Mālō 'aupito 'Eiki Sea, 'oku mahino ai ko e 'uhingá ko e Lao ko iá, 'oku 'asi ai ka 'oku tau aofangatuku 'Eiki Sea. Pea ko e anga ia 'o e fakakaukau na'e 'oatú. Ko e me'a ko ia ki he ...

<008>

Taimi: 1050-1055

Māteni Tapueluelu: Ko u tokanga ki ai 'Eiki Sea ko e foaki, ka 'i ai ha fa'ahinga foaki 'oku 'amanaki ke tau fai ke kalusefai 'oku fiema'u ia ke 'asi haohaoa kitu'a pea 'oku mau tui 'oku 'i ai e ngaahi feitu'u kehe 'e lava 'o fakahoko ai e kalusefai ko ia. 'Oku 'i ai e ngaahi fakamole 'oku mau tui 'e lava ke talatalanoa'i 'e kaunga ia ki hono kalusefai. Hangē ko eni ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea.

Māteni Tapueluelu: 'Oku 'i ai e pa'anga *hospitality* ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Fakamolemole pē ki he Feitu'u na Sea, te ke tuku mai ha'aku faingamālie ke u malanga, 'osi 'i ai e me'a ia na'e hoko Fale Alea kimu'a ko u manatu'i lelei pē 'e au Sea pea 'oku hisitōlia ia he Fale ni.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā kātaki pē 'oku lolotonga kei toe taimi 'a e Tongatapu 4 ...

Fokotu'u ke faitu'utu'uni Sea fekau'aki mo e 'isiu he fokotu'u Palēmia

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko 'emau tokanga atu kapau 'e malanga, te ke tuku mai ha'aku faingamālie ke u malanga he *issue* tatau pē 'oku sai ange ke tukuhifo ki lalo ke tau feme'a'aki ai?

Hā ho’o lelei taha ‘Eiki Sea ‘oku mau fakaongoongo atu ki he Feitu’u na. Ko e Feitu’u na ‘o hangē ko e kupu na’e lau ‘e he Fakafofonga ko e Feitu’u na ‘oku fakapotopoto taha ho’o tu’utu’uni na ‘oku ngali sai ange ke tukuhifo ke tau feme’a’aki ‘i lalo.

Fokotu’u ke alea’i fokotu’u Palēmia he Fale Alea ke ma’a pea ‘ata kitu’a

Lord Tu’i’āfitu: Sea ki’i tokoni ki he Feitu’u na. Ko u pehē ke tau malanga ai leva ho Fale ke ‘osi he ko e fo’i pulu ko eni na’e ha’u hangatonu pē ia ki he Fale Alea ka to e ‘alu ki lalo he ‘ikai ‘osi ‘etau patiseti ‘atautolu he ta’u ni. ‘Oku lahi e me’a ia ke tau lea ki he ‘uhinga e fakafōtunga e me’a ‘a e Palēmia ‘aneafi. Monuka e me’a lahi ka ko u pehē tau fakanounou mo e Kupu 15 ko ena na’e me’a ki ai, faka’osi e Feitu’u na ‘i ‘olunga ka tau ngāue angē ke tau ngāue fakataha ke lava ‘a e patiseti ho’o Kōmiti Kakato tau ‘ai ke lava ‘i ‘olunga ni. Ma’a, ‘oua te tau ō ‘uli he te tau lī tautolu e masiva kitu’a ‘i he fakamatala ko ē ka tau nofo tautolu he vai ‘i loto hē, ko ia pē Sea mālō.

Māteni Tapueluelu: Sea fakamolemole ka u faka’osi atu au. ‘A ia ko e anga ‘emau fakakaukau Sea ‘oku ‘i ai e ngaahi matavai kehe ‘e lava ‘o kalusefai’i ‘oku ‘ikai ke mau tui mautolu ko e me’a ko ia ‘oku *essential* ‘oku mau tui ‘oku fakananivi. Kau ai e pa’anga e *hospitality*. Ko e pa’anga ‘oku ngāue’aki ki he ‘ilo mo e talitali.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea ka u ki’i tokoni atu. Tapu pea mo e ‘Eiki Sea kae ‘uma’ā e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale.

Māteni Tapueluelu: Sea kole mu’a ki he Minisitā ...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko e fakatonutonu eni ‘Eiki Sea. Kuo malanga ia he’eku ‘esitimetri.

Māteni Tapueluelu: Te’eki ai ke u lave au ia ki ha me’a he ‘esitimetri.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko eni kuo ‘osi kamata ke alaala ia ki ai. Ko e me’a ko u tu’u hake ai ki ‘olunga Sea mālō.

Māteni Tapueluelu: Sea ko e me’a ia ko ia ‘oku ‘osi mea’i he Hou’eiki ...

‘Eiki Palēmia: Sea te ke ki’i loto fiemālie pē ke u ki’i tokoni ange ki he Fakafofonga?

Māteni Tapueluelu: Ko au ia Sea ‘oku totonu ke u fakahoko atu e me’a ko ia pea ko u kole atu ke faka’osi’i ‘eku taimi ia ‘o’oku.

‘Eiki Sea: ‘Ikai ke tali e kole tokoni ‘Eiki Palēmia. Pea ko eni ‘oku kole mai he Tongatapu 4 faka’osi mai ia.

Fokotu’u ‘ikai poupou ki he fokotu’u e Palēmia he ko e kemipeini

Māteni Tapueluelu: Mālō ‘aupito Sea ka ko e anga ia e fakakaukau ‘a e mātu’a ni ke fakakaukau’i fakalelei e founga ko eni he ‘oku ‘i ai pē ngaahi matavai kehe ‘e lava ‘o fai mei ai ‘a e kalusefai ‘e ‘Eiki Sea kae ‘oua te tau ala ki he peesi faka’osi he ‘oku hā ia ki he kakai, ‘oku ‘osi hā kemipeini

e fo'i fokotu'u ia ko ia Sea. Ko e 'uhinga ia ko ē 'oku mau fakakaukau ai ke 'asi ma'a ki langi mo māmani ha fa'ahinga kalusefai te tau fai kae lava ke 'aonga Sea he kapau te tau foaki faka'ali'ali pehē 'osi ma'u 'e tautolu e ola ko 'ene 'asi 'a'ana ia he kalafi 'osi fo'i noa ia. Ko e fokotu'u atu ia Sea 'oku 'ikai ke mau poupou ki ai mālō 'aupito Sea.

Veivosa Taka: Sea tapu pea mo e Feitu'u na ...

'Eiki Sea: Me'a mai Ha'apai 13.

Tokanga pe kuo hoko ha mate he COVID kuo fakahoko mai ai fokotu'u Palēmia

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu'u na. Fakatapu atu ki he 'Eiki Palēmia 'o Tonga kae 'uma'ā e Hou'eiki Minisitā. Fakatapu atu ki he kau Hou'eiki Nōpele 'a 'Ene 'Afio kae pehē foki mo e fakatapu ki he kau Fakafofonga 'o e Kakai. 'Eiki Sea 'oku fokoutua pē motu'a ni ke u faka'amu ke u fakahoha'a 'i he fo'i me'a kuo 'omai 'e he 'Eiki Palēmia ko e 'uhinga Sea 'ikai foki ke 'i ai ha'aku faingamālie ke u 'oatu ai hoku loto 'oku fa'a tuputāmaki he Minisitā Ngoue 'eku fa'a malanga kemipeini mei he Sea ka ko u fakamālō atu ki he Feitu'u na faifaiange ko u ma'u e ki'i faingamālie Sea 'oku ou, ko u fakamālō ki he 'Eiki Palēmia 'o Tonga koe'uhī ko e fu'u 'ofa tupukoso kuo ne 'omi ki he Fale 'Eiki ni fekau'aki mo 'ene vīsone ka ko u, 'oku 'i ai 'eku fehu'i 'Eiki Sea ko u 'omi pē ke 'oatu pē ki he Feitu'u na. Ko 'eku fehu'i 'Eiki Sea ...

<009>

Taimi: 1055-1100

Veivosa Taka: ... he 'oku 'uhinga ki he motu'a ni 'i he'eku faka'uhingá ko e 'uhinga 'a e 'ofa ko ení ko e COVID-19. Sai ko 'eku fehu'i ko e toko fiha kuo mate he COVID-19 'i Tonga ni?

Ua, ko e toko fiha kuo 'efi'efi 'a e feitu'u 'oku 'ave e kau pekiá 'o fakanofonofa honau 'api ma'ú, kuo 'ikai malava he 'e misini na'e 'omai ke ne tesi e vailasí ke to e 'omai ai ha mīsini fo'ou. Fēfē 'a e, hūfanga he fakatapu 'a e ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea.

Veivosa Taka: Me'a fakahaofi kuo ne hanga 'o ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Ki'i fakatonutonu atu e Fakafofongá fakamolemole. Fa'ahinga fehu'i fakavalevale eni ia 'oku te'eki ke 'i ai ha me'a pehē ia 'e hoko he fonua ni. Lolotonga hao pē hotau fonuá 'atautolu. Hā e 'uhinga e fa'ahinga fehu'i ko ení.

Veivosa Taka: Sea mālō.

'Eiki Minisitā Ngoue: 'Ai mo tau lave ki he poiní koe'uhī 'Eiki Sea ko e fokotu'ú ia ko e fokotu'u atu pē ko e kole. Pea kapau 'e laumālie lelei 'a e Fale 'eiki ki ai fakafeta'i. Pea kapau 'oku 'ikai, fakafeta'i. Ka te u toki lave atu Sea he 'oku 'i ai e ki'i fo'i kole he 70 tupu ko u manatu'i lelei. Ko u, nau lau e miniti ko iá.

Veivosa Taka: Sea mālō kuo lava e fakatonutonú ka u hoko atu au kae toki me’a mai ia ha’ane taimi.

‘Eiki Sea: Me’a mai Ha’apai 13.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Ko e ‘uhinga pē si’eku fakahoha’a ‘Eiki Sea ke makatu’unga ‘eku loto mo ‘eku ta’eloto ki he fokotu’u kuo fakahoko. He ko e ‘uhinga ‘oku ou ‘oatu aí he ko e ‘uhinga e lukuluku ha sēniti pē ko ha *fund* ke tokoni ki he *COVID-19*. Pea ‘uhinga lelei ‘a e fokotu’u kuo fakahoko. ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai foki ‘a e fa’ahinga ‘oku ‘ikai ke u lave’i lelei ka ‘e mea’i ia he ‘e Nōpele Fika 2 ‘o Vava’ú he ko e faifekau. ‘Oku ‘i ai e fo’i lea ko e *dilemma*. ‘A ia ko e *dilemma* ...

Lord Tu’i’āfitu: Sea ko u ki’i fehu’i pē ki he Fakafofonga. ‘A ia ‘oku tau loto taha ke ‘oua ‘e to’o ‘etau vahé he ‘ikai ke a’u mai e *COVID*? Ko ho ‘uhingá ia ...

Veivosa Taka: Mālō ‘Eiki Nōpele. ‘Eiki Sea te u a’u pē ‘eku malangá ka ko ‘eku hanga eni ‘o kinikini atu ko e ‘uhingá ke mama ‘eku fakakaukaú ke u lava ‘o pou pou ki he me’a ko ení. Ko e *dilemma* ‘Eiki Sea ko e fa’ahinga lau ia ne hopo’i ‘aki e Fakamo’uí. Kapau te ke ‘io te ke mo’ua. Kapau te ke ‘ikai te ke mo’ua. Pea ‘oku hangē na’a ku hū faka-*dilemma* mai ‘a e fo’i ‘ofa ko eni ‘oku ‘omi ke tau lava ‘o vakai ki ai. Ne u fanongo ‘Eiki Sea ki he me’a ‘a e *CEO* ‘o e Mo’uí na’a ne pehē ‘oku ‘i ai ‘a e naunau ia ko e naunau ‘e 1 kilu ‘a eni ‘oku faka’aonga’i ko eni ke ne ta’ofi ‘a e movete ‘a e mahaki. Pea ko e ‘uhinga ia ‘oku ou fifili aí he ‘oku ‘i ai ‘a e lea na’e fai he ki’i motu’a mei Vava’u pea mo ‘ena talanoa pea mo e ta’ahine. Pea ko e lea eni ‘a e ta’ahiné. Tangata pehē ange mai ko e ‘ofa ena ‘oku mo’oni. Pea ‘oku hangē ‘oku pehē ‘eku ki’i ‘eku ma’ú ‘Eiki Palēmia.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea. Fakamolemole atu. Ko e fo’i hivá na’e fa’u ‘i Ha’apai ‘a e Simulatá fo’i hiva ko ena ‘oku ne lolotonga me’a mai ‘akí. Fo’i fa’u hangatonu mei Ha’apai Sea ‘oku ‘ikai ko ha fa’u ia ‘i Vava’u. Fakamolemole.

Veivosa Taka: Mālō ‘e Minisitā. ‘E ‘Eiki Sea ka ko u foki mai pē au ki he’eku poini ‘Eiki Sea ke makatu’unga ai ‘a e tu’unuku mai pē ko e ‘ofa eni ‘oku mo’oní eni. Pē ko e ‘ofa ki he *COVID* pē ko e ‘ofa ki he tanu halá. He ‘oku ‘i ai pē lea ia ‘oku ‘omai ko e tēvolo hala he sikotā hūfanga he fakatapú ‘Eiki Sea kapau ‘oku anga fakamatatu’a ‘eku, na’e ‘i ai e fa’ahinga foaki na’e ‘ofa ai pea mokoi ki ai e Fakamo’uí ‘Eiki Sea he taimi na’e ‘i māmani aí. Na’e foaki ‘a e kau ma’u koloa, foaki e kau milioneá kae ha’u pē ki’i uitou ‘o ne lī ‘ene ki’i peni ‘e taha. Pea ‘ofa ange ‘a Sīsū ia ki he ki’i peni ‘e tahá ‘i he fu’u lau kilu mo e miliona ko eni na’e laku he kau tangata tu’umālié. Pea ko e ‘uhinga ia ‘Eiki Sea ‘eku ‘ohake ki he ...

‘Eiki Minisitā Polisi: Kole pē mu’a Sea ke u ki’i tokoni atu pē Fakafofonga.

Veivosa Taka: Me’a mai.

‘Eiki Minisitā Polisi: Tapu pē mo e Feitu’u na Sea. Ko e kamata e me’a ko eni ‘a e Fakafofongá na’a ne pehē mai te’eki ke ‘i ai ha taha ia Tonga ‘e ma’u. Ko e ‘uhinga ‘a e fokotu’u atú he ‘oku lavea hotau kainga Tonga ‘i muli ‘oku nau ‘omai silini ki Tonga ni koe’uhí ...

Taimi: 1100-1105

Taukave ‘oku uesia faka’ekonomika ‘a māmani mo Tonga ni he mahaki COVID

‘Eiki Minisitā Polisi: ... ko ‘eku ki’i tokoni atu pē ko ho’o pehē ko ē ‘oku ‘ikai uēsiá ‘a Tongá ní. ‘Oku lolotonga uēsia ‘a Tonga ni faka’ikonōmika to e ‘i ai mo e kau Tonga ‘oku ma’u ‘i he fokoutua ko ení.

Veivosa Taka: Mālō Sea.

Taukave fiema’u ke fai ha tokoni ko e uesai fakamamani lahi faka’ekonomika

‘Eiki Minisitā Polisi: He ko e ‘uhinga ia ‘eku tokoni atú ke ki’i fakatonutonu pē he ‘oku fiema’u pē ke tau tokoni he ‘oku holo ko ē ‘ikonōmika fakamāmani lahi ‘Eiki Sea ko e ‘uhinga ia ‘a e ‘oatu atu ko ē ...

Veivosa Taka: Na’a kuo lava e tokoní ka u hoko atu kae toki me’a mai ‘a e ‘Eiki Minisitā ia.

‘Eiki Minisitā Polisi: ‘Ikai ‘oku ‘osi tali foki ‘e ia ke u tokoni atu pea tuku ke u ki’i tātā atu aipē au ia he tokoni atu ko ē ki he’ene, ko e ‘uhinga pē ‘eku tokoni ko ē ki aí, ‘oku tau lolotonga uēsia. Pea ‘oku lolotonga mo’ua mo e kau Tonga ‘i he mahaki ko ení pea ‘oku lolotonga mo’ua mo e lī silini maí ‘oku holo ia. Pea ‘oku fiema’u ke fai he Pule’angá ia ‘Eiki Sea ‘a e me’a ko ení.

Veivosa Taka: Mālō.

‘Eiki Minisitā Polisi: Ka ko e ‘uhinga pē ‘eku tokoni ki aí ke ki’i fokifoki mai pē ki he’etau ...

Veivosa Taka: Mālō Minisitā.

‘Eiki Minisitā Polisi: He ‘oku lolotonga me’a ia mahalo ‘oku hangē ko ‘eku me’a mahalo ‘oku lolotonga me’a ia he Simulatá pē ko e hā ka ‘oku, ko e tokoni atu pē ia ke ‘uhí ke ne, ‘oku tau lolotonga mo’ua ‘i he me’a kotokotoa pē.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu’ú na ‘Eiki Sea kae hoko atu ‘eku fakahoha’á Sea. Ka ne u ‘ilo te ne to e ha’u ia ‘o to e fakaheeki ‘eku fakahoha’á ‘Eiki Sea ‘ikai ke u tali ia ‘e au. ‘Eiki Sea pea ko e ‘uhinga ia ‘eku fakahoko ‘oku lave ko e mahaki faka’auha eni hūfanga he fakatapú. Ko e ngaahi pekiá ‘i he ngaahi pule’anga kotoa pē ‘i māmani kuo nau a’usia pea ‘oku nau fakamole ‘a e ngaahi pa’anga lahi fekau’aki pea mo e ngaahi fokoutua ko ení pea mo e ngaahi mo’ui kuo molé.

Ko ‘eku fehu’í ‘Eiki Sea ko ‘etau fu’u fakamolé kuo ‘i heni ‘a e COVID ? Kuo ‘i ai ha mate? Pea ko u tui ‘oku ‘ikai ke fu’u loko ‘uhinga lelei ke tau tu’u hake ‘o fai e fu’u ngāue ko ení ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha mate ia ‘i Tonga ni. Pea ko u tui Sea fakamolemole pē Feitu’ú na ‘eku ngaue’aki ‘a e ngaahi lea ka ko ‘eku ngaue’aki e ngaahi lea mahino ke tau lava ‘o sio fakalelei pē ko e fokotu’u ko ení, pea ko ‘eku fehu’í ia neongo pē na’a ke me’a mai ki ai ‘Eiki Sea. Ka ko ‘eku fehu’í ko e mafai ‘o e fokotu’u ko ení kuo ‘osi tali ia he kau Minisitā mo e ‘Eiki Palēmiá ke nau fai ‘a e fo’i *sample* ko ení pea ko u poupou ki he me’a ko ē na’e me’a mai ki ai ‘a e Nōpele Fika 1 ‘o Ha’apaí.

Lī'i mai e fo'i sīpingá kae muimui. He ko e 'uhinga ko ia 'Eiki Sea 'oku 'i ai e lea ia 'oku fai 'i Ha'apai, ko 'eku pehé ni pē 'a'aku ia ko e lea ia 'a e paka si'í ki he paka lahi, ko ho'o pehé ná. Pea ko u tui ko e ngaahi me'a ia 'oku fai ai 'a e fifilí pea mo e tātāla'á ke tau lava 'o sio fakalelei 'o me'a fakalelei Hou'eiki koe'uhí ko e fokotu'u ko ení 'oku 'ikai ke tui e motu'a ni na'e fai eni 'i he laumālie hangamālie. 'Eiki Sea ko e laumālie ko ení 'oku 'ikai kau ai e fu'u 'aukai ia ko eni na'e fai fokotu'u e fu'u 'aukai 'o a'u fakamāmani lahi.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea ki'i fakamolemole pē ki he Feitu'ú na 'Eiki Sea ē. Ki'i, Fakafofonga ...

Veivosa Taka: Ko e fakatonutonu 'Eiki Sea pē ko e tokoni?

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko e fakatonutonu atu e Feitu'ú na ko ho'o me'a mai na'e 'ikai ke fai he laumālie lelei.

'Eiki Sea: Fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Ngoue: Malanga pē Feitu'ú na he me'a ko ē 'oku, mālie 'aupito ho'o ngaahi faka'uhingá. Ko e, kae tuku mu'a Sea kapau 'e to e fai 'ene malangá kae 'oatu mu'a e 'uhingá. Mahalo 'oku tō kovi pē ki he Feitu'ú na mahalo ko e 'oatu ko e fokotu'ú.

Veivosa Taka: Sea mālō Sea.

'Eiki Minisitā Ngoue: Ka ko hono fakalea mo'oní ko e kole ki he Fale 'eiki ni 'Eiki Sea mo e Feitu'ú na 'oku 'i ai ha ki'i taimi te tau ki'i holo hifo ai 'o fai ha ki'i tokoni ma'a e fonuá.

Veivosa Taka: Mālō.

'Eiki Minisitā Ngoue: Melie ē me'a melie ē.

Veivosa Taka: Mālō Hou'eiki.

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko e me'a ko ena 'oku me'a mai na'e fai he loto me'á, 'oku ou tui 'oku hala ia Sea. 'Oku 'ikai ko e laumālie ia 'o e fokotu'ú.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea ...

'Eiki Minisitā Ngoue: 'Oleva e kamatá kae 'ai mu'a e fakatonutonu ho'o me'á.

Veivosa Taka: Kae fakahoko atu 'eku fakahoha'á.

'Eiki Sea: Ha'apai 13 'oku toe pē ho'o miniti 'e ua.

Veivosa Taka: 'Eiki Sea ko u kole atu ke to e ki'i miniti 'e taha ke tānaki mai ke faka'osi 'eku me'á.

‘Eiki Sea: Ko ‘ene ‘osi pē ho’o miniti ‘e 10 ‘oku faka’atā pē ke to e ‘oatu ha’o miniti ‘e ua ke faka’osi mai.

Tokanga pe ‘oku ‘ikai falala Pule’anga ki he ivi e ‘aukai fakafonua

Veivosa Taka: Mālō ‘Eiki Sea e ‘ofa. Ko e, ‘Eiki Sea ko e, kapau ‘oku ‘ikai ke tonu ‘eku fakahoha’á ko e *opinion* ia ‘a’aku. Ko e ue’i ‘e Sea ko u fu’u mālohi ‘aupito he ue’i he ko u ‘ilo e ue’i ‘oku ‘omi mei ‘olunga ‘oku ‘ikai fai ha ue’i mei tafa’akí. Pea ko e ‘uhinga ia ko u, ‘oku ou fehu’i aí ‘oku ‘ikai ke tau falala ki he fu’u ‘aukai fakafonua na’a tau fakahokó? He ko e founa pē eni ‘e taha Sea ‘oku ‘omi ai he ‘e Fakamo’uí ka ...

<002>

Taimi: 1105-1110

Veivosa Taka: ... ‘I he ma’u ha me’a ke u fakahoko kia koe fou mai ‘i he lotu mo e ‘aukai ka u foaki pea tali ko au atu ho’o ui mai. Pea ‘oku ou tui ko e faka’amu ia ‘Eiki Sea ke tau lava ‘o fakahoko, ua ‘oku ‘omai ‘e ‘au ‘eku ki’i fakatātā, ko ‘ene ‘omai ko e māhina ‘e fiha, pē ko e ta’u ‘e fiha te tau fakahoko ai ‘a e ngāue fakasamaletane ko eni ‘oku ‘omai.

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea kole pē ke u ki’i tokoni atu ki he fehu’i

Veivosa Taka: Sea kātaki kae faka’osi ai leva toe ‘eku ki’i miniti ‘e ua kae toki fakahoko mai ia ha’ane me’a ‘i he’ene...

Fokotu’u tuku pē ā ki he Pule’anga ke to’o ‘enau vahe kae hao e toenga kau Mēmipa

‘Eiki Minisitā Polisi: ‘Ikai ko e fakatonutonu atu pē ‘a’aku ia ko ‘etau mafai ‘oku ngata pē he to’u Fale Alea he ‘ikai ke tau to e lava ki ha ta’u ko ē hoko mai kā ko ‘eku kole pē ‘a’aku ‘e taha ki ai ‘Eiki Sea pē ‘e lava ke fakatonutonu atu ke hangē ko e fokotu’u kapau ‘e me’a kapau pehē ke taki pē ia he Pule’anga ka mou mālōlō atu moutolu Fakafofonga Kakai mo e Fakafofonga kau Nōpele koe’uhī ke faka’atā’atā e me’a ko eni ko ē ‘oku nau ...ko eni ‘oku ‘osi mahino e ta’eloto kā ko e ‘uhinga ia ‘eku tokoni atu pē ‘e tali pē ke nau mālōlō pē ā nautolu ia hūfanga he fakatapu.

Veivosa Taka: ‘Eiki Sea tapu mo e Feitu’u na

‘Eiki Sea: Kātaki pē ‘Eiki Minisitā Polisi toki fokotu’u mai ho ngaahi fokotu’u kae ‘oleva kuo faka’osi atu ‘a Ha’apai 13 toe pē ‘ene miniti ‘e 2.

‘Eiki Minisitā Polisi: Mālō

Veivosa Taka: Sea ‘oku ou fakamālō atu ki he Feitu’u na kae ta’ofi mu’a Sea e fakahēleleu kae lava ke *flow* lelei atu ‘eku fakakaukau. ‘Eiki Sea ‘oku lave’i he motu’a ni

‘Eiki Minisitā Polisi: Kātaki ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ko ha fakahēleleu ko e tokoni atu ki ai kapau ko ena ‘oku ‘ikai ke mou loto ki ai mou mālōlō. Ka mau to’o pe ā mautolu.

Fokotu'u holoki vāhenga kau Fale Alea ke 6 mano kotoa pea to'o mei ai peseti 20

Veivosa Taka: 'Oku lave'i he motu'a ni 'Eiki Sea kuo tali 'eku fakahoha'a 'a'aku ki he tilema mahino ki he motu'a ni ko e *dilema* eni 'oku 'omai ki he Fale ni, hono hoko 'Eiki Sea 'oku lave'i he motu'a ni 'a e tu'unga vāhenga 'o e kau mēmipa he Fale ni 'oku 'i ai 'a e 1 kilu, 'oku 'i ai e 8 mano, 'oku 'i ai e 6 mano. Ko 'eku fokotu'u 'Eiki Sea tukupi mei 'olunga ki he 6 mano ke mau tatau pea fai ai e to'o pea 'oua to e 'i ai ha petiume kehe 'e ma'u ha taha he Fale ni ka tau 'alu 'oku 'ikai ke 'i ai ha taha ia 'i he Fale ni 'e lahi ange 'ene ngāue feilaulau mo e *volunteer* 'i he motu'a ni, Tongatapu 2, Ha'apai 12, Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, Minisitā 'a e Toutai mo e Ngoue, Pea mo e ta'ahine Kalake Pule 'a au.

'Eiki Minisitā Polisi: 'Eiki Sea ko e kole atu,

Veivosa Taka: 'Eiki Sea ko e *volunteer* ko e kongā takai ia homau sino

'Eiki Minisitā Polisi: Mou tali e 20 koe'uhī kae tonu e malanga

Veivosa Taka: 'Oku hangē kiate au 'oku nau ue'i mai e me'a ko ē ko ē 'oku mau lolotonga tau'olunga ai.

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku ongo mai pē e tokotaha kiate au, 'oku te'eki ke 'osi e taimi 'a Ha'apai 13 'Eiki Minisitā na'a ku 'osi kole atu ke ke toki fakamalanga mai hili 'ene taimi toe pē 'ene miniti 'e 1.

'Eiki Minisitā Polisi: Sai pē tuku ke me'a ia ke 'osi ena ia pea 'osi ia ka u toki fakamalanga atu ai.

'Eiki Sea: Miniti 'e 1 Ha'apai 13

Veivosa Taka: Mālō 'Eiki Sea, tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea mālō 'a e kei ta'ota'ofi hoku ta'okete mei he feinga fakahee'i au ko hoku ta'okete, ko ia foki 'oku tonu ke ne hanga 'o 'ave au ki he me'a ko ē 'oku tonu, kā 'oku ou fakamālō atu 'Eiki Sea pea ko e 'uhinga ia 'Eiki Sea 'oku ou 'oatu ai 'eku fokotu'u 'oku ou tali lelei kae tukupi e 1 kilu, tukupi e 8 mano ke mau 6 mano pea fai ai e to'o pea 'oua na'a to e 'oange ha petiume ma'a ha taha he Fale ni ka tau lava 'o lue he 'oku ou tui ko e me'a ia ko ē 'oku totonu ke nau 'oatu.

Fakatonutonu ko e Kapineti nau ngāue mei Sanuali ki Tīsema makatu'unga ai nau vahe

'Eiki Minisitā Polisi: 'Eiki Sea fakatonutonu atu Sea, ko 'eku fakatonutonu atu ko e Fale Alea uike pē eni 'e ua mahalo 6 mano ko e tēpile ko eni 'oku ngāue ia mei Sanuali ki Tīsema pea 'e tukupi leva 'a e ngāue hokohoko.

Taukave fa'ahi fakaanga nau ngāue pe mo nautolu mei Sanuali ki Tīsema

Sēmisi Sika: Fakatonutonu atu Sea ko e fakahoko fatongia 'a e Hou'eiki Fika 1 ki he Fika 8

‘oku ‘ikai ke to e mohe ha taha ia mei Sanuali ki Tīsema tatau kātoa pē pē ‘oku te Kapineti, pē ‘oku ‘ikai ke te Kapineti ‘oku kei fakahoko fatongia pē ki he fonua...

‘Eiki Minisitā Polisi: Ko e ‘uhinga ia Sea e fakatonutonu ‘anenai ‘ai mai mu’a ha tali ‘a e Feitu’u na he koe’uhī ko e Feitu’u na ‘oku fai ki ai ‘a e fakatonutonu.

Veivosa Taka: Sea mālō mu’a

‘Eiki Minisitā Polisi: Ko e ‘uhinga ‘eku fakatonutonu atu ko e taimi ngāue ‘a e Fale Alea ‘oku ‘i ai pē hono taimi ‘oku makatu’unga ai homou vahé ko ‘eku ‘uhinga ia.

Veivosa Taka: Mālō ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ke lave’i he motu’a ni

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘Eiki Sea ko ‘eku ki’i kole. Fakafofonga, fēfē ke u kole fēfē ke tukumai ke u ki’i malanga ko e fo’i malanga mālīe te u ‘oatu.

Veivosa Taka: Sea ‘oku ou tui teke ‘oange pē ha faingamālie e Hou’eiki

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minsitā Ngoue ‘oku toe sekoni ‘e 25 ‘a Ha’apai 13, tuku ā ke ‘osi kae toki ‘oatu ha’o faingamālie mālō.

Veivosa Taka: Sea ‘oku ou kole pē ha ki’i fakalahi he ‘oku toe ‘eku miniti ‘e 25 ...

<007>

Taimi: 1110-1115

Veivosa Taka : 'Oku ou fakamālō atu ki he Feitu'ú na 'Eiki Sea, ko e fokotu'u ko ení ko e fokotu'u mei he tēpile ko ē ko ē 'a e Pule'angá. 'Oku tonu ke nau fiemālie he ko e me'a eni 'oku nau 'omaí, ke mau kalusefaí, pea ko e 'oatu ko ia 'a e kalusefaí pea talamai 'oku lahi 'ene houa ngāué. Tapu pea mo e Fale 'eiki ni, ka u 'oatu ke tau lava ke mou me'a lelei ki he 'etau ngaahi ngāué. 'Oku ou poupu ki he me'a na'e fakahoko 'e he Nōpele Fika 1 'o Ha'apai, 'ai ke kāfataha 'etau fohé, ke tau 'a'alo kimu'a. Pea 'oku ou tui 'oku 'ikai ke u fie 'a'alo kimu'a he 'oku 'ikai ke u 'ilo 'e au pē ko 'etau 'alú ki fē. Tonga, ko 'etau folau ki fē?

'Eiki Sea, 'oku faka'osi 'eku fakahoha'á, 'oku ou fokotu'u atu 'a e fokotu'u na'a ku 'oatú, 1 kilu, ko e 8 mano, holoki ke 6 mano ke mau tatau, pea 'osi ko iá pea toki to'o mei ai 'a e peseti 'e 20 mo e peseti 'e 25 ko ena 'a e tax, 'a ena 'oku lolotonga to'ó, pea 'oku ou fiemālie lelei ki ai, pea 'oku ou tui 'Eiki Sea, ko e tali ia 'oku 'oatu 'e he motu'á ni, pea te tau lava 'o ngāue fakataha, pea te tau lava 'o fiefia ai. 'Oku pehē pē 'a e fakamālō atu ki he Feitu'ú na 'Eiki Sea, 'a e ma'u faingamālié, 'ofa atu mālō 'aupito.

‘Eiki Minisitā Ngoue : 'Eiki Sea, ki'i kole faingamālie ke u ki'i malanga Sea.

Fakama’ala’ala Sea ki he ngaahi fokotu’u fekau’aki mo e fokotu’u e Palēmia

'Eiki Sea : Kātaki pē 'Eiki Minisitā, mo Tongatapu 9, 'oku ou fie tokoni atu pē ki he feme'a'akí, 'oku hangē ko ē 'oku tau ki'i sīfā atu tautolu mei he me'a ko ia na'e tukuatu ke mou me'a mai ki ai. Na'e me'a hake 'a Fakafofonga Nōpele ko ē 'o Ha'apai 'o fakamalanga mai, 'oku lelei pē 'a e taumu'a ke tokoni'i 'e he Hou'eiki Mēmipá 'aki e holoki hotau vāhengá, koe'uhi ko e faingata'a ko eni 'oku hokó 'i māmani pea mo Tongá ni, faka'ikonōmika, neongo 'oku te'eki ke tau mai 'a e COVID 19 'a e mahakí ki Tongá ni. Pea 'oku 'i ai 'a e fakamalanga 'a e Fakafofonga Nōpele ko ia 'o Ha'apai 'o pehē. Ko e founa na'e fakahoko mai 'aki 'a e fokotu'ú, 'oku 'ikai ke fenāpasi pea mo e laumālie ko ia 'oku tukumai 'e he Pule'angá ko e fie ngāue fakataha. Pea na'e tukumai 'e he Fakafofonga Nōpele 'o Ha'apai 'ene ngaahi 'uhingá. 'Oku ai 'a e ngaahi founa ngāue 'a e Fale Aleá 'oku fa'a ngāue'aki 'i he ngāue fakatahá, 'o ne fakatātā mai 'aki, na'e tonu ke uki mai 'e he Pule'angá mo e Palēmiá 'a e Hou'eiki Mēmipá ke fai ha'atau fakataha he uike kuo 'osí, 'o alealea'i mo fai ha lukuluku fakakaukau, pē ko e hā e taumu'a 'o e fo'i fakakaukau ko eni, ke fokotu'u pē ko ē 'aho 'uluaki pē 'etau patisetí, 'osi mahino ki he Hou'eiki Mēmipá 'a e 'uhinga ko eni 'oku 'omai 'e he Palēmiá ke tau hanga 'o tukuhifo hotau vāhengá takitaha. Ko e me'a ia na'e me'a mai ki ai 'a e Fakafofonga Ha'apai. Pea na'a ku tukuange, ko e 'uhingá na'e poaki tengetange mai 'aneafi, ko eni kuo tukuhifo 'etau patisetí mo e ngaahi naunau 'o e patisetí ki he Kōmiti Kakato ke alea'i. Ka na'e 'osi ko ia hono tukuhifo e patisetí ki he Kōmiti Kakató, na'a ku kole atu Hou'eiki, ke mou me'a mai fekau'aki mo e fokotu'u ko eni 'a e Éiki Palēmiá, pē te tau aofangatuku 'i he Fale Aleá, pē tukuhifo ke alea'i 'i he Kōmiti Kakató.

'Oku mahino kiate au mei he fakamalanga 'a Tongatapu 4, Ha'apai 13 mo e tali mei he Hou'eiki Minisitā, 'oku 'i ai 'a e 'u *issue* 'oku fiema'u ke mou tipeiti'i. 'I he'ene pehē, Hou'eiki fokotu'u mai ha taha ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakató, ke alea'i fakataha mo e Patisetí, he 'oku kehekehe 'etau ma'ú, pea 'oku lahi 'a e 'u *issue* 'oku fiema'u ke mou fakama'ala'ala mai. 'Oku 'ikai ko e feitu'u eni ke fai ai 'a e alea ko eni. Mou me'a mai ke tukuhifo kae tau'atāina ho'omou tipeití. Mou lolotonga maumau'i 'a e tu'utu'uni 'a e Falé.

Mō'ale Finau : Sea, fakamolemole Sea.

'Eiki Sea : Ha'apai 12.

Mō'ale Finau : Sea, ko 'eku kole pē 'a'aku ia, ko'euhi foki ko e fokotu'ú ē ia 'a ē ko ē 'oku tukuhifó. Ka ko e fokotu'u foki 'e taha ē, pea 'oku ai mo 'eku fokotu'u 'a'aku ia 'e taha. Kai ke u to e tipeiti au ia. Te u tali au ke tipeiti 'i lalo he Kōmiti Kakató ko e feitu'u ia 'oku fai ai e tipeití. Kapau 'oku ke pehē ke tukuhifo, 'oatu 'emau fokotu'ú mo e fokotu'u 'a e Palēmiá ke tukuhifo kotoa, pea tau toki pāloti ai. Ko e me'a ia 'oku ou kole atu ki he Feitu'ú na 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Kole atu Ha'apai 13 ke fakafoki ho'o fokotu'ú ka ke toki fokotu'u mai he Kōmiti Kakató.

'Eiki Minisita Ngoue : Sea, 'ikai koā na'a ku 'osi kole atu 'anenai ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato kae 'ikai pē ke ke tali 'eku kole atu 'anenaí. Kapau na'e kole atu 'anenaí pea ke tali, pehē ní kuo 'osi fai ha feme'a'aki ki ai. Ko eni ko e 'aho ni 'oku ke toe kole mai ke fokotu'u atu, 'osi fokotu'u atu 'anenai pē.

'Eiki Sea : 'Eiki Minisitā 'oku 'ikai ke u manatu'i 'e au ho'o fokotu'ú.

Lord Tu'i'āfitu : Tapu mo e Feitu'ú na Sea, ka u ki'i tokoni atu Sea.
'Eiki Sea : Nōpele Vava'u...

<008>

Taimi: 1115-1122

Fokotu'u 'ikai ko ha tu'utu'uni 'a e fokotu'u ia Palēmia

Lord Tu'i'āfitu: Ko 'eku lave'i ko e fokotu'u ko eni 'a e 'Eiki Palēmia ia 'oku 'ikai ke mafatukituki ia ki he Fale taumaiā na'e fakahū mai ha'ane pepa pē ke fakataha'i... Ko e ki'i matangi pē ia 'oku hū mai ki loto. Tau tāpuni 'e tautolu e matapā ka tau ō tautolu ke tu'utu'uni.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea ki'i kole mu'a ke ki'i fakatonutonu.

Lord Tu'i'āfitu: Sea ... *Separation e power* ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea.

Lord Tu'i'āfitu: Tu'uma'u ho Fale ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Ki'i fakatonutonu atu.

'Eiki Sea: 'Eiki Nōpele Vava'u 'oku fakatonutonu koe he 'Eiki Minisitā Ngoue.

Lord Tu'i'āfitu: Ko e matangi pē eni ia 'oku 'ikai ko ha tu'utu'uni eni ia.

Taukave'i ko e fokotu'u he tu'u Tu'utu'uni e Fale lava ke fokotu'u pepa mo fokotu'u ngutu

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko 'eku ki'i kole atu 'oku 'ikai ko ha matangi eni ko e fokotu'u 'oku lava fokotu'u pepa mo e fokotu'u ngutu hūfanga he fakatapu 'Eiki Sea. 'Oku 'i he Tohi Tu'utu'uni pē. Fakamolemole 'Eiki Nōpele, ko e fakamolemole ko e 'uhinga 'a e, me'apango pē koe'uhī he 'oku 'ikai ke 'i ai ha fa'ahinga founga me'angāue ke ngāue'aki he Fale ni ...

Lord Tu'i'āfitu: Sea fekau ā ki he Minisitā ke tukuange ke mau fakahoha'a atu he ko 'enau patiseti eni 'oku tau mo'ua ai ko eni.

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko 'eku 'ai pē 'a'aku ki he Feitu'u na koe'uhī pea 'osi pē ia pea ke toki hoko atu e Feitu'u na.

Fokotu'u ke tuku ki ha Kōmiti e Fale Alea ke vakai'i fokotu'u Palēmia

Lord Tu'iha'angana: Sea kole pē mu'a ki he Minisitā ke u ki'i pea fakamolemole atu pē he to e fokoutua tu'o ua hake Sea, tapu mo e Feitu'u na mo e, ko u tui kuo a'u e Fale ia Sea ko e 'uhinga foki hangē na'e lave e motu'a ni ko e laumālie fokotu'u mai pea ko u manatu ki he malanga 'a e

Fakafofonga ne toki si'i pekia atu mei Vava'u Masao Paasi. Kuo tau soka tautolu pea kuo mole laumālie ia 'o e fokotu'u 'oku fai.

Sea na'a tau toki fanongo pē kamata mai e, ha'u e fu'u ta'au 'o e kolonavailasi *COVID-19*. Lea 'a e Palēmia Fisi, holoki pēseti 'e 20 'apē pē ko e, vāhenga Fale Alea Fisi. Taimi si'i mei ai lea 'a e Palēmia 'o Nu'usila holoki ko e *press release* pē ia pē ko e hā, na'e 'ikai ke 'asi ia 'oku alea'i, ko e hā hono 'uhinga Sea? He na'a nau feongoongoi pē nautolu ia mo 'enau kau Mēmipa. Na'e toki ha'u pē ia 'o tukuange mai 'oku mahino pē ia na'e fetu'utaki pē Palēmia ia mo e *opposition* mo e kau me'a ko ia 'o nau feongoongoi, ha'u pē Palēmia 'o tuku mai ko e laumālie ia. Ko e taimi ni ia kuo tau tipeiti pea ko u fokotu'u atu ke me'a eni ia tau holo ai, 'ave fokotu'u ni ki he Kōmiti Pa'anga pē ko ha Kōmiti ke nau hanga 'o toki, mo tau holoholo hifo Sea mo tau talamai e kau Fakafofonga mei he ngaahi tēpile ke nau hanga 'o, he 'oku tau 'osi lele *heat* he taimi ni ki 'olunga Sea. Pea kuo mole mo e laumālie ia ka fai e kalusefai 'ikai ke to e ai ha laumālie ko 'eku 'uhinga ko e foaki mo e kalusefai 'oku fai 'aki e laumālie lelei pea ko u tui 'Eiki Palēmia pou pou mai ke tuku ki ha kōmiti pea mai e, napangapangamālie e ngaahi tafa'aki ke nau alea'i holo pea ma'u e laumālie ko e *tone* ia ke tau tali 'aki e me'a ko eni ko e kalusefai ko eni, he 'ikai ke tau tali tautolu he tau soka ko eni mo e 'osi a'u e, 'a e laumālie ia 'a e kalusefai, pou pou mai Palēmia he ka hikinima'i fakapolitikale eni 'o mālohi ka 'oku ai ha loto 'e lēvei te ke fua 'a e mamahi 'a e tokotaha ko ia mo 'ene lēvei e loto ko ia. Mālō Sea. Tuku ki ha kōmiti.

'Eiki Minisitā Ngoue: Ki'i fakamolemole ...

Fakamanatu fokotu'u ke ta'evahe Palēmia mo Tongatapu 2 he ko e fokotu'u fakapaati na'e fai

Sēmisi Sika: Fokotu'u ki he Kōmiti Kakato pea ko u fakamanatu atu Sea na'e 'i ai mo e fokotu'u 'a e motu'a ni 'oku kei tu'u pē mo e fokotu'u ko ia mahalo ko 'etau nounou ia ma ta'evahe kimaua. Ko e anga ko ē ko ē 'o e feilaulau 'oku te *volunteer* pē 'oua te te to e kouna'i e ni'ihi kehe ke nau tui tatau mai mo kita. *Volunteer* pē kita pea ko u *volunteer* atu ke ma ta'evahe mo e 'Eiki Palēmia ko e ongo taki ia e ongo paati he ko e fokotu'u fakapaati ia 'oku 'ikai ko e Fokotu'u faka-Fale Alea ia.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea ki'i fakamolemole atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea. Tapu pē pea mo e Feitu'u na kae 'uma'ā 'a e, 'Eiki Sea 'oku ke tokanga mai koā ki he'etau tipeiti he te u 'oatu e fokotu'u, ko e me'a ko ē 'oku 'ikai ke ke tali ai e 'ū fokotu'u ko ho'o me'a ki lalo. Ki'i me'a mai mu'a ho fofonga kau, he ko e ifo pē 'a e tipeiti ho'o me'a mai pea kapau 'oku 'ikai ke ke me'a mai ta'eoli ta'eifo leva e me'a 'oua to e fai ha tipeiti ia.

'Eiki Sea: Kātaki pē 'Eiki Minisitā 'oku 'ikai ke u tuku atu ha'o taimi, Hou'eiki kimu'a pea tau mālōlō ko u fie fakamanatu atu ko 'etau fokotu'u he taimi ni 'oku nima ka 'oku hangē pē ko e tu'utu'uni e Fale tau kamata mei he fokotu'u ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Ki'i lahi tama Sea ho'o fakamamahi'i au ...

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā me'a hifo ki lalo.

'Eiki Minisitā Ngoue: 'Ikai ko u ongo'i tama ...

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisitā ko e tu’o tolu eni ‘eku kole atu ke ke me’a hifo ki lalo. Hou’eiki ko e fokotu’u ‘oku nima ‘i he Fale ni kae hangē pē ko e tu’utu’uni e Fale pau ke tau kamata mei he fokotu’u fakamuimui ‘a ia ko e fokotu’u mei he Fakafofonga Nōpele ‘o Ha’apai. Kole atu ki he Kalake ke tau pālōti ‘a e fokotu’u mei he ‘Eiki Nōpele ke tukuhifo ‘a e fokotu’u ‘a e ‘Eiki Palēmia ki he Kōmiti Pa’anga.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Ki’i fakamolemole Sea, ko u kole atu ki he Feitu’u na tukuange mai mu’a ke mau ki’i malanga pea toki fai leva koe’uhī ke ke ongo’i ‘a e ‘uhinga ko ē ‘o e fokotu’u na’e ‘oatu ki he Feitu’u na pea mo e Fale ‘Eiki ni.

Penisimani Fifita: Poupou ki ai Sea.

Māteni Tapueluelu: Sea fakatonutonu atu ko e fokotu’u na’e ‘omai mei he Pule’anga.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Ko ia.

Māteni Tapueluelu: Nau to e ōmai ‘o malanga mai e me’a ...

‘Eiki Minisitā Ngoue: Ko e hā hono kovi ke fai hano malanga’i ‘Eiki Sea.

Māteni Tapueluelu: ‘Osi taimi ke fai ‘etau pālōti Sea.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea, hā hano kovi ke fai hano malanga’i ‘Eiki Sea?

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Ko e Feitu’u na pē ke ke laumālie lelei mai kiate au nau toki hū mai pē au ki he Pule’anga ‘Eiki Sea na’a ta ngāue fakataha pē. Hā me’a kuo ke hanga ai ‘o si’i pehe’i ai au? Tuku mai ke u malanga atu ka ke fanongo ki he ‘uhinga.

‘Eiki Palēmia: ‘Eiki Sea ...

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘E tali pē he Feitu’u na?

‘Eiki Palēmia: Ki’i kole pē ke, pē te u lava ‘o ki’i tokoni atu he fo’i mōmēniti ko eni ko e ... Ko e fokotu’u foki ‘a e motu’a ni pea ko u ki’i faka’amu pē ke to e ki’i ‘oatu ‘a e puipuitu’a ‘eku ki’i fokotu’u he ko u ongo’i pē au kuo kehekehe e ngaahi, ‘oku talamai ‘i he taimi ni ia ko e laumālie ‘oku hala, ko e founga ‘oku hala ka te u lava ‘o to e ki’i ‘ai atu ha ki’i fakamatala pea toki fai ‘etau fakakaukau ko e hā e me’a te tau fou atu ai ...

‘Eiki Sea: ‘Eiki Palēmia te u toki tuku atu ho’o taimi hili ‘etau mālōlō.

‘Eiki Palēmia: Mālō Sea.

(Na’e mālōlō heni ‘a e Fale)

<009>

Taimi: 1140-1145

Sātini Le'o: Me'a mai ē 'Eiki Sea 'o e Fale Alea.

'Eiki Minisitā Ngōue: Sea, ki'i kole pē, pē té u lava 'o ki'i malanga.

'Eiki Sea: Hou'eiki té u kole atu pē ke mou fakamalanga mai 'i he ngaahi fokotu'ú tukukehe kapau 'oku 'i ai ha'o fokotu'u fo'ou pea 'omai. Me'a mai.

Fakamahino ko e kole 'oku fai mai he Pule'anga ki he Fale Alea he fokotu'u Palēmia

'Eiki Minisitā Ngōue: Tapu pē pea mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea pea pēhē ki he 'Eiki Pālēmiá kae'ūmā'ā 'a e Hou'eiki Kapineti kae 'ūmā'ā ē Hou'eiki 'o e Fale Alea.

'Eiki Sea, ko e kimu'a pea fai 'eku malangá, kuó u kole fakamolemole atu ki he Feitu'ú na koe'uhí ko 'anenai, nau toutou tu'u 'anenai kae 'ikai ke 'omai ha'aku faingamālie pea 'oku ou kole fakamolemole atu ki he Feitu'ú na na'a 'oku 'i ai ha'aku fa'ahinga tō'onga 'o e faifatongia 'a e motu'á ni. Mea'i lelei pē 'e he Feitu'ú na na'a ta ngāue fakataha mo e Feitu'ú na pea 'oku ou lave'i lelei pē 'a e anga 'etau ngāué kā na'á ku feinga atu 'Eiki Sea ke 'i ai ha'aku ki'i taimi, kā 'i he taimí ni 'okú ke laumālie lelei kae tuku pē Sea ké u hoko atu 'eku ki'i malangá.

Sea, 'oku ou fakamālō atu. Ko e founga foki ia 'etau ngāue mai ki he Falé ni ko e 'omi 'a e fokotu'u 'i he founga ko eni na'e 'omai 'e he 'Eiki Pālēmiá, fokotu'u tohi pea 'oku 'i ai mo e fokotu'u 'e taha ko e fokotu'u ngutu pē 'Eiki Sea 'oku 'i he'etau Tohi Tu'utu'uni pē.

Ko hono mo'oni 'Eiki Sea, kia au 'i he anga 'eku vakaí, ko e kole, ko e kole ko eni kiate kitautolu 'i he Fale 'Eiki ni. He'ikai ké u to e lave ki he 'ū tafa'aki 'Eiki Sea kā koe'uhí ko e me'a eni kuo 'osi me'a 'aki 'e he Hou'eiki Nōpelé kae 'ūmā'ā ē ni'ihi 'o e kau Fakafofongá. Kā 'oku ou manatu'i lelei 'Eiki Sea 'i he fitungōfulu tupu na'e 'i ai e kole mei he Kolosi Kulá ki he Fale 'Eiki ni ha tokoni fekau'aki pea mo e polokalama Kolosi Kulá. Kā na'e tali lelei 'e he Hou'eiki Nōpele 'o e 'aho ko iá 'Eiki Sea, kā na'e mālie 'a e me'a na'a nau fai 'enautolu. Fokotu'u mai 'e he Pule'angá 'enau fiema'ú, fokotu'u hake 'e he Hou'eiki Nōpele he 'aho ko iá, ko e hā pē seniti té nau ma'u 'i honau kató ko e me'a pē ia té nau foakí 'Eiki Sea, pea na'e fai ē foakí 'i he loto lelei pē. 'Ahó ni, ko e kole ko ē 'a e Pule'angá, tau pehē pē, 'ikai ko e 'ai ia ke fakamālōhi'i, ko e kole pē ia. Kuo ngāue 'a e ngaahi fonuá kōtoa ke fakahoko ha'anau tokoni 'o makatu'unga 'i he faingata'a ko ení. 'Oku uesia hotau kakaí 'i muli pea 'oku a'u ki he taimí ni, holo ē lī pa'anga mai 'a e kakaí ki hotau kakai he fonuá ni. Kā koe'uhi ko e kole ko ení, to e faingata'a'ia ange. 'Eiki Sea, 'aho pē na'a ku 'ilo'i ai 'a e kole mai 'a e 'Eiki Pālēmiá, 'ikai ké u to e fie lave au ki he toenga 'o e Falé ni. Hou'eiki té u nofo pē au 'o lave pē kia au pē. 2017 pē ko e 2016 'Eiki Sea, tau mai.

<003>

Taimi: 1145-1150

'Eiki Minisitā Ngoue: ... 'eku palau 'ikai ke u to e 'alu 'o ngoue he'eku loto mamahi he kovi 'emau tō hiná he ta'u ko iá 'Eiki Sea pea u pehē ke tau ā e misiní. Ko e taimi pē na'a ku ma'u ai e me'a ko eni 'oku

‘omai he ‘Eiki Palēmiá ‘o kole mai ko ē kiate au ko e to e fu’u faingata’a ia kole mai kiate au. He koe’uhí ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai e nō, ‘oku ‘i ai e totongi e ‘uhila, totongi e vai ‘o e kakai ‘oku nau nofo homau ‘apí, fua kotoa pē he motu’a ni. Sio ki hoku fāmili ki he kai hoku fāmili. ‘Anenai tangi mai hoku ‘ofefine ke totongi e pa’anga ‘e 150 ko ‘enau koniseti, he ‘ikai ke to e fai ha koniseti ‘i he ki’i ‘Apiako Maamaloá. To’o! Fai kotoa hono fakaikiiki ‘o e ‘ū me’a ko ení ‘Eiki Sea a’u ki he’eku fakakaukau ke to e fakamo’ui mo ‘eku mīsiní he ‘oku ‘ikai ke u ‘ilo ko e hā e lōloa ‘o e kole ko ení ‘oku fai ki he Fale ‘eiki ni ‘Eiki Sea. Ko ia pē. Pea neongo Sea ‘a e ‘ikai ke u lotu ki aí ka kuo pau ke u tali he ko u ‘i he fungavaka ‘o e Pule’angá ‘Eiki Sea. ‘Aneafi na’a tau ‘i he fungavaka pē ‘o e Feitu’ú na ‘Eiki Sea. Ka koe’uhí ko hono ui e motu’a ni ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ko ha pole faingofua ‘a e pole ko ení ‘oku ou fai ‘Eiki Sea. Ka koe’uhí ko e kole mei he taki e fonuá ke tau fakatokanga’i ange.

‘Oku ‘i ai e me’a ko u fu’u fakatokanga’i pea ko u faka’amu pē ‘Eiki Minisitā Mo’ui ke ke tokoni mai. Me’a ia ‘e taha ko u tokanga ki aí ki he ngaahi sea ko ē pē ko e ngaahi me’a ‘oku fakamānava’i ‘aki hūfanga he fakatapu e kakai ka ‘i ai ha puke ‘i he fonua ni hā e tu’unga te tau a’u ki aí? He ‘ikai ke tau tātāpuni ai pē ‘Eiki Sea ‘o hangē ko e me’a ko ē ‘oku fai e feme’a’akí ‘e ta’u ‘e nima. ‘Io ‘e fakatokanga’i ‘e he potungāué pea mo e Pule’angá ‘e ‘i ai e hongē he fonua ni ka tau a’u ki he tu’unga ko iá. Fēfē hotau kakai ‘e toko 10,000 pē 6000 pē 10,000 ‘oku ‘i tu’á. Kuo pau ke nau foki mai he ‘oku ‘i ai honau ngaahi fāmili heni ‘Eiki Sea. Sea ‘oku ‘i ai e ni’ihi he Fale ni tapu ange mo kinautolu ‘oku nau kau honau ngaahi hoá ‘i he *lockdown* ‘i Nu’usilá. Hā e lōloa e *lockdown* ko ení? ‘Oku ongo ia! Pea ‘oku fakakaukau ‘o ‘ikai ke tule pē mohe e Pule’angá he koe’uhí na’a ku fakatokanga’i ‘oku totonu ke fakahoko honau ngafa fatongiá he kuo pau ke fakaava e *border* kae lava ‘omai ‘a e ni’ihi ko ení ka ‘ikai Sea ‘e ‘i ai e uēsia ia he fonua ni. ‘Ikai ke ngata he uēsia fakapa’angá, uēsia e fāmili pea ‘e uesia fakalotofale. Pea ko e ‘uhinga ia e kole ‘oku fai ‘e he Pule’angá Hou’eiki te tau lava?

Kapau ‘e faifaiange pea fakaava ‘a e *border* nau ‘osi ‘eke’eke talamai ko e me’a mānava ‘e 10. Kapau ‘e ha’u ha fō’i toko 100 ko e hā e tu’unga ‘e ‘i ai ‘a e fonuá? Mahalo te tau hangē ko *Florida* ‘o fekau he ‘e he *Mayor* ia ke ‘ave e me’a mānavá ki he ni’ihi iiki te nau tolonga ‘i he fonuá kae tuku atu ā ‘a e ni’ihi matu’otu’á. ‘Ikai ke totonu ke tau a’u ki ha tu’unga pehē. Mahalo pē ‘oku a’u ki ha tu’unga ‘e fakakaukau’i ‘e Vava’u pea mo Ha’apai pē te nau to e tātāpuni mo nautolu he koe’uhí ko Tonga ni ‘e fakaava ‘a Tonga ni. Ka ko e kolé Hou’eiki mou laumālie lelei hā pē ha ki’i me’a te tau lava ‘o tokoni. Na’a ku fu’u lahi e me’a ‘oku ‘oatu he Hou’eiki Pule’angá. ‘Oku ‘ikai ko e ‘uhinga ia ‘Eiki Sea ke fu’u tāpalasia talamai ‘oku kemipeini. ‘Oku fakatilema. ‘Ikai ha me’a pehē ia.

Me’apango pē Sea ko e hā e me’a na’a ku lave ki aí ko hono fakahū mai ko e fokotu’u mei he tafa’aki e Pule’angá. Kiate au he anga ko ē ‘eku faka’uhingá ‘e ‘Eiki Palēmia ko e kole ki he Fale ‘eiki. ‘Aneafi na’e lava pē ia ‘o kole he Kolosi Kulá pea tali pē he Hou’eiki ko e hā pē me’a ‘oku ma’u honau kató hūfanga he, pea ‘ave ia ko e me’a ia te nau lava ‘o tokoni aí. Me’a na’a ku lave ki ai ‘Eiki Sea ‘oku katoi ia ‘i he lotu fale kotoa pē ‘Eiki Sea. Hoko ia ‘i he Memipa kotoa pē kapau ko au ení ‘oku ou talatala atu ‘Eiki Sea ‘a ‘eku faingata’a’iá ka he ‘ikai ke u to e lava ke fai ha’aku fili koe’uhí ko e kole ko ení. Kapau na ko ha tau langa fale ‘Eiki Sea ‘i he ngaahi kolisi ‘oku tau ‘i aí kuo kole mai ‘e he ngaahi pule akó me’á, ‘e ...

<002>

Taimi: 1150-1155

‘Eiki Minisitā Ngoue: ...Minisitā pē ko e tokotaha na’a ke ako kotoa pē ‘i ‘Atele ‘ai ha fo’i sá. Ko e kole ia pē te ke lotu ki ai pē ‘ikai lotu ki ai na’e ‘i ai ‘a e ‘aonga ‘a e ‘apiako kia kita. ‘Oku makatu’unga pehē ‘a e kole ‘oku fai he Pule’anga fakamolemole mole ke mama’o ke ‘i ai ha me’a ia ko e taaufehi’a, ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ia ko e kemipeini, ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ia ko e ‘ai ko ení koe’uhí ko e lelei ha taha ‘i he Fale ni ‘Eiki Sea, ‘ikai. Ko au ení kuo u ‘osi fakalau atu ‘eku

faingata'a'ia pea kapau ko au eni 'oku ou faingata'a'ia fēfē e toenga 'o e Fale ni. Fele 'a me'a ke fai 'i ai e fanga ki'i faikakai Sea hūfanga he fakatapu 'oku fa'a a'u ange 'oku ou fa'a kau hono fakatau Sea 'ikai ke lava ia, 'oku 'i ai e pinati 'a e tokotaha 'oku 'alu ange ma'u pē ki he potungāue 'oku ne ui au ko e Faifekau, Faifekau ha'u 'o kumi ha' o pinati he 'ikai ke to e lava 'o kumi mo e pinati ia ko ia.

Taukave 'oku totonu ke fakakaukau'i lele kole fai mei he Pule'anga he fokotu'u Palēmia

Kā 'oku totonu ke fakakaukau'i lelei 'a e ki'i kole lelei 'oku fai ho Fale 'ikai ko ha me'a eni ia 'oku fakatikitato ke tu'utu'uni mai 'a e 'Eiki Palēmia ki he Fale 'Eiki ni taimi leva ia e ala e kau Mēmipa ki he mālohinga e Fale he 'oku 'ikai ke kaunoa mai ha ni'ihī e Fale ni ke faitu'utu'uni. Ko e kole Hou'eiki hā ho'omou laumālie lelei pea kapau he 'ikai ke mou laumālie ki ai pea tuku. 'Ika ke 'i ai ha ola kovi ia 'Eiki Sea ko e me'a ia na'a ku kole atu ke ke tuku mai ke u malanga sio ange tau fakalongolongo kotoa ko eni he 'oku lahi e ngaahi fakamole fakalotofale 'Eiki Sea. Kapau te u pehē atu fēfē ke tau to e ala ki he pa'anga ko eni 'oku tufotufa atu kia moutolu me'a na'e kole he Hou'eiki Nōpele ki ai ha pa'anga pehē mei honau tafa'aki 'oku ongo ko e teu e fili he ta'u fo'ou kā kuo pau ke tuku ho'ota ka tau ala nima kotoa 'o tēkolo'i e faingata'a ko eni 'oku kole mai he 'Eiki Palēmia. 'Oku 'ikai ko ha 'ai eni ia ke tau'aki pole he mālohi ha taha ke pole mai ki he 'Eiki Palēmia ke na ki'i veipā naua koe'uhī ke na ta'evahe 'ikai ke u tui au 'Eiki Sea ki he me'a ko ia.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā toe pē ho'o miniti 'e 1

'Eiki Minisitā Ngoue: 'Oku 'i ai hono 'uhinga 'Eiki Sea he 'oku 'ikai ke ngofua ke ngāue fakataimio'eiki ha taha ia heni. 'Oku 'ikai ke 'uhinga ia ke 'ai ke nofo e faha'i ko ē 'o fehi'a mai ki he Pule'anga nofo e faha'i ko eni 'o fehi'a 'ikai mole ke mama'o Hou'eiki Pule'anga 'oku 'ikai ke totonu ke tau nofo tautolu ke tau fehi'a ki he ni'ihī 'i he Fale ni. 'Oku ou fie foki pē 'Eiki Sea 'eku pōini ko 'eku kole pē ki he Feitu'u na tapu mo e Fale 'Eiki ko e 'ai ke to e 'ave ki he Kōmiti ke hā pea fai'aki pē heni pea tau tu'utu'uni pē Feitu'u na pē 'Eiki Sea pea kapau 'oku fa'iteliha pē Fale ni ko e hā ho'omou me'a te mou laumālie ki ai kā ko eni Hou'eiki 'oku ou fakahoko atu 'oku ou faingata'a'ia kā kuo pau ke u talangofua ki he 'Eiki Palēmia he ko ia na'a ne fili 'a e motu'a ni ke u ha'u 'o kau he fatongia ko eni 'Eiki Sea.

Sea 'oku ou fakatauange pē 'Eiki Sea koe'uhī ko e me'a 'oku 'oatu he tēpile Pule'anga ko e me'a lelei pē ia 'ikai ko ha me'a ia 'oku kovi hūfanga he fakatapu. Pea 'oku 'ikai ke u tui au ki he fa'ahinga Pule'anga ko eni te nau ngāue'aki pehē 'oku nau ma'u 'a e *majority* 'oua kapau na'e hoko 'aneafi ko au mo e Minisitā Polisi 'oku 'ikai ke ma poupou

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā 'oku 'osi ho taimi ka te u tuku atu ho miniti 'e 2 ke faka'osi mai

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko au mo e Minisitā Polisi 'oku ma poupou ke 'oua 'e ngāue, 'aneafi ko e teletele pē hangehangē 'e matamata mai 'e ki'i mālohi 'a e tipeiti mei he faha'i ko ē kuo feinga leva 'a e Pule'anga 'i he 'aneafi ke nau tipeiti ko e hā ko e ngāue'aki e mālohi ko ia, 'aho ni 'ikai ke tui e Pule'anga ko eni ki ai, tui e Pule'anga ko eni ha me'a pē ia te tau napangapangamālie me'a ko ē na'e me'a mai ki ai e 'Eiki Nōpele pea mei Ha'apai kā ko e Tokoni Sea 'o e Fale Alea pea

‘oku totonu ke tau ngāue fakataha pehē me’apango pē kapau na’e kole ‘a e ‘Eiki Palēmia atu ia ki he tēpile ko ē ‘oku ‘i ai ha’anau fa’ahinga vā ko u kole atu tuku ia mou ‘ofa mai katau tokoni ki he Covid 19. ‘Aho pē na’e teuteu ke tāpuni e COVID 19 ‘Eiki Sea ka u talanoa e ki’i me’a fakaoli ko eni, mau ilifia pē ko hai koā ko hai ‘e vakavakai’i he Pule’anga ko ē ha e tu’unga ...

<007>

Taimi: 1155-1200

'Eiki Minisita Ngoue : ... 'e 'i ai e fonuá pē 'oku 'i ai e COVID-19. Tapu ange mo e Minisitā Leipá, me'a atu ia 'i Vava'u ko 'ene manavahē na'a 'oku 'i Tongá ni, ta ko ē 'oku 'i Vava'u 'a e ni'ihi ia na'e puke he COVID-19. Me'a malie pē kapau na'e hoko 'a e me'a ko iá 'Eiki Sea 'i hono taimi ko iá, te tau 'i fē? 'Oku tau fakafeta'i ko e 'omi ha laumālie totonu 'e he 'Eiki ki he 'Eiki Palēmiá, pea mo e ni'ihi 'o e Pule'angá, ke nau tāpuni. 'Oua na'a faifaiange kuo hoko e palopalema ko eni hotau lotolotonga. 'Eiki Sea, 'oku ou kole atu ho'o tokangá, mo 'eku faka'amu pē 'Eiki Sea ke ke fakatokanga'i ange, 'a e me'a ko eni 'oku ou kole atu. Ko e kole pē ke tau laumālie lelei kapau 'e hoko pea hoko. Ko au 'oku ou 'osi fakamatala'i atu 'eku faingatá'ia, 'e to e fakamo'ui 'eku misini palau ke u 'alu tō ha'aku ngoue. 'E 'ikai lava 'e he ki'i me'a ko eni. Ko e fu'u me'a ko ia na'e kole mei he Fakafofonga ko ia mei Ha'apai 13, fakamolemole atu. 'Oku 'ikai ko ha'atau ōmai 'atautolu ki hení ko e ngāue faka-tamaio'eiki. Ka 'oku 'i ai pē taimi, 'oku fiema'u 'etau tokoní, pea 'oku totonu leva ke tau tokoni. Ho'ata kitu'a ki he kakai e fonuá, ..

'Eiki Sea : 'Eiki Minisita 'osi ho taimí.

'Eiki Minisita Ngoue : Fakamālō atu 'Eiki Sea e ma'u taimí mālō.

'Eiki Sea : Me'a mai Tongatapu 9, pea 'osi pē pea me'a mai 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Tui ko e fokotu'u Palēmia ko e me'a ia Paati e Kakai

'Penisimani Fifita : Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga. Tapu mo e 'Eiki Palēmiá, tapu mo e Hou'eiki Minisitā e Kapinetí. Tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga e kau Nōpelé, tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí. Sea mo e Hou'eiki, ko 'etau ngāué 'oku fakatatau ki he Konisitūtoné. 'Oku 'i ai e Lao, pea 'oku 'i ai mo e tu'utu'uni. Pea ko 'etau fai fatongia, 'oku 'i ai pē me'a ko e angamaheni 'aki. Ko e angamaheni 'o 'etau alea'i ha patiseti, ko e kamata 'a e feme'a'akí he 'Eiki Minisitā Pa'angá. 'Aneafi Sea, na'e fokotu'u 'e he Falé ni 'a e me'a fo'ou ia, pea 'e hoko ia ko e precedent ki he kaha'ú. Te'eki ai ke alea'i 'a e patiseti, kuo me'a 'a e Palēmiá ia. Ko e ta'u eni 'e 6 'eku 'i he Fale Aleá, te'eki ai ha me'a pehē 'e hoko. Pea 'ikai ko ia pē ka ko e me'a ko ia na'e fai 'aneafi, ko e me'a ia 'a e taki 'a e paati 'a e kakaí.

Fakatonutonu ko e me'a Palēmia kimu'a he Patiseti ko e founga ngāue fakamāmani lahi

'Eiki Minisitā Pa'anga : Sea ki'i fakatonutonu atu, mālō. Fakatonutonu 'Eiki Sea, tapu pea mo e Seá pea mo e Hou'eiki Mēmipa kakato e Falé Sea. Ko e fakatonutonu atu, ko e founga ngāue fakamāmani lahi eni 'oku ngāue'aki 'e māmaní. Ko e taimi ko ia 'oku fakahū ai 'a e Patiseti 'a e

Pule'angá, 'oku 'uluaki me'a 'a e 'Eiki Palēmiá, pea toki hoko ki he Minisitā Pa'angá. Ko hono toki 'uluaki fakahoko eni 'i Tongá ni, ko 'etau feinga eni ke tau tulituli, he ko e malanga na'e fakahoko 'e he 'Eiki Palēmiá, ko e malanga talateu ia mo e fakahoko 'o e ngaahi kaveinga lalahi, kaveinga ngāue 'a e Pule'angá. Mālō.

Penisimani Fifita : Sea, ko e anga ia e me'a 'a e 'Eiki Minisitā Pa'angá ka na'e 'ikai ke pehē ia. 'A ia hangē ko 'eku fakahoha'á ko e *precedent* eni ia. Kae hangē ko e tu'utu'uni ko ē 'a e Kupu 15, 'oku 'i he Feitu'ú na ke ke tu'utu'uni. Pea 'oku ou tui ko e me'a eni 'e hoko atu ia ki he kaha'ú. 'E hoko ia ko e me'a ke malanga ai 'a e Palēmiá mo 'ene faha'í. Ko e me'a ko eni na'e 'omí, mo e ngaahi fokotu'utu'u ko ení, 'oku 'ikai ke u tui..

Fakamahino Palēmia ko e Patiseti ko e me'a 'a e Pule'anga fakalukufua

'Eiki Palēmia : Sea, ke u ki'i fakatonutonu mu'a 'a e .. Tapu mo e Seá pea tapu mo e Hou'eikí. Ko e ki'i kole pē ki he Fakafofongá ke kātaki pē mu'a. 'Oku mo'oni pē 'a e me'a na'e me'a atu ki ai 'a e 'Eiki Minisitā Pa'angá. Ko e motu'á ni ko e Minisitā Pule au 'a e Kapinetí, pea ko 'emau me'á, ko 'emau me'a kotoa. Ko e motu'á ni, na'a ne fokotu'u ki he 'Ene 'Afió 'a e Minisitā Pa'angá. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ia 'a ha tokotaha pē. Ko 'emau me'a 'oku mau fokotu'u atú, ko 'emau ngāue fakataha. Ko e me'a ia 'oku tau feinga ki ai ko e ngāue fakataha. 'Oku 'ikai ke lele tokotaha pē ha taha. Pea ko e 'uhinga ia 'eku 'uluaki tu'u hake au ko e Minisitā Pulé 'o fai e kinikiní, koe'uhi ke mahino, ko e me'a ia 'oku mau tu'u 'akí...

<008>

Taimi: 1200-1205

'Eiki Palēmia: 'a e konga ko ia pea hoko atu leva, na'a mau ngāue ki ai 'oku 'ikai ko e pehē ia ko e me'a ia 'a e Minisitā Pa'anga. 'ikai ko e me'a ia 'a e Pule'anga fakalukufua na'e fai ki ai 'a e felotoi. Mālō Sea.

Penisimani Fifita: Mo'oni pē ia Sea ko e Palēmia ko e Minisitā Pule ia. Pea ko 'ene me'a ko ē pehē ki he ngāue fakataha ko 'ene fokotu'u mai ko ē 'aneafi 'o vakai ki he fofonga e kau Minisitā mahino mai na'e 'ikai ke fai ha talanoa ia ki ai he Kapineti. Na'a ku lava pē 'o tala honau ngaahi fofonga.

'Eiki Palēmia: Sea ka u ki'i fakatonutonu mu'a 'a e mahamahalo kovi ko eni 'oku fai. 'Oku 'ikai ke ngofua e mahamahalo kovi. Te ke to e 'eke ange pē pē na'e 'osi fai ki ai he tokotaha kotoa. 'Oku lolotonga nofo pē 'enu komipiuta mo e 'ū me'a kātoa ko ia. Mālō Sea.

Fakatonutonu kuo pau ke talangofua e Kapineti ki he kole Palēmia

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea ka u ki'i tokoni pē ki he Fakafofonga, fakamolemole na'e totonu mahalo na ko ho'o me'a 'a'au ki he Minisitā *MIA*. Ho'o *student*. Mautolu ko eni hangē pē me'a nau lave ki ai neongo he 'ikai ke u loto ke u mohu faingata'a 'ikai ke u 'ilo 'e au pē ko e hā e me'a nau ha'u ai 'o Pule'anga na'e tonu pē ā ke u tangutangutu pē au hena. Ka kuo pau ke u talangofua

ki ai. ‘Ai mahalo na ko e me’a ia ‘a e Fakafofonga ko ē ‘a e *MIA* ka ko mautolu ko eni hangē ko e me’a nau lave ki ai talangofua.

‘Eiki Sea: Kātaki pē ‘Eiki Minisitā ko e taimi eni ‘a Tongatapu 9.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Ko u ki’i kole pē ha ki’i tokoni pē Sea.

‘Eiki Sea: Ko ena ‘oku tali pē ho’o tokoni.

Taukave Pule’anga ko e angí e kuo fai mei taumu’a pea ko honau lotó pē ia

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu’u na Sea. Tapu mo e ‘Eiki Palēmia kae ‘uma’ā e Hou’eiki Fale Alea. Tuku mu’a ke u ‘oatu ai pē ha’aku ki’i tokoni ki he fokotu’u ko eni ‘a e Tongatapu 9. Sea, ‘oku tukuaki’i foki ‘e Tongatapu 9 na’e lolotonga me’a ‘a e ‘Eiki Palēmia kae fesiofaki kimautolu. Ko u tui ko e me’a kotoa pē ‘oku ‘omi ki heni mau fakaongoongo kotoa pē. Ko e hā pē me’a ‘e angí mei taumu’a ko homau loto pē ia. Ko ia Sea ‘oku, kiate au ko e fakamalanga ko ē na’e fai ‘e he Minisitā Ngoue pea mo e Toutai fakamalanga lelei. Ko e hā e me’a ‘e fai ke tau felotolelei ‘aki ai ...

Penisimani Fifita: Sea ...

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Pea ko u kole atu ko ‘eku ki’i tokoni pē Sea ki he Fakafofonga ko ē ‘o Tongatapu 9 ko e ‘ai ke tau kē?

Veivosā Taka: Sea ko e fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Pē ko e ‘ai ke tau alea lelei? Pea kapau ko e ‘ai ke tau kē pea, ‘oku ‘i ai e ngaahi feitu’u kē ia.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisitā fakatonutonu koe ‘e Ha’apai 13.

Veivosā Taka: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Minisitā, ‘e Sea Fale Alea pehē foki ki he Hou’eiki e Fale ni. Sea ko ‘eku fakatonutonu ko e me’a ‘a e Minisitā Fakalotofonua fekau’aki pea mo e me’a ‘oku me’a mai ‘aki mei taumu’a. Ko e poini ko ē ko ē ‘a e Tongatapu 9 na’e ‘ikai ke ‘ilo ki ai ki mu’a ke ne mea’i kimu’a ka ko ‘ene toki mea’i pē pea ‘oku poupuu ki ai. Ko ‘eku fakatonutonu pē ia ‘e Sea mālō.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea ko ‘eku ki’i fakatonutonu atu pē Sea, ne mau ‘osi lave’i kātoa ‘e mautolu Sea ko ‘eku ki’i fakatonutonu pē ia mālō.

Penisimani Fifita: Mālō. Ka ko e feme’a’aki ko ē ‘aneafi Sea ‘i he’eku vakai atu ki he fofonga ‘o e kau Minisitā ‘oku ‘ikai ke nau fiemālie ki ai. Ko e ‘uhinga ia na’e ‘i ai e fakakaukau pehē.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea te u ki’i tokoni ki he Fakafofonga. Anga fēfē ho’o, ‘ai angē ha’o ki’i, ki’i fakaofiofi nau mata pehē atu ki he Feitu’u na pē nau pehē atu ki he Feitu’u na, ‘ai angē ‘a e mata ko ē ‘oku ke pehē ‘oku ‘ikai ko e loto ia, kapau ko eni ‘oku ou talaatu ā ‘e mautolu ko homau

loto ē ko e hā ho’o to e ‘ilo fakatoketā ‘a’au ‘oku ‘ai ke ke, ki’i me’a mai angē ko e ‘uhinga kau fiemālie.

Penisimani Fifita: Ko e ki’i fakaofiofi eni Sea.

(Pea ne fakatāta’i ‘e he Fakafofonga ‘aki ‘ene kalokalo hono ‘ulu)

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea ...

‘Eiki Sea: Hou’eiki ko e ‘ai pē ke mahino ki he *Hansard* tau *record* na’e me’a mai ‘a Tongatapu 9 ‘oku kalokalo ne ‘ulu.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea ko u kole atu ke ta’ofi he ‘oku fakatupu’ita ē. ‘Oku to e loi ia hotau Fale Sea. Ko u kole atu mu’a ke tuku ia. Hoko atu e Feitu’u na ia, ke loto ki ai, ke loto ke ‘ai ha’o ki’i sēniti ke tokoni ki he’etau me’a ‘oku fai ko eni pē ‘ikai? Ko ia pē, pea kapau ‘oku ‘ikai ke fiema’u ho sēniti nofo koe. Ko ‘etau me’a pē ia. Fiema’u ha ki’i sēniti.

Penisimani Fifita: Na’e me’a mai e Minisitā ke ‘oua ‘e fai e fakamālohi, kuo ne hanga ‘e ia ‘o fakamālohi’i au (*force*).

‘Eiki Minisitā Ngoue: Fu’u fakavalevale ke hanga ‘e ha leka ‘o fakamālohi’i ha tangata’eiki Sea. Ko u kole atu laumālie ...

<009>

Taimi: 1205-1210

‘Eiki Minisitā Ngoue: ... tu’u kā tau ala ā ki he Patiseti ‘Eiki Sea. Hē ‘oku ‘i loto ‘a e me’a ko eni ko e faingata’a’ia he *COVID-19*.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisitā na’e ‘osi ‘oatu ho taimi ké ke fakamālanga mai, ko e taimi eni ‘a Tongatapu 9.

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘Ikai ké ke fai mo ke ta’ofi mai, kae homo atu ‘eku lea ‘aku ‘Eiki Sea, tapu pē mo e Feitu’u na.

Penisimani ‘Epenisa Fifita: Ko e ‘Eiki Minisitā na’e malanga ia hē miniti ‘e 15, ‘ikai ké u teitei fakahoha’asi, kau nofo pē ‘o fānongo. Toki faingamālie eni ké u Malanga au pea ne hanga ‘e ia ‘o fakahoha’asi ‘eku malangá.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea, ko e fakatonutonu pē, pē ko e tokoni ‘i he’etau Tohi Tu’utu’uni. Mālō.

Penisimani Fifita: Fakanounou pē Sea. Koe’uhi ko e Paati ko eni, ko e taki ‘o e Paati ‘a e kakaí, na’á ne fokotu’u mai ke to’o ‘etau peseti ‘e 20 mei hotau vāhengá pea ‘oku fokotu’u atu leva mei he taki paati ‘o e PTOA ke to’o ‘a ‘ena vāhenga mo e ‘ū ngaahi monū’iá.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea, fakatonutonu Sea.

Fehu'ia Palēmia pe 'oku 'i ai ha Paati ko ē PTOA

'Eiki Pālēmia: Fakatonutonu atu Sea. Ko 'eku fakatonutonu atu pē kuo 'osi lēsisita 'a e PTOA pē 'ikai. 'Oku ai hā paati ko e PTOA? Ko e Paati 'a e Kakai, 'oku 'i ai 'a e paati ia 'oku lēsisita he Pule'angá. Pea 'oku mahino ia, kā faka'ilo ia 'e faka'ilo. Ko 'eku fehu'í ki he Fakafofongá pē 'oku 'i ai koā hā paati ko e PTOA?

Penisimani Fifita: 'Io, 'oku 'i ai 'a e paati ko e PTOA.

'Eiki Pālēmia: Kā 'oku 'ikai ke lesisita ia?

Penisimani Fifita: 'Oku lesisita ia.

'Eiki Pālēmia: 'Ikai, 'oku 'ikai hā me'a pēhē ia hē.

Penisimani Fifita: 'Ikai, 'oku 'i ai 'a e me'a pēhē ia 'amautolu.

Tokanga ke holoki 'ā vahevahe mo e lau Paati e Palēmia kae kāfataha Fale

Lord Tu'i'afitu: 'Eiki Sea, ki'i fakatonutonu atu 'Eiki Pālēmia. Té ke tali pē? Kuó u kole atu Pālēmia, 'oua té ke hanga 'o fai ē me'a ko iá. Ko ho'o malanga 'aneafi na'e makatu'unga 'i he paati, 'uhinga ia si'i me'a 'a e Fakafofongá. Kā ko 'ena 'okú ke fehu'ia 'a e lesisita. Kiate au 'oku fihí 'a e malanga 'okú ke fai, 'aneafi. 'Okú ke hanga 'o faka-vahevahe'i 'a e Falé ni 'i he 'uhinga 'o e paati. Ko e laumalie 'o e Falé, ko e Fale pē eni 'e taha, 'uhinga ai 'a e me'a 'a e Fakafofonga Nōpelé, 'oku 'i he Konisitūtoné pē. 'Oku 'ikai ke 'i ai hā paati ia heni. Kuó u kole atu ko 'etau ngāue fakatahá mo 'etau ngaahi 'uhingá 'oku kei tu'utu'uni pē 'a e Sea mo e ngaahi Tu'utu'uni 'a e Fale Aleá.

Kuó u kole atu Pālēmia ke to'o 'a e ngaahi 'ā vahevahe 'o e 'uhinga lea ko e paati mei Falé ni, ta'efakakonisitūtone. 'Oku tau mōvete ko eni 'i he 'ofa fakasamaletani ko ení, ko e 'uhingá ho'o me'a 'aneafi.

Ko e me'a ko eni 'a e Minisitā Ngōuē, hā ki'i, 'oku sai ange 'a e tuku ia he ki'i. Ko 'etau 'oatu 'e to e lahi e lea mai 'a e kakaí. Tā ko ena he 'ikai ke a'u ē me'alelé ki Hahaké ka e 'omai 'o 'utu. Kiate au Sea, fakamolemole pē Pālēmia kuo 'ova.

Ko 'eku fuofua ngāue he 2007, ko 'eku ki'i vahé na'e pa'anga pē 'e \$147, ki'i ngāue he siasí he'eku fehikitaki ki Vava'ú, mo'ui pē au ia ai. Kā ko e 'ofa fakasamaletani ko ení Sea, na'a ku *mention* atu 'aneafi 'eku fakatonutonu, kā 'oku 'ave ā hā peseti 'e 20, 'ave ā mo 'etau *Retirement Fund*. Ko e foaki ia e nima ko ē, 'ikai ke 'ilo ki ai ē nima ko ē. Kā 'ave ē ki'i, 'e 'alu ē ki'i ka e sio atu pē ē nima ia ko ē. Tau fai mu'a 'a e ngāue na'e tali ia 'e he Tu'i 'o Tongá, na'u hela 'alu 'o 'ave 'etau Tali Folofolá, ke ngāue ē, ke tau kāfataha mo fakataha kae lava ke 'i ai hā tulutā ke fonu ai ha tāputa pea fāngota ai ē *COVID* mo e Hālotí mo e hā fua. Ko 'etau fētekeaki holo ko eni Sea, 'oku mo'oni e me'a 'a e Fakafofonga 'a Malaloi, na'e kakato 'a e ki'i peni taha he ko e peni kappa 'oku vaeua ia. Ko e toki kau atu ē 'Eiki hē ki'i peni kapa, na'e toki kakato ai e peni taha. Ko e fu'u foaki ko ē masi'i he ngaahi fu'u hina lalahi he faha'i 'e tahá kuó u manavasi'i 'a 'etau li ko ení he 'oku 'i ai pē 'a e lepa 'a e Pule'angá. Fakapotopoto Sea hō taimi.

Taimi: 1210-1215

Lord Tu’i’āfitu: ...’Ai ā tautolu kae tuku ā e ki’i ‘ofa ia ko eni kā ‘oku ‘i ai ha’ate ‘ofa to’o kotoa hoto vāhenga ma’a hoto vāhenga ko e me’a ia ka tau ngāue fakataha mu’a ‘Eiki Palēmia si’i ‘ofa he ko e si’i ngaahi tehina pē eni ‘oku tau ngāue ko e finangalo ia ‘a e Tu’i ‘aonga ia ‘etau hokohoko lotu mo e ‘aukai ‘oku ‘ikai ke tau lotu ke mate ha taha ko ‘etau tau lotu ke kei tofi’a’aki ‘e Sihova ki’i fonua ‘oku tu’u ‘i ‘oseni ko ia pē Sea mālō.

Taukave’i hoko me’a Palēmia kimu’a he Fakamatala Patiseti ko e me’a angamaheni ‘a e Fale

Penisimani Fifita: ‘Oku ou fakamālō atu ‘Eiki Nōpele ‘o Vava’u lahi tala pea ngali ko e ‘uluaki ‘apiako na’e fokotu’u ia ‘i Vava’u lahi tuku e fonua na’e tuku ia ‘i Vava’u lahi ko e ‘Otua mo Tonga ko hoku tofi’a ‘uhinga ia ‘eku fakamalanga Sea mo e Hou’eiki ko e malanga ‘a e Palēmia ‘aneafi ‘e hoko ia ko e *precedent* ‘etau fononga ki he kaha’u. Pea ‘oku ou fakamālō atu ‘ikai ke u to e fakamatala ‘oku mou me’a kātoa pē ki he me’a ‘a e ...

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea kātaki pē ‘Eiki Sea ko ‘eku tu’u hake pē ‘a’aku ko ‘eku ki’i fakatonutonu ‘a e Fakafofonga ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ia heni ko e me’a angamaheni ko e fakangofua ko ē ‘o e me’a malanga ‘a e me’a’aki ko ē he ‘Eiki Palēmia ko e tu’utu’uni ia ‘a e Sea ‘oku tau hanga leva ‘etautolu ‘o ‘ohake he ‘aho ni ko e founa ngāue. ‘A ia ko e me’a ko ē ‘oku tau ‘ohake he ‘aho ni ko e fakatonutonu ‘Eiki Sea ko e Feitu’u na ‘oku pule ke ke hanga ‘o fakangofua ha fa’ahinga me’a ‘i he ‘asenita ko ē ‘o e Fale ‘i he ‘aho ko ia ko e fakatonutonu ange pē ki ai ‘oku ‘ikai ko ha ngāue eni ia ke angamaheni ke ‘omai e me’a ko eni ko e me’a pē ia ‘a e Sea he ‘aho ko ia fakatatau ki he Tohi Tu’utu’uni ko ‘eku fakatonutonu ia Sea.

Penisimani Fifita: Malō ‘aupito ‘aupito ‘a e me’a mai ‘a e ‘Eiki Nōpele ko e Sea na’a ku ‘osi lau atu e kupu 15 pea ‘oku ou tui ko e anga pē eni e fakakaukau mahalo na’e ‘ikai ke ‘amanaki e Sea ia ‘e fai ha fu’u malanga pehē. Ko e ‘uhinga ia ‘oku ou fakahoko atu ai kia moutolu Hou’eiki ‘e hoko e me’a ko eni ko e *precedent* ki he Fale ‘Eiki ko eni.

‘Eiki Minisitā Polisi: ‘Eiki Sea ko ‘eku to e fakatonutonu atu ko e faka’uhinga pē ia ko e me’a ko ē ‘oku tohi’i ko e me’a ia ‘oku tau ngāue’aki. Ko e hā e me’a ‘oku fakangofua he Sea ko e me’a ia te tau faka’uhinga’i me’a kehekehe ia.

Fiema’u fai mai Palēmia ha’ane tali ki he fokotu’u ke ta’evahe ia mo Tongatapu 2

Penisimani Fifita: Ka u fakanounou atu ā au ia, koe’uhī ko e fokotu’u eni mei he Paati ‘a e Kakai pea ko eni kuo ‘osi tali atu he taki ‘a e Paati ‘o e *PTOA* kā ko ‘eku kole Sea ko e hā ‘a e tali ‘a e Palēmia ki he fokotu’u na’e tali atu he taki ‘o e *PTOA* mālō.

‘Eiki Minisitā Polisi: Kātaki pē Fakafofonga ko e Fale ko eni ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha paati ia heni ko e Paati ‘a e Kakai mahalo ‘oku lēsisita ia ‘i tu’a ko e Paati ‘a e *PTOA* ko e Fale ni ko hono

tu'utu'uni he Konisitūtone ko ia pē 'oku hū mai ki he Fale ko eni ko e Nōpele pea ko 'etau nofo ko eni ko e kau Nōpele kātoa ko e me'a ia 'oku ne fakatahataha'i ko ē e fonua ko ia pē Sea.

Penisimani Fifita: 'E Sea kataki na'e toutou hē'aki 'e he Palēmia 'a e Paati 'a e Kakai na'a ne toutou me'a'aki tu'o lahi ko e 'uhinga ia 'eku fakahoko atu 'e hoko e me'a ko eni ko e *precedent* he 'oku ne me'a mai ko e Paati ia 'a e Kakai.

'Eiki Minisitā Ngoue: Ke u ki'i fakatonutonu Sea 'ai ā ha'o me'a mai ā kae tuku ā fa'ahinga me'a ko ia hotau Fale ni ko e me'a na'a ku lave ki ai 'anenai na'a toki ngāue pē pea u toki hū mai ki heni pea kapau 'oku ke fiema'u

Fakamahino Sea ko e hingoa 'oku he papa 'i he tesi Hou'eiki ko e hingoa faka'ofisiale ia 'oku ngāue'aki

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā ko 'eku tali ki he me'a ko ē 'oku fai ai e feme'a'aki tatau ai pē ko e hā e hingoa 'oku mou ngāue'aki ko e hingoa pē 'e taha 'oku tali 'e he Fale Alea 'a ia ko e 'Eiki Minisitā, Palēmia ko e hā pē hingoa ko ē 'oku 'asi he 'ū *plaque* ko eni homou tesi funga tesi ko ia 'oku tau ngāue'aki faka'ofisiale kā 'oku kātaki'i pē he Sea e ngaahi 'uhinga kehe ngaahi hingoa kehe 'oku tuku mai kimu'a 'oku 'omai e hingoa ko eni 'e taha he Tongatapu 2 ko e taki ia e Paati *PTOA* tatau ai pē pē 'oku 'i ai ha paati pē 'ikai 'oku 'ikai pē 'ene le'o heni ko e Fakafofonga Tongatapu 2 kā ko e me'a ia 'amoutolu ke mou ngāue'aki homou kātaki mo ho'omou fakakaukau pē ko e hā hingoa te mou tali pē ta'etali kā 'oku 'ikai ke 'i ai ha 'uhinga ia ko e fo'i taumu'a e poini ko e tokotaha ko ē na'e 'i ai 'ene fokotu'u pea 'oku fiema'u ke 'omai ha tali na'e 'i ai e fokotu'u 'a Tongatapu 2 ki he Fakafofonga ko e 'Eiki Palēmia 'oku 'i ai mo 'ene fokotu'u mou nofo pē he fokotu'u kae 'oua 'e 'ohake e 'ū ngaahi hingoa he 'oku ta'e'uhinga.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea 'oku ou kole atu ki he Feitu'u na ke ke tataki e Fale kā 'oku 'i ai ha ngaahi feme'a'aki pehē Feitu'u na ...

<007>

Taimi: 1215-1217

'Eiki Minisitā Ngoue : .. ko e tamai ia 'a e 'apí ni. Me'a mai tuku ia, 'ai ē.

'Eiki Sea : Ko ia, 'oku ke to e fakatātā mai pē 'a e 'uhingá 'oku ke ui 'e koe au ko e tamai, hili ko iá ko au 'oku ou Sea he Fale Aleá. 'Oku 'ikai ko ha'aku fakatonutonu atu 'aku 'oku 'ikai ko ha tamai au. 'Oku 'ikai ko ha me'a ia ke tau toe feme'a'aki ki ai. 'Osi mahino ke 'uhinga mai kia au.

'Eiki Minisitā Ngoue : Ka 'oku fu'u mama'o 'aupito 'aupito 'a e me'a ia 'oku ou lau ki aí. 'Oku ou kole atu pē ke ke tokanga'i mu'a 'etau feme'a'akí.

'Eiki Sea : Ko 'eku tokangá eni taimi 'a e 'Eiki Palēmiá, mahalo 'oku 'i ai ha'ane tali ki he fokotu'u ko ia 'a Tongatapu 2 pou pou mai ki ai 'a Tongatapu 9.

'Eiki Palēmia : 'Eiki Sea tapu mo e Feitu'ú na, pea tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki Nōpelé. Pehē foki 'a e fakatapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí. Fakatapu foki kia *Lord* Ma'afu mo e Hou'eiki Minisitā 'o e Kalauní. Sea, ko u tui pē 'e sai pē ke u ki'i fakamatala atu 'a e

ki'i *background* na'a ku fai ai 'a e fokotu'u ko ení, ka u toki a'u hifo ke fai ha tali ki he ngaahi fehu'í ko ia kuo 'omi ki he motu'á ni.

'I he pō Sāpaté he taimi na'a ku fai ai 'a e teuteu ki he ki'i lea ko ia na'a ku fai Sea. Pea ... ko e fokotu'u na'a ku fai atu ...

Māteni Tapueluelu : Sea, fakamolemole pē mu'a kātaki fakamolemole pē 'Eiki Palēmia, ko e kole atú, ko hono 'uhingá, na'a ngalo 'etau mālōlō. 'Oku 'i ai e fanga ki'i fakataha 'oku tu'u ki he *lunch*. Kole atu Sea na'e toloi ia 'aneafi, he na'e pehē ni pē ia 'aneafi. Kātaki pē 'Eiki Palēmia 'oku 'ikai ke mau loto ke maumau'i 'ene me'a malangá na'a 'ohovalé kuo motu. Ka ko e kolé pē ia Sea, mālō.

'Eiki Sea : Kātaki pē 'Eiki Palēmia, 'oku ou tali 'a e fakatonutonu ko ia 'a Tongatapu 4 ko eni 'oku kamata ke tau 'ova mei he 12:00 'e toki tukuatu ho'o taimí kakato 'i he 2:00. Toloí e Falé.

(Toloí 'a e Fale ki he 2:00pm)

<008>

Taimi: 1415-1420

Sātini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea.

(Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Faka'anua ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki. Ko 'etau foki mai ko eni 'i he efiāfi ni na'e 'osi kamata ke me'a mai e 'Eiki Palēmia 'a ia ko 'ene taimi eni 'e tuku atu ki ai.

'UHINGA PALĒMIA KI HE'ENE FOKOTU'U KE KAUNGA ONGO'I MO E KAKAI UESIA 'A E FAINGATA'Á KOE'UHI COVID-19

'Eiki Palēmia: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'u na. Tapu mo e Hou'eiki Nōpele pehē foki ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakai pea tapu mo e Hou'eiki Minisitā kae 'atā ke hoko atu e ki'i fakahoha'a 'a e motu'a ni. Na'a tau mālōlō foki 'anenai ko u kamata pē ke u ki'i fakahoko atu 'i he puipuitu'a 'o e ki'i fokotu'u ni. Taimi nau fai ai 'eku ki'i teuteu he pō Sāpate ki he Mōnite ki he ki'i lea ko ē na'a ku fai pea u lau e patiseti pea lau mo e fokotu'utu'u 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga pea vakai ko ia ki he palopalema 'o e COVID pea tau kei hao foki. Ka na'a ku fehu'i kuo ma'u nai ha faito'o pē 'ikai? 'E fakaava 'a fē nai 'a e *lockdown* ko eni, 'e foki fakakū mai 'a hotau kāinga ko eni 'oku 'i muli? Pea mahino foki kiate au pea mei he laumālie 'o e patiseti, 'oku ai e ngaahi fāmili 'oku uēsia lahi, uesia lahi 'aupito 'a e tokolahi hangē ko e ngaahi pisinisi. Hangē ko e pisinisi takimamata. 'Osi *layoff* e kau ngāue ia. 'Ikai ke to e ai ha kau ngāue ia. Ko ena ko e ngaahi pisinisi taa'utaha, tokolahi e kau ta'ema'u ha ngāue ia. Uēsia 'aupito. Uēsia mo e kau ngoue. 'Ikai ke to e lava ke uta ha ngoue ia. Uēsia mo e kau toutai. 'Ikai ke to e lava ha toutai ia he taumaia nī 'e lava ia 'o to e uta. A'u ki he 'etau hou'eiki fāfine 'enau ngaahi ngāue, uēsia kotoa. A'u ki he 'etau fānau ako, uēsia mo e, mo hotau kāinga 'i muli. Kuo 'i ai e ni'ihi kuo nau puke pea 'oku 'ikai ke kei lava ke fai mai ha tokoni lahi mai ki Tonga ni. Pea 'oku 'i ai mo hotau kāinga 'oku si'i mo'unofoa holo 'i muli, kuo a'u eni ia ki he taimi ni 'oku fiema'u ia ke fakafoki mai. Pea 'oku 'ikai ke, 'oku fiema'u

mo e pa'anga ki ai. Pea 'e anga fēfē 'enau foki mai pea nau kei hao ai. Pea mou mea'i pē foki na'e tō mai pea mo e Afā ko *Gita* 'oku te'eki ai ke fu'u lava lelei ia 'o fakakakato hono ngaahi naunau na'e uēsia ko ia. Ko Tino ko Hāloti pea mo e *COVID* pea ake ai 'a e fakakaukau 'a e motu'a ni ka nautolu ko ē 'oku mole 'enau ngāue. Ko au 'oku ou kei ma'u pē 'eku ngāue, 'e hā nai ha'aku ke u *show* ki he fa'ahinga ko eni 'oku 'i ai 'a e ongo'i fie kaungā mamahi ke kaungā uēsia mo kinautolu. Pea u sio atu foki 'oku 'i ai 'a e fa'ahinga, 'a e ngaahi Pule'anga 'i muli 'oku hoko 'a e me'a ko eni. 'O sio hangē ko Nu'usila kuo 'osi, 'osi 'ai 'a e ki'i lao ia ki he *temporary* ke to'o 'enau ngaahi vāhenga 'oku 'ikai ko e 'uhinga eni ia ko e 'ai ai pē 'o tu'uma'u ko e ki'i 'ai pē he fo'i taimi ko eni e *COVID* pea ki he kau, kia kitautolu ko eni hangē ko eni ko u 'uhinga atu ki ai ki he motu'a ni, Hou'eiki Minisitā mo e Hou'eiki Fale Alea. Nautolu ko ē 'oku nau fakalele 'a e fonua. Pea ko e 'uhinga ia 'a e laumālie e ki'i fokotu'u ko e kole pē. 'Oku 'ikai ke 'uhinga eni ia ko e fakamālohi'i taha pea 'oku 'ikai ko e 'uhinga eni ia ko e 'ai ko e kemipeini. 'Ikai ko e, ko e laumālie ia na'e fai 'aki ...

<009>

Taimi: 1420-1425

Eiki Palēmia: ... 'a e ki'i fokotu'u ko ia na'e faí, ko e fakakaukau ke *show* 'oku tau fie kaungā uesia fakataha mo kinautolu 'oku nau uesia hē me'a ko eni. Ko e ki'i sēniti ia 'oku si'isi'i, ko e fā kilu pē, 'ofi hē fā kilu 'i he'etau vāhengā. 'Oku 'i ai 'a e ni'ihi 'oku ua mano 'a 'enau to'ó, 'i ai 'a e ni'ihi 'oku taha mano tupu. Kā ko e anga ia 'eku fakakaukau pea u pēhē, 'e lava ke tau *show* ki he kakaí meia kitautolu 'oku tau ongo'i atu mo kinautolu, ko ia pē. 'Ikai ke to e 'i ai hā 'uhinga kehe ia.

Kole fakamolemole Palēmia ki he ngāue'aki e lea Paati

'Oku ou kole fakamolemole atu pē au ki he ongo Hou'eiki Nōpelé 'i he pēhē na'á ku founa hala, kātaki pē na'e 'ikai ké u to e ma'u 'e au ha founa, ko e anga pē eni ia e ha'u ko ē ki hoku 'atamaí 'i he pō Sāpaté, ké u ki'i fokotu'u atu pē 'e tali koā pē 'ikai 'e he Hou'eiki 'o e Falé ni 'a e me'a ko iá pea kuó u kole fakamolemole pē au he ngāue'aki ko eni 'a e paati. 'A ia kapau pē foki mahalo kapau té u hanga pē 'o ngāue'aki 'oku 'i ai 'a e sino ngāue. 'Oku lele 'a e *government* kā 'oku 'i ai pē foki 'a e sino ngāue pou pou mei tu'a 'oku nau hanga 'o tokoni mai kia kinautolu ko ē hē Kāpinetí 'i he fai ko ia 'o e ngāué. Mahalo na'a ongo lelei ange ia, kā na'á ku fakahoko pē foki, ko e kaveinga ke hoko 'a e ua ko e taha pē. Ko e fakalau ko e tokotaha kotoa pē 'oku 'i ai hono mahu'inga, 'oku 'ikai ke pēhē 'oku ta'emahu'inga ha taha. Ko e laumālie pē ia na'e fai ai 'a e fakatangi ko ia na'á ku fai atu.

Tui Palēmia 'ikai ko e laumālie 'ene fokotu'u 'a e fokotu'u kuo fai mei Tongatapu 2

Pea hangē pē ko ia ko e fokotu'u ko ia 'a Tongatapu 2, kuó u tui pē, sai pē ia 'oku tau'atāina pē 'a Tongatapu 2 ki he anga 'ene fakakaukau ké ma sea toko ua 'a e me'a ko eni. Kā 'oku 'ikai ké u tui ko e laumālie ia na'á ku 'uhinga ki ai. Ko 'eku 'uhingá pē ke tau *show* 'oku 'i ai 'etau fie kaungā mamahi mo e tokolahi 'oku masivesiva ange, 'oku nau *suffer* ange kinautolu 'i he me'a ko eni. Pea ka 'alu ia 'o fuoloa té nau faingata'a kinautolu, kā 'e lava pē he'etau, ngali si'isi'i ē ki'i sēniti kā 'e lava pē ia 'o tātānaki 'o hāngē ko e lau ko ia 'a e himí, He 'uke hā tulutā, 'aonga ki he

hā, kā fakatahataha ‘a e fanga ki’i tulutā, ‘e fonu ‘a e ipu pea inu ai ‘a e fonuá. Ko ia pē, ko e me’a pē ia na’u kole aí, na’a ne lava ‘o langa ha laumālie kehe ‘e tokoni mai ki he’etau fakafōtunga ‘oku faí ‘i he Falé ni.

Fokotu’u Palēmia tuku ki he Kōmiti Pa’anga ‘ene fokotu’u holoki vāhenga

Kā ‘oku ou kole atu Sea ke tukuange mu’a ‘a e fokotu’ú ni ki he Kōmiti Pa’angá ké nau vakai ki ai pea nau toki foki mai pē ko e hā ha’anau tali pea tau toki sio ki ai. Ko e anga pē ē ki’i fokotu’u ‘oku fai atú. Mālō Sea.

Fakama’ala’ala Sea ki he ngaahi fokotu’u fekau’aki mo e fokotu’u e Palēmia

‘Eiki Sea: ‘A ia Hou’eiki ko e fokotu’u ko ē mei he ‘Eiki Pālēmiá ke holoki e vāhenga e Hou’eiki Mēmipá ‘aki ē peseti ē 20 pea ko eni kuó ne me’a mai he efiáfí ni ke tukuhifo ki he Kōmiti Pa’angá ké nau vakai’i e fokotu’u ko eni kimu’a pea toki fakafoki mai ki he Hou’eiki. Kapau te mou fakatokanga’i Hou’eiki ko e fokotu’u, kātaki ‘oku lolotonga fai ‘eku lea ‘e Tongatapu 1. Kapau té mou me’a hifo ki he *screen* ko eni ‘i mu’á ‘oku ‘osi faka’ata atu pē ‘a e fokotu’u ‘e 5. ‘A ia ko e fokotu’u hono 5 na’e fokotu’u mai ‘e Ha’apai 13, ko ia, ‘a ia ko e Fakafofonga Nōpele ko eni ‘o Ha’apai na’á ne fokotu’u ke tuku hifo ki he Kōmiti Pa’angá pea ko eni ‘oku to e me’a mai pē ‘a e ‘Eiki Pālēmia ke tukuhifo mo ia, ‘a e fokotu’u Fika 1 ki he Kōmiti Pa’angá. Hou’eiki ‘oku kei toe pē ‘a e fokotu’u ko eni ‘a e Fakafofonga 2, ke to’o pē ‘a e vāhenga ko ia ‘a e ‘Eiki Pālēmiá.

<003>

Taimi: 1425-1430

‘Eiki Sea: ... pea mo ia kae tuku e toenga ko eni e Hou’eiki pea fai ‘aki pē to’o vahenga ko eni ‘a e Fakafofonga Tongatapu 2 pea mo e ‘Eiki Pālēmiá. Pea ko eni ‘oku me’a mai e ‘Eiki Pālēmiá ‘oku ‘ikai ko e laumālie ena ‘ene fokotu’u.

Ka ‘oku kei toe e fokotu’u ko eni mei he ‘Eiki Minisitā Ngoué mo e Toutaí ke tukuhifo ‘a e fokotu’u ko eni ‘a e ‘Eiki Pālēmiá ki he Kōmiti Kakató. Ka ko eni ‘oku me’a mai ‘a e ‘Eiki Pālēmiá ‘oku fokotu’u mai ia pou pou ki he fokotu’u ko ē mei he ‘Eiki Nōpele Ha’apai ke tukuhifo ki he Kōmiti Pa’angá. Pea ‘oku toe pē ‘a e fokotu’u ‘e taha Fakafofonga Kakai 13 ‘o Ha’apai ke holoki hifo pē ‘a e vahenga ‘o e Hou’eiki Kapinetí ke tatau mo e vāhenga ‘o e Hou’eiki Fakafofonga Fale Aleá. Hou’eiki ‘oku ‘i ai ha ngaahi fokotu’u fekau’aki mo e me’a ko eni na’e me’a mai ki ai ‘a e ‘Eiki Pālēmiá pea ‘oku to e pou pou mai pē e Pālēmiá ki he fokotu’u ko eni ‘a Nōpele Ha’apai. Tongatapu 1.

Siaosi Pōhiva: Fakamolemole ‘Eiki Sea ke u fai atu pē ha ki’i fakamalanga pea toki, tapu pea mo e ‘Eiki Seá. Pehē ‘a e fakatapu ki he ‘Eiki Pālēmiá kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Minisitā ‘o e Kapinetí. Tapu pea mo e Hou’eiki Fakafofonga Nōpelé kae ‘uma’ā e tēpile ‘o e kau Fakafofonga ‘o e Kakaí. Tuku atu mu’a e ki’i fakakaukau ko eni ki loto ki hē toki fai ai pē hono talanga’i fakataha mo e ngaahi fakakaukau kuo ‘osi tuku atu kimu’a. Mālō e ma’u faingamālie ‘Eiki Sea.

Tui ko e kalusefaí kamata he taimi kotoa pe ‘oku fai ai tīpeiti & me’a ‘aonga pe ke talanoa’i

Talu ‘eku tangutu hē ‘aneuhu lama ha ki’i faingamālie ke u hao hake ai lī atu e ki’i fakakaukau ko eni. Mamata sio takai holo pē ki he anga e fehikitaki holo ‘a e tīpeiti he kakai falala’anga e fonuá. Pea u fakakaukau ke u ki’i fikefika hifo angé pē ko e hā koā e fakamole ‘a e tīpeiti ‘oku tau faí mo e fu’u taimi alea ‘oku tau faí he Fale Aleá. Na’e fakamakatu’unga pē hetau tefito’i vahengá pea pehé ni ‘eku ki’i fikefiká Sea. Ko e ‘aho ‘e 251 kapau ‘oku to’o ‘a e ngaahi ‘aho Tokonakí mo e Sāpaté he ta’ú mo e ‘aho mālōlō ‘e 11 ‘o e ta’ú ‘oku toe ‘a e ‘aho ‘e 251. Pea ko u fakakaukau pē ‘oku tau ngāue mei Sanuali ki Tīsema. Pea ‘i he fika mei aí ‘oku fakamoleki ‘e he Fale ni ‘a e pa’anga ‘e 7251 ‘i he ‘aho ‘i hetau alea ‘i Fale Aleá ka ‘oku ‘ikai foki ke tau Fale Alea tautolu ‘i he ‘ahó kakato ko iá. Si’isi’i hifo ia he ‘aho ‘e 200 he ta’u. Kae kehe ‘oku ‘alu hifo ai ‘o fe’unga mo e pa’anga ‘e 1812.72 ‘a e fakamole ki he’etau aleá ‘i he fo’i houa. Pea ko u siosio takai holo ‘o fakamaau’i ‘a e ngaahi talanoa kuo faí ‘oku ‘i ai e, kuo a’u ia ‘o miniti 40 he ‘aho ni ko e ngaahi tālanga ia na’e ‘ikai ke totonu ia ke fakahoko he Fale ni toki fai ia ‘i tu’a. Ka ko e miniti ‘e 40 ko ia kuo ‘osi a’u ia ‘o 1000 tupu ‘oku fakamole ki aí. Ko ‘etau talanga’i eni e me’a ko e feilaulau Sea pea ‘oku totonu ke kamata pē ia ‘i he faifatongia ‘a e Hou’eiki ko ení. Ka ‘oku tau loto ‘aki e feilaulau tau fakamahu’inga’i e ki’i fo’i taimi kotoa pē ‘oku tau fakamoleki ‘i he’etau tīpeiti ‘i Fale ni pea tau talanoa’i pē ha me’a ‘oku ‘aonga ‘i ho Fale ‘eikí.

Tui ko e feilaulau ‘oku fai’aki e loto lelei mo loto tau’atāina

Fakamālō atu ki he ‘Eiki Palēmiá kinikini na’a ne fai ‘aneafi kae ‘uma’ā e tānaki mai ‘o e pongipongi ni ‘o e ‘aho ni. ‘Oku ne kinikini mai ke fakamahino e vīsone mo e misiona ‘a e Paati ‘a e Kakaí pea takitaki mai ai ki he Patisetí. Na’e fe’unga mo e houa ‘e taha pē laka si’i ai ‘a e kinikini na’e fai ‘e he Palēmiá. Fe’unga hono fakamolé mo e 2000 tupu ka ko e ki’i me’a si’isi’i pē na’e mahu’inga ki he motu’a ni. Fakaofiofi ki he ‘osi ‘a ‘ene kinikiní na’a ne lave ai ke holoki pēseti ‘e 20 ‘a e me’a ‘ilo ‘a e Fale Aleá. Hou’eiki kae ‘uma’ā e Sea ko e laumālie ‘o e feilaulau ‘oku fai ia he ...

<002>

Taimi: 1430-1435

Siaosi Pōhiva: ... loto lelei mo e loto tau’atāina. Kapau ‘oku nau loto ‘aki e feilaulau ‘ikai ke u to e ha’u au ‘o kalanga’i ‘o kalangaki’i ‘i he Fale ni mo kouna’i ha taha ke tau feilaulau. Ko u hangatonu pē ‘a’aku ki he Kalaké ‘o talaange to’o atu ‘eku me’a ‘ilo ‘a’aku ia ‘i he ta’u ní pea ‘oku ‘ikai ke fiema’u, ko e akonaki ia ‘a e folofolá. Ka ‘oku foaki ho nima ko ē ‘oku ‘ikai ke totonu ke ‘ilo ki ai e nima ko ē. Tangata’eiki na’e tupu ai e motu’a ni ‘oku maheni ki ai ka folau ‘oku ‘i ai ‘ene ki’i *perdiem* ‘oku ‘oange. Ko ‘ene foki mai ko ē he’ene folau ka ‘oku ‘i ai ha ki’i toenga sēniti ‘oku fakafoki pē ia. Pea ‘i ai pē mo e ngaahi monū’ia kehe na’a ne fakafoki ia ‘oku ‘ikai ke ‘ilo ki ai ha taha ia. Kia au ko e fa’ahinga feilaulau ia na’e totonu ke tau faí ka ‘oku tau loto ...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu atu Sea ka u ki’i tokoni ki he Fakafofongá kapau ‘e laumālie lelei pē ki ai.

Siaosi Pōhiva: Sea fakamolemole ke ki'i fakakakato ai leva e ki'i ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fakatonutonu atu 'Eiki Sea. Ko e 'asenita 'o e efiāfi ní 'Eiki Sea 'oku ke tuku mai mei Taumu'á ko e 'ū fokotu'u ko ení ke tau tali feitu'u 'oku 'alu ki ai ka tau ō ki he'etau Patisetí mo e mole e taimí. Mālō Sea.

Siaosi Pōhiva: Sea 'oku ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku 'ikai ke 'i ai ha'ane fokotu'u, 'ikai ke 'i ai ha'ane fokotu'u. Ko ia ko u fokotu'u atu ke tau pāloti he ngaahi fokotu'u ko ē mo e feitu'u 'oku tuku ki ai.

Siaosi Pōhiva: Sea ko u poupou au ke 'ave ki he Kōmiti Pa'angá ka ko u ki'i kinikini atu pē mu'a Sea he ki'i faingamālie ko ení fakamolemole. Sea ko e *COVID* na'e ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ko 'etau talanoa ko ení ki he mole ko ē taimí 'Eiki Sea. Fakatokanga e motu'a ko ení ki he mole e taimí 'Eiki Sea.

Siaosi Pōhiva: 'Oku, fakamolemole Sea. Ko 'eku ki'i faingamālie pē eni ko u toki ma'u he 'aho ní Minisitā.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Toki malanga he Kōmiti Kakato.

'Eiki Sea: Ko ia. Tongatapu 1 ko 'etau Tu'utu'uni he Falé ko e miniti 'e 10 'oku fakangofua ki he Hou'eiki Mēmipá.

Siaosi Pōhiva: Mālō Sea.

'Eiki Sea: Toe ho miniti 'e nima ka ke me'a mai pē ki he poiní he 'oku 'osi e kātaki e 'Eiki Minisitā Pa'angá.

Siaosi Pōhiva: Ko ia. Ko e *COVID* na'e 'osi kamata pē ia 'i Sanuali. 'Aho 28 'o Ma'así na'e Tu'utu'uni Kapineti pa'anga 'e 12 miliona 15 tānaki atu ki ai mo e 15 miliona 'ave ia ki he tanu halá. Ko u ma'u e Tu'utu'uni Kapineti ko iá. Ko fē feilaulau laumālie 'o e feilaulau ai. Kapau ko e feilaulau mo'oni na'a tau faí na'e tonu ke ho'ata ia he Patisetí.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea kole pē mu'a ke ...

Siaosi Pōhiva: Foaki 'aki ...

'Eiki Minisitā Polisi: Kapau 'e loto lelei e Fakafofongá koe'uhí ko e Tu'utu'uni Kapineti ko ē na'e me'a mai ki ai pa'anga 'e 15 miliona ki he ngaahi e halá. He 'oku hangē kiate au 'oku ne me'a mai 'oku 'ikai ke tui ki ai. Ka ko e 'uhingá pē 'aku ia kapau te mou loto ki ai ka koe'uhí ko 'ene me'a mai. Ko u fehu'i pē 'a'aku ki ai pē, kapau 'oku 'ikai ke mou loto ki ai pea ...

Siaosi Pōhiva: Sea ko u loto pē au ia ki ai.

'Eiki Minisitā Polisi: Ko ia. Ka koe'uhí foki ko e me'a mai ia ko e Tu'utu'uni ko ení 'oku hangē

‘oku ‘ikai ke fu’u ‘aonga fēfē ko e ‘uhingá ko e *COVID-19*. Ko e anga pē ‘eku fehu’i ki ai koe’uhí ke tau ‘ai mahino pē. Tau ‘ai mahino pē anga ko ē ‘etau ngāuē ...

Siaosi Pōhiva: Kapau na’a tau feilaulau na’e ‘ikai ke tau, tau feilaulau’i e tanu hala ko ení kae ‘ave ki he *COVID-19*.

‘Eiki Minisitā Polisi: ‘Eiki Sea ko ‘eku fakatonutonu ko ē ki aí na’e fai ‘a e polokalama ko ení mo e tu’utu’uni ko ení ‘oku te’eki ke hoko mai e mahaki ia ko ení.

Siaosi Pōhiva: Sea ko e feilaulau mo’oní ...

‘Eiki Minisitā Polisi: Pea kapau ‘oku ne pehē he taimi ni ke ta’ofi ...

Siaosi Pōhiva: Na’e tonu ke ho’ata mai ia he Patisetí.

‘Eiki Minisitā Polisi: Ke ta’ofi ā ia he taimi ni ka ko e ‘uhinga pē ‘eku fehu’i ki ai he ‘oku mahino kiate au ‘a e me’a ko ē ‘oku me’a mai ‘akí.

Siaosi Pōhiva: Kapau na’a tau lotu ke a’u atu ‘a e feilaulau ki he taha kotoa pē ‘i Tonga ni. To’o e pa’anga ‘e 10 miliona mei he tukuhau fakatau ko e me’a ia ‘oku ui ko e feilaulau. ‘Inasi e si’isi’i ‘o a’u ki he valevale ‘o a’u ki he ...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Eiki Sea tau alea he Patisetí he taimi ni pē ‘oku, ko e ngaahi fokotu’u ē kuo tuku mai ...

Siaosi Pōhiva: ‘A ia ko e, ‘oku ‘ikai ko ha talanoa eni ia he Patisetí.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Pea kapau ko ‘ene malanga he Patisetí te u malanga au ‘Eiki Sea ‘i he ngaahi *issue* ko ē ‘oku ‘ohake ko ení.

Siaosi Pōhiva: ‘E Sea kātaki mu’a ko ‘eku talanoa eni ‘a’aku he fokotu’u ...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko e me’a ia ko u kole atu ai ‘Eiki Sea ke ...

Siaosi Pōhiva: ‘A e Palēmiá.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tuku ki he Kōmiti Kakatō toki ‘ai hono taimi ki ai ke malanga pea fai hano tali.

‘Eiki Sea: Tongatapu 1 kātaki ‘o fakama’ala’ala mai ho fokotu’ú.

Siaosi Pōhiva: Ko ia.

‘Eiki Sea: Fokotu’u ke to’o e tukuhau’i ‘a e ...

Siaosi Pōhiva: Ko u poupou pē au ki he fokotu’u ko eni ke ‘ave ki he Kōmiti Pa’angá ka ko u

ki'i kinikini atu pē Sea. Kapau na ko e feilaulau mo'oni ko u 'ofeina 'aku 'a e si'i me'a na'e hoha'a ki ai 'a e Hou'eiki Nōpele mei Ha'apai. Me'a ko iá na'e tonu ke tau talatalanoa'i ka 'oku toki mahino mai ia pea mei he Minisitā na'e 'osi fanafana holo pē kau Minisitā ia ki ai 'ikai kau ai e Hou'eiki ia ko eni e Fale Aleá toenga Hou'eiki Fale Aleá. Mo'oni e lea e motu'a, hoha'a e motu'a Vava'ú, 'alu au 'o ...

<002>

Taimi: 1435-1440

Siaosi Phiva : .. taumāta'u ka mou hanga 'e moutolu 'o talanoa'i au hono 'ave au ki falemahaki ..

'Eiki Minisitā Polisi : Sea ke u toe ki'i tokoni ange pē ki ai he me'a ko eni na'e me'a mai ai.

Siaosi Pohiva; 'E Sea, fakamolemole mei 'osi ia 'eku fakahoha'á.

'Eiki Minisitā Polisi : Sai pē Sea ka toki 'i ai ha ki'i faingamālie pea toki hoko atu.

Siaosi Pohiva : Ko hono fu'u fakatu'upakee'i pehē'i 'e lava pē ke pākalava ha taha ai. Me'a ko iá 'oku ki'i fanafana mai pē, tau loto taha ki ai, pea me'a mai 'a e 'Eiki Palēmiá 'o talamai e tu'utu'uní 'o tau tali. Kaikehe, Sea, ko e fokotu'u, kapau ko e feilaulau pea holoki 'aki ha peseti 'e 50 hotau vāhengá. Ke tau 'alu hifo ai 'o ma'u 'a e 200.. 'a e 3 mano 5 afe 'a e tokotaha. Kei ma'olunga ange pē ia he vāhenga 'a e *mean salary* 'a Tongá ni. Ko e me'a ia 'oku ui ko e holoki, ko e feilaulau. Kaikehe Sea, fakamālō atu he ma'u faingamālié 'oku hoha'a mai 'a e ...

'Eiki Minisitā Ngoue : 'E fiemālie pē ke u tokoni atu ki he Feitu'ú na?

Siaosi Pohiva : Kuo 'osi 'osi 'eku leá 'aku ia Minisitā, pea 'oku ou pou pou atu ke 'ave mu'a ki he Kōmiti Pa'angá, ke nau fakataha'i, Mālō.

'Eiki Minisitā Ngoue : Fakamālō atu ki he Fakafofongá Sea. Sea, ko 'eku 'ai pē 'e au ko u kata, ko u kata ko u manatu'i hake.

'Eiki Sea : Kātaki pē 'Eiki Minisita ko e taimi eni e 'Eiki Minisitā Pa'angá.

'Eiki Minisitā Ngoue : Ko e 'ai atu aipē he'eku manatu'í 'eku ki'i katá. Ko 'eku ki'i katá, 'osi hoko 'i Fale Aleá ni. Ko e ki'i kau Fale Alea ko eni me'a. Ko e fo'i me'a ia 'e taha ia Sea, ta'ofi pea 'oua na'a toho. Takai hake he faha'i 'e tahá 'o toho, pea kau au ke u 'alu 'o fakamo'oni na'e 'ikai ke toho ha me'a. Sea, te u loi au Sea, pea ko e me'a ia 'oku ou ki'i kata aí. Ko hono 'ai ko ē ke 'ai faka'uhinga'i pehē. Tau talanoa lelei pē tautolu, pea 'oua te tau tā tautolu ki he fokotu'ú. 'Ai pē e fakakaukaú, kapau 'e 'ai pea 'ai pea ka 'ikai pea tuku ā ke tau hanga atu tautolu ki he me'a ko ena 'oku fiema'u 'e he Minisitā Pa'angá, ke fai mo tau feme'a'aki ai 'Eiki Sea. Sea, 'oku ou fa'a vakai ma'u pē ki ho fofongá 'oku 'ikai ke ke fiemālie Sea. Sea, ke mea'i, ko e lelei tahá 'a e Feitu'ú na. Tau hoko atu tautolu ki he me'a ko eni 'Eiki Sea. Pea kapau pē 'oku ke fiema'u Sea, 'e to e 'i ai 'a e fo'i malanga 'e taha te u 'oatu. 'O kau ai 'a e me'a ko eni na'e me'a ki ai 'a e Fakafofonga Fika 1 'o Tongatapu. He 'oku ou mālie'ia 'aupito 'aupito he kau tangata'eiki. Malie pē na'e anga fēfē 'enau

ki'i lili ko ia. Ko u kole atu Sea, ke hoko atu mu'a ki hē, ka tau toki talanoa'i e me'a ko ia ki 'anainai ange.

'Eiki Sea : 'Eiki Minisitā, lolotonga ho'o kei me'a ki 'olungá, 'oku kei mo'ui pē ho'o fokotu'u Fika 3, ke tukuhifo e fokotu'u ko ení ki he Kōmiti Kakató. 'Oku ke pou pou ki he fokotu'u mai mei he 'Eiki Palēmiá ke tukuhifo ki he Kōmiti Pa'angá?

'Eiki Minisitā Ngoue : 'E Sea, ko e Feitu'ú na, ko e me'a ia na'a ku pehē atu ai ko ē ko e tamai e Feitu'ú na. Ko e taimi fihī pehē, tu'utu'uni sai, 'ave ia ki he Kōmiti me'a pea ka 'ikai, tuku pē hē, ka tau 'ai ē. Ko e natula ia ko ē 'o e tamai. Ko e natula ia 'o e Feitu'ú na.

'Eiki Sea : Me'a mai pē koe pē 'oku kei tu'uma'u ho'o fokotu'ú pē 'oku fakafoki, kae holo hifo 'etau fokotu'ú mei he 4 'o 3.

'Eiki Minisitā Ngoue : Kapau 'oku tohi Sea, kuo tohi pea 'ai, pea kapau 'oku pehē ke tuku pē ai pea tuku. 'Oua te ke hanga 'o fakamālohi'i au ke u loi atu ki he Feitu'ú na. Taimi eni 'oku totonu ke ke tu'u mai, tapu pē mo e Feitu'ú na, fai ho'o tu'utu'uni,

'Eiki Sea : 'Eiki Minisitā, ko ho'o fokotu'ú, ko koe pē te ke lava fakafokí, ka 'ikai te mau pāloti ki ai.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Sea na'a kuo 'osi 'ene miniti 'e 2, he ko e taimi eni 'o'okú Sea.

'Eiki Sea : Me'a mai pē koe 'oku ke loto ke fakafoki ho'o fokotu'u ka tau holo hifo.

'Eiki Minisitā Ngoue : Sea, ko e fokotu'ú ena kuo 'osi 'oatu.

'Eiki Sea : Mālō 'Eiki Minisitā, kole atu ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga ke me'a mai.

Fokotu'u tukuhifo ki he Kōmiti Pa'anga e fokotu'u Palēmia ke alea'i fakataha mo e Patiseti

'Eiki Minisitā Pa'anga : Ko ia. Tapu pea mo e 'Eiki Seá, pea 'oku ou kole ke u hūfanga he tala fakatapu kakato pē 'Eiki Sea, kuo kamata'aki ho Falé he efiāfi ni. Sea, 'oku ou fakamālō atu ki he ngaahi feme'a'aki kotoa pē kuo fai felāve'i mo e fokotu'u ko ení. Ko u tui kuo mahino 'a e hū'unga 'o e fakakaukau mo e 'uhingá. Ko e ngaahi fokotu'u ena 'e 4 pē 5 'Eiki Sea, ko hono fulifulihi pē 'o e fo'i fakakaukau tatau pē. Ko e fokotu'u foki ko ení Sea na'e faí, ko e kongá pē ia 'o e patisetí. Na'e lave e ngaahi malanga 'anenai, 'e lava alea'i fakataha mo e patisetí. Pea 'oku ou tui 'Eiki Sea ko e 'uhingá ko 'etau tefito'i 'asenitá ko 'etau patisetí. Na'a ku malanga 'aneafi 'i he *budget statement*. Pea 'oku ou tui 'oku fiema'u ...

<008>

Taimi: 1440-1445

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ke 'oange ha faingamālie ki he Fale ke foki ki he Kōmiti Kakato kae alea'i 'a e *budget statement* pea mo 'etau patiseti. Pea neongo 'oku 'i ai e fokotu'u mei he 'Eiki Palēmia ke 'ave ki he Kōmiti Pa'anga 'oku nau felālāve'i fakakātoa pē 'ū fehu'i ko eni, ko e hā e tu'utu'uni ko ē 'a e Fale kapau 'oku pehē ke 'ave ki he Kōmiti Pa'anga pē ko e Kōmiti Kakato ka ko u tui 'Eiki Sea kuo taimi ke tau ngaue hotau vaka ka tau ō ki he 'etau, vahevahe 'o e koloa 'a e fonua pea mo e ngaahi *issue* 'oku hoko mai na'e fatu mo teuteu ki ai e patiseti ke ne tokanga ki ai. Ko e fatongia mahu'inga ia 'Eiki Sea. Pea ko u kole atu tau liliu mu'a 'o Kōmiti Kakato kae fai ha tu'uitu'uni 'a e Feitu'u na pē 'oku 'alu ki he Kōmiti Kakato pē 'oku 'alu ki ha kōmiti ka tau hoko atu ki he 'etau ngāue 'oku fai. Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai Fakafofonga 'o Vava'u 14.

Tui 'oku hoko e ngāue'aki he Palēmia 'a e Paati ke vaetu'ua e ngāue kafataha e Fale Alea

Saia Piukala: Sea tapu pea mo e Feitu'u na pea fakatapu atu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. Sea 'oku 'i ai e ki'i me'a 'oku tokanga ki ai e motu'a ni. Mei he houa pongipongi Sea na'e 'i ai e fetōkehekehe'aki 'a e ngaahi tēpile Sea pea ko u tui ko e me'a mahu'inga eni kiate kitautolu ki mu'a pē ko hono tukuhifo ki he Kōmiti Kakato 'a e fokotu'u ko eni ke to'o pēseti 'e 20 pē ko e 'ave ki he Kōmiti Pa'anga ka ko e me'a Sea 'oku ou tokanga ki ai Sea he tō kehekehe pea 'oku mālie kiate au e kaveinga 'oku tuku mai he 'Eiki Palēmia ke hoko 'a e ua ko e taha. Sea ko e tō kehekehe ko e taimi pē ko ē na'e, ko e me'a faka'ofa'ofa e 'Eiki Palēmia 'aneafi Sea 'i hono kamata'i hono tāsilisili ki he Fakamatala Patiseti. Sea ko e taimi pē ko ē, ki he ongo'i 'a e motu'a ni na'e me'a ai 'a e 'Eiki Palēmia ki he *manifesto* pea mo e paati 'a e kakai ko u ongo'i 'e au Sea 'oku to e lī mai e 'ā vahevahe ke vahevahe'i kitautolu. Palēmia, ko e kau Fakafofonga ko eni e kakai ko ho fanga tehina pē. Na'a tau 'alofi pē vaka 'o e Pule'anga kuo 'osi pea ko e 'aho ni ke hoko ko e Palēmia 'o Tonga. Ko e Pule'anga 'o Tonga. Ka 'oku hangē ki he motu'a ni 'oku 'ohake fakapaati 'i Fale ni ke ne hanga 'o vaetu'ua 'a e fengāue'aki fakataha 'oku fai 'e he kau Fakafofonga kae 'uma'ā e 'Eiki Palēmia pea mo e Hou'eiki Kapineti.

Fokotu'u ki he Palēmia ko ia 'a e taki ke ne fakama'opo'opo'i e Fale Alea

Pea ko e ongo'i 'a e motu'a ni Sea, 'Eiki Palēmia ko e Feitu'u na 'oku tonu ke lahi taha ho'o kātaki, lahi taha ho'o fakamolemole, lahi taha ho'o 'ofa ke ke hanga fakamā'opo'opo kitautolu ni 'o hangē ko e Tō Folofola mei he Taloni ke tau ngāue fakataha ki he lelei fakalukufua. Sea mahino 'aupito e kaveinga ko eni ke tu'usi pēseti 'e 20 mahino 'aupito ia ki he motu'a ni. Pea 'ikai ke u to e lave lahi au ki ai he na'e 'ohake e ngaahi fakamalanga ia 'aneuhu ka ko u tui Sea he 'ikai ke ngata pē e feilaulau ia 'i he *issue* ko eni pea mo e vāhenga. 'Oku lahi mo e ngaahi me'a ia Sea ko e tui 'a e motu'a ni 'oku felālāve'i pea mo e patiseti ke alea'i fakataha. Ko e kei hokohoko atu ko eni 'a e *lockdown* tau 'osi fakahoko mai Pule'anga 'oku *COVID-19 free* 'a Tonga ni. 'E lava ke faka'atā e *lockdown* ko ia kae fakatupu koloa e kakai 'o e fonua fakalotofonua ke tānaki ha'anau sēniti mo 'enau 'ai'anga me'a ki ha 'aho 'e hū mai ai e mahaki ki Tonga ni.

<009>

Taimi: 1445-1450

Saia Piukala: Sea, ‘oku ‘i ai hotau ngaahi fāmili ‘i muli, ‘i ai e kau māhaki ‘i ‘Initia, ‘i ai e kau pekia ‘i muli, kā ‘oku fai ‘e he Pule’angá hono tuhani pē ko e fē taimi té nau maau ai pea toki fai hā ngāue.

Poupou tukuhifo fokotu’u Palēmia ke alea’i fakataha mo e Patiseti he Kōmiti Kakato

Sea, me’a ‘a e ‘Eiki Pālēmia ‘o ne toki fakahoko lelei mai ‘a e taumu’a ‘ene fokotu’ú. Māhino pē ki he Fale Aleá pea mo e kau Mēmipa Sea ‘a e ngaahi ūesia ‘o e COVID-19. Pea kuó u tui au Sea ko e feilaulau ia he’ikai ko e to’o pē ē vāhenga ko eni ‘oku fokotu’u maí. ‘I ai mo e ngaahi me’a kehe ia ‘i he Patisetí mo e ‘Esitimetí té tau lava ‘o talanoa’i. Pea ko au ia Sea, ‘oku ou tui au ke tuku hifo, fokotu’u atu ‘e au poupou Sea ke tuku hifo ki he Kōmiti Kakato ke alea’i fakataha pea mo e Patiseti pea mo e ‘Esitimetí ko eni ‘oku tukú mai ki he kau Mēmipa ‘o e Fale Aleá ke fai ha ngāue ki ai Sea. ‘Oku ou fakamālō atu Sea hē ma’u faingamālie. Mālō.

Fokotu’u Ha’apai 12 makatu’unga ‘e ua ki ha’ane foaki peseti 20 ‘ene vahe

Mo’ale Finau: Sea, ké u ki’i fakahoha’a. Tapu atu ki he ‘Eiki Sea, fai hā ki’i fakahoha’a nounou ‘Eiki Sea. Fuofua taimi eni ké u ma’u ‘a e faingamālie ‘i he *issue* mahu’inga ko eni pea ‘oku ou tui pē Sea ‘oku ‘i ai pē ‘eku totonu ke u fakahoko atu ‘a e fakakaukau ‘a e motu’á ni koe’uhí ko e kakai ‘oku ou fakafongā’i ki he Falé ni ‘Eiki Sea, ‘oku nau fakatu’otu’a mai pea tuku mai ‘enau falalá ké u lava ‘o ha’u ki he Falé ni peá u fakahoko totonu hoku fatongia. Koe’uhí, he ko e hala, kovi pē ko e lelei ‘o e fua fatongia ‘a e motu’á ni ‘Eiki Sea, ‘oku sivilivi’i ia ‘e hoku kāingá.

Pea ‘i he’ene pēhē ‘Eiki Sea, ‘oku ou lau ‘a e ki’i faingamālie ko eni ké u fakahoha’a ki he *issue* mahu’inga, mātu’aki mahu’inga pea pelepelengesi kuo ‘ohake ‘i ho Falé ‘i he ‘aho ‘aneafi ‘o a’u mai ki he ‘ahó ni ‘Eiki Sea. ‘Oku ou faka’apa’apa lahi ‘Eiki Sea ki he fokotu’u, pēhē ‘e he ni’ihi ko e kole, pea ‘oku me’a mai ‘a e ‘Eiki Pālēmia ke fakafoki ki he ngaahi Kōmiti ‘Eiki Sea.

Ko e me’a ‘oku ou tokanga ki ai ‘Eiki Sea ‘i he’eku fakamā’opo’opo ki he ngaahi tipeiti ‘o e ‘aho ko eni ‘Eiki Sea, té u tākaki kotoa ‘a e me’a ‘oku ou to’o maí ké u hanga ‘o foaki atu ki he Falé ni ‘Eiki Sea pea pēhē ki he kakai ‘o e fonuá, ko e fo’i lea ko e feilaulau.

Ko e feilaulau ‘Eiki Sea ‘oku lahi ‘a hono ngaahi ‘uhingá kā ‘oku mate kotoa pē ki he ‘ofá. Ko e fokotu’u ko ē na’e fakahoko maí ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’aku polopalema ‘e taha, koe’uhí he ‘oku hanga ‘e he fokotu’ú ‘o fokotu’u kitautolu kotoa ‘Eiki Sea ke tau tu’u ‘i he tu’unga pē ko ‘etau ‘io pē ko ‘etau ‘ikai pē ko ‘etau foaki pē ko e ‘ikai ke foaki.

‘I he ongo tafa’akí lōua ‘Eiki Sea, ‘oku ou tui ‘e lava ke ‘ata mei ai ‘a e fakamāau’i ‘o e tefito’i mo’oni ‘o e feilaulau ‘Eiki Sea, kae tuku pē ké u ‘oatu ‘a e fakakaukau ko eni. Ko e peseti ko eni ‘e 20 ‘Eiki Sea ko e peseti ia ‘oku ngāue’i ia ‘e he kōtoa ‘o e Falé ni ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘ikai ko ha peseti ia ‘oku ta’engāue’i ‘Eiki Sea. Ko hono fokotu’u mai ko ē hē ‘ahó ni ko ē ke tau hanga ‘o foaki mai ke funga ‘olita ke tau ‘ofa koe’uhí ko e mahaki ko eni ‘Eiki Sea, ‘oku ou poupou ki ai ‘i he laumālie kapau ko e mo’oni eni ‘o e feilaulau ‘oku fokotu’u maí ‘Eiki Sea.

Fakatokanga’i āngē ‘eku poini ‘Eiki Sea. Manatu’i ko e ‘Otuá ‘okú ne hanga ‘i ‘ilo’i hotau lotó ‘Eiki Sea. Kapau ko e mo’oni eni ‘o e fokotu’ú pea ‘oku faingatāmaki mo’oni ‘a e fonuá, kapau

‘oku faingatāmaki mo’oni ‘a e fonuá, ‘ikai ke to e ‘i ai hā fa’ahinga ‘alunga silini pē ko ha fa’ahinga me’a makehe ke fai ki ai ‘a e fakafalalá, kuó u pou pou ki he fokotu’ú ‘Eiki Sea.

<003>

Taimi: 1450-1455

Mo’ale Finau: ... te u ‘oatu e ngaahi me’a ko ení ‘Eiki Sea. Kapau te tau sio kimui ki he ngaahi ‘alunga mai ‘o e Pule’anga ko ení mo e ngaahi ‘ū me’a fakapa’anga kuo fai hono vahe ‘Eiki Sea mo ‘etau fou mai aí ‘ikai ke u fu’u tui ‘Eiki Sea ko e tumutumu ‘eni ‘o e fiema’ú ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha to e me’a kehe ke fai ki ai e fakafalalá ‘Eiki Sea. Pea ‘i he poini ko iá ‘Eiki Sea ‘ikai ke u, ‘oku ‘ikai ke u fu’u tui na’e ‘osi kotoa ‘a e ngaahi hala hetau fou aí pea a’u mai hono faka’osingá ko e kole mai ‘omai homou pēseti ‘e 20 ‘Eiki Sea.

Sai te u foki ke fakanounou ‘Eiki Sea ‘eku fakamalanga ko ení koe’uhí ko e me’a mai ‘a e Feitu’ú na. ‘Oku ou tui ‘Eiki Sea ko e taha e ‘uhinga ‘oku lōloa ai ‘etau tīpeití ko e hē ko ē kitu’a mei he *issue* ko ē ‘oku fai ai ‘a e tīpeití. Pea ko e ‘uhinga ia ‘Eiki Sea ‘oku fai ai ‘a e longo’a he Fale ko ení ‘Eiki Sea ko ‘ene hē pē kitu’a kuo pau ke fai hono *defend* ia ‘ona. Ka te u nofo atu he’eku fokotu’ú ko e ‘uhingá ke ‘oatu ki he fika nima pē ko ē ... ‘o ke hoko atu koe ka u ‘uhingá ka u fokoutua ki lalo ‘Eiki Sea.

‘Oku ou fokotu’u atu ke mahino ki he Fale ni ‘Eiki Sea ‘oku ou mahu’inga’ia ‘i ha fa’ahinga fokotu’u ‘oku lelei pea fakamatoato pea mo’oni. He ‘oku ‘omi e fokotu’u ko ení ‘Eiki Sea koe’uhí ‘oku malava pē ia ke fakafihia’i e ni’ihi hangē ‘oku ai ki’i fo’i hiva ‘oku pehē ‘Eiki Sea ko e ki’i faiva ‘oku pehē, hopo ki he vaí *in the river on the bank in the river on the bank*. ‘Uhingá ‘Eiki Sea kapau te mau hopo ki hē te mau fihia he me’a ko ē. ‘Oku hanga he fokotu’u ko ení ‘Eiki Sea ‘o fokotu’u kimautolu ki he vakai mai ‘a e kakai ‘o e fonuá ki heni. Kapau te mau fakafepaki ‘e pehē leva ‘e he ni’ihi ‘oku mou manumanu, ‘oku mou ta’e’ofa, ‘oku ‘ikai ke mou fie foaki. Tafa’aki ia ‘e tahá. Kapau te mau ‘io ‘Eiki Sea ki he fokotu’u ko ení ‘oku fakamaau mai leva e fonuá ki he me’a ko ení ‘Eiki Sea. ‘Oku mau hanga ‘oatu ‘emau ‘inasi ko ē ka ‘oku to e ‘i ai mo e me’a kehe ‘oku mau to’o ‘e kimautolu ke mau fononga mo ia ‘Eiki Sea. Kae tuku ke ‘oatu ‘eku fokotu’ú.

Fokotu’u ‘e ua ‘a Ha’apai 12 ki he vahevahe ‘ene peseti ‘e 20 he to’o vāhenga

Ko ‘eku fokotu’ú ‘oku pehé ni ‘Eiki Sea ke tānaki atu koe’uhí ko e *issue* ko ení. ‘Oku ou fokotu’u atu kapau ‘e to’o ‘eku vāhengá ko e 10,000 tupu ‘e to’o ‘Eiki Sea. ‘Oku peseti ia ‘e 20. ‘Oku ou loto ke to’o ka ko ‘eni, ko ‘eku fokotu’ú eni. Te u hanga ‘o vaeua e fo’i 10,000 ko iá ke taki 5000. Tohi’i ‘eku fokotu’ú. ‘Ave 5000 ki he ki’i fo’i tokotaha ‘i Ha’apai ke ne tauhi e mala’e ko Lea’a etohí ‘api e Tu’í ‘oku li’aki ka ‘oku mau tauhi ‘Eiki Sea. 5000 ia, vahe ‘i he ta’u. ‘Ave leva e 5000 ki he ki’i tama ‘e taha ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’ane ngāue ‘i Ha’apai. ‘Oku nau ha’u ma’u pē kiate au ke fakahoha’asi au ‘i he’eku pēseti ‘e 20. He ko e peseti ‘e 20 ko ení ‘Eiki Sea ‘oku ou fakahā atu ki he Feitu’ú na mahalo ‘oku pehē kātoa pē Hou’eikí. Ko e pēseti pe eni ia ‘a e kakai tukukehe ha Fakafofonga ‘oku matu’aki angakovi ‘o ‘ikai ke ne fie ‘oange ha’ane peseti ma’a e kakai e fonuá. Ko e mo’oni ia ‘o e politikí.

‘Oku ‘i ai e ki’i tamasi’i ‘i Ha’apai ‘Eiki Sea ‘oku ne talamai kiate au ‘oku ‘i ai ‘ene fa’ētangata

‘oku Minisitā he Fale ni, ‘ikai ke u hanga au ‘o talaatu e hingoá ‘Eiki Sea. Ha’u ma’u pē ki ‘api ‘Eiki Sea kiate au ‘o ‘ai ‘ene me’a ‘i he mahino kiate au ko ‘ene peseti ‘ē peseti ‘e 20. Neongo Hou’eiki ‘oku ‘ikai ke tau lea ‘aki ko hotau talanoa eni ki he feilaulau koe’uhí ke ‘i ai ha ‘uhinga e fokotu’ú. Pea ko hono ‘uhinga eni ‘oku ou fokotu’u atu. Ko e ki’i tamasi’i ko iá mau fononga mai he ‘aho ni. ‘Ave e 5000 ia ko ē ki ai ‘i he ta’u ke ne ha’u ‘o kosi ‘a e ‘api li’aki kotoa pē ‘i lotu Pangai ‘oku ‘ikai ke a’u ki ai e kau hiko veve ko eni ‘a e Pule’angá. He ko ‘eku tu’u ko eni ‘Eiki ko e talu ‘emau tauhi ‘a Pangai mei he 2014 ‘aki e silini homau vahenga filí. Hala ‘atā ha me’a ‘e taha ke ala mai e Pule’angá ki ai. Ko ia ko ‘eku fokotu’u ia ‘Eiki Sea fokotu’u atu, to’o ‘eku peseti ‘e 20 ko e 10,000 tupu vaeua ki he ongo ki’i tamaiki ‘e toko ua. Toko taha ‘aho kotoa pē Lea’aetohi, kosi mo ‘ai ke faka’ofa’ofa. ‘Eiki Sea ‘oku mau fokotu’u ‘a Lea’aetohi ko e hangē ha mōtolo ia ki Ha’apai. Ko ‘ete lele pē ‘i hala ‘o sio ki he faka’ofa’ofá ko ‘ete fanafana pē kita ko ‘eku a’u pē ki ‘api ‘o teuteu’i hoku ‘apí. Kuo pau ke tau ngaahi ha mōtolo ki he fonua ko eni ‘Eiki Sea. Ko ia ko ‘eku fokotu’ú ia ‘Eiki Sea vaeua ‘eku pēseti ‘e 20 toko ua taha ki Lea’aetohi ke ne tauhi ‘aho kotoa pē ‘o e ta’u pea ko e tokotaha ke ne kosi ‘a Pangai ‘aki e mīsini kosi ‘i he lolotonga e ta’ú ke faka’ofa’ofa. Ko ‘eku fokotu’u ia ‘Eiki Sea mālō.

‘Eiki Sea: Kātaki pē Hou’eiki ko e fokotu’u eni ‘a Ha’apai 12 ‘oku fiema’u ke tau fakama’ala’ala. ‘A ia ko e fokotu’u ...

<002>

Taimi: 1455-1500

‘Eiki Sea: ...Hono 5 ‘oku ‘omai ‘e Ha’apai 12 ke to’o e pēseti ‘e 20 ‘a’ana mei he’ene vāhenga ‘o vaeua taha ki he kosi ko eni ‘o Pangai mo e taha ki he...

Mo’ale Finau: Ko ‘eku ‘uhinga Sea ko ‘eku fokotu’u ‘uhinga ‘e foki ‘etau fokotu’u kapau ‘e tali kapau ‘e tali fakalukufua pea ko ‘ene tali ko ‘eku toki vahevahe ‘a’aku ē pea kapau he ‘ikai ke tali ia pea

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea ‘oku ‘ikai ke mahino e fokotu’u ia ko e vaeua pē tama kosi ‘api mo e tama tauhi’api, kā ‘oku ‘i ai ‘eku ki’i ...

Mo’ale Finau: Sea ‘oku te’eki ke ‘osi ‘eku, ko e ‘uhinga ‘eku fokotu’u ‘Eiki Sea pehē he ‘oku tau fokotu’u foki ke to’o ‘etau pēseti ‘e 20 kā ‘oku ta’emahino foki ‘Eiki Sea pē ko e ‘ave e 20 ki he hā he ‘oku te’eki ke fakahā mai he Palēmia ia ko e ‘ave 20 ki he hā ko e hā e me’a ‘e ngāue’aki he koe’uhī ko e fokotu’u kotoa pē ‘Eiki Sea ‘oku fai kapau te te hanga ‘o

‘Eiki Minisitā Polisi: Kole atu Sea pē teke lava pē ke u ki’i tokoni atu ki he feitu’u ko ē ‘oku ‘ave ki ai mālō Sea. Tapu atu ki he Sea ‘o e Fale Alea pea tapu atu ki he kau mēmipa e Fale Alea ‘o Tonga koe’uhī kae ki’i fai atu ha ki’i fakahoha’a. ‘Oku ou fokoutua pē Sea ne u kole atu ‘aneuhu ke tukuhifo mu’a ki lalo ki he Kōmiti Kakato koe’uhī ke fai ai ‘a e *debate* pea ‘ikai ke maumau’i e Lao ho Fale pea ko e me’a ko ē kuo hoko kuo tau tipeiti pē ‘i he fokotu’u pē ko ē na’e ‘oatu ‘e he Pule’anga. ‘Eiki Sea ko e fakahoha’a ko ē ‘oku fai he motu’a ni ko e me’a ko ē ‘oku mahino ko ē ki he Kapineti ‘oku ‘ikai ke lava ‘e he fonua ‘o fua ‘a e kavenga ko ē ‘a e Pule’anga ki he kakai ‘o e fonua.

‘UHINGA KI HE FAKATANGI MEI HE PULE’ANGA KI HE PESETI 20 VAHANGA KAU MĒMIPA

Ko e ‘uluaki ko e masiva ‘ikai ke lava ia ‘o fakapa’anga. Ko e ua ‘Eiki Sea ko e mahaki ko eni ko e ki’i sēniti ko eni ‘e 1 kilu ko ē ko ē pē ko e 3 kilu ‘oku fiema’u ko ē ke to’o mai ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai e kakai ‘oku nau ngāue heni ‘oku nau hanga ‘o tukuatu ‘enau mo’ui ke nau fehanga hangai pea mo e COVID-19 ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ke malu’i’aki kinautolu. Ko e konga ‘uluaki ia kapau te tau fakatātā he me’a ko eni ‘oku puna mai e vakapuna, ‘alu atu e vakapuna ha’u e vaka tahi pea ko e kakai ko ē ‘oku nau ō ko ē ‘o ngāue ai tau pehē ko e hangē ko eni ko e kau falemahaki ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a malu’i fe’unga ia pea ko e ivi ko ē ‘a e Pule’anga ‘oku tānaki kapau ‘e ma’u e fo’i 3 kilu ia ko eni ‘o ‘ave ia ki he Falemahaki ke kumi mai’aki e ‘ū me’a malu’i ko ia ko e kakai ‘oku nau ngāue ki he COVID-19 ‘Eiki Sea. ‘Oku tau ngāue tautolu he ‘aho ka nau ‘ā nautolu he po’uli pea tau vahe tautolu ka nau ta’evahe nautolu.

Ko e ‘uhinga ia ‘o e fokotu’u ke tokoni’i ‘a e feitu’u ko ē ‘oku fai ai ‘a e faingatāmaki ko e pa’anga ma’u fakavavevave ko e me’a pē eni ‘e ma’u ai kapau ‘e tali ‘e he Fale ni ke holoki hotau vāhanga kae to’o atu ‘a e sēniti ko ia ko e silini ia ‘oku ‘osi ‘i ai ko e konga ko ē ke tau to e hanga ‘o tānaki mai ha silini mei ha me’a kehe tau to e hanga pē ‘etautolu ia ‘Eiki Sea ‘o to’o konga mā mei he ngutu ‘o e ki’i tamasi’i hūfanga he fakatapu ‘oku ‘ikai ke ma’u ha’ane kai pongipongi. Ko e ‘uhinga ia ko ē ‘oku ‘ai ai ko ē ke to’o ko ē ‘a e pēseti ‘e 20 mei he Fale ni he ‘oku faingamālie pē Fale ni ia. Ko e ‘uhinga ia ko ē ‘oku fai ai atu ai e fokotu’u pea kapau ‘oku pehē ‘e he ngaahi tēpile ko eni na’e ‘uhinga ia ‘a e ki’i feme’a’aki ko ē ‘i he Pule’anga he ‘oku ‘i ai ‘a e fiema’u fakavavevave te u fakatātā atu hangē ko e kau polisi. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha pa’anga ia ‘a e Pule’anga ke vahe’aki nautolu ‘enau ngāue ‘ovataimi ‘e malava ia he ki’i me’a ko eni ke ki’i fakaivia kinautolu, ko e kau neesi ‘oku nau ngāue houa 24, kau sōtia ‘oku ngāue houa ‘e 24, ko e kau polisi fakakolo, me’a ni ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ki’i meesi ‘o hangē ko ia ‘oku fai atu ko ē ko ē mei he Fale ni ke faka’inasi e kakai ‘a ē ko ē ‘oku nau fetaulaki mu’omu’a pea mo e faingatāmaki, vakapuna kotoa pē ‘oku tō hē ‘oku pau ke ...

<007>

Taimi: 1500-1505

‘Eiki Minisitā Polisi : .. ō ‘a e kakai ‘o fai ‘a e fehanga hangai mo nautolu, ko e ma’u ko ia e mahakí ‘e ala ma’u ia ai. Ka ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a malu’i fe’unga. Ko e vaka tahi ko ‘ene tau mai ‘a e vaka tahi ki heni ‘oku kaka ‘a e pailaté ki ‘olunga ‘o ‘omai e vaká. Ko e fetu’utaki ko iá ko e ‘osi kotoa pē fo’i fetu’utaki kotoa pau ke fetongi e teunga ia ko iá ‘o faka’auha. ‘I kai ke ma’u ia.

Veivosa Taka: Sea te u ki’i fakatonutonu atu. Tali pē ‘eku tokoni ki he fakatonutonú.

‘Eiki Minisitā Polisi: Kole ange pē ki he Seá kapau ‘e tali ‘e he Seá pea hoko atu ho’o fakatonutonú ‘au.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea. Tapu pea mo e Fale ‘eiki ni. Sea ko ‘eku fakatonutonu ki he me’a malu’i ko eni ki he vaka takí. Sea ‘oku malava pē ‘e he vaka takí ia ke ha’u pē ia ai ‘oua to e heka ha pailate ia ki ‘olunga. Pea kapau leva ‘e ha’u e pailaté pea ‘osi pē ‘ene pailaté

‘alu ‘o kolonitini ‘aho ‘e 14. Ko u tui ko e tokoni ia ki he, mo e fakatonutonu atu ki he me’a ‘a e Hou’eiki Minisitā Polisi. Malo Sea.

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea. Ko e fakatonutonu ko ení ‘oku ki’i hala. Kuo pau ke heka ‘a e pailaté ‘o ‘omai e vaka mulí ki taulanga. Ko e me’a ia ‘oku tu’u ia he Laó ia pau ia ke fai. Ko e vaka Ha’apai pē ‘e hangatonu pē mei Pangai ki Nuku’alofa ‘ikai ke to e fai ha fetongi. He ko e, ‘oku makatu’unga e fakahoha’á ...

Veivosa Taka: Sea ka u ki’i fakatonutonu atu Sea. Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Ko e Laó ia kuo ‘omai ‘oku me’a mai ‘aki he Minisitā ka ‘oku to e Lao pē me’a ko u ‘oatú. He ko e ngaahi vaka kotoa pē kuo ha’u ki heni kuo tu’o 100 ‘enau folau mai ki heni. Ka ko e ‘uhinga eni ko e COVID eni ‘oku ou lave atu ai Sea. ‘E lava pē ‘o taki mai he ‘e vaka takí pea ‘oange pē ‘a e ‘eikivaka ko iá ‘a ē ko ē na’e tonu ke ‘alu ‘o ‘omai he ko e fatongia ia ‘o e vaka mulí ke ‘omai. He ko e ‘uhinga e ‘alú ‘o pailate maí ko e sēniti. Pea ko ‘ene hili ko iá pea kapau ‘oku fie heka pē ia pea ko ‘eku kole atú foki mai kolonitini ‘aho ‘e 14. Malo Sea.

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea ko e toki malanga mu’a ia ka u fakakakato atu au ki he fakatonutonú. ‘Eiki Sea ...

Lord Tu’i’āfitu: Ko ‘eku ki’i fehu’i pē ki he ‘Eiki Minisitā fakamolemole pē te ne laumālie lelei.

‘Eiki Minisitā Polisi: ‘Io fu’u faka’ofa’ofa pē ia.

Tokanga ki he lōloa e to’o peseti 20 vahe kau Mēmipa & to’o tukuhau peseti 25

Lord Tui’āfitu : Ki he motu’a ni Sea hā pē me’a ia ‘oku tu’utu’uni he Fale ni. Ka ko ‘eku fehu’i ko e hā e lōloa ‘o e taimi ‘e to’o ‘etau peseti ‘e 20. Ta’u ‘e 1 ?

Ua, kapau te tau ngāue fakasamaletani ko u tui pē mahalo ‘e tonu e Konisitūtoné he kapau ‘oku tau loto ki ai ki he’etau ngāue ko e kakai ngāue sivile kitautolu.

Ko hono faka’osí pē ‘eku fehu’i ka faifaiange kuo to’o, ‘e fēfē ko ē e tukuhaú, ‘e kei peseti ‘e 25 pē ‘etau tefito’i vāhengá, ‘o to’o e tukuhaú mei he’etau ki’i 3 mano tupu ‘oku toe ‘ia tautolú, hili ia ‘etau ‘ofa peseti ‘e 20 kapau ko e ta’u ‘e taha he ko Nu’usila ia mahalo ‘oku māhina ‘e 6. Tonu pē ke ‘i ai hono taimi. Mālō Sea.

‘Eiki Minisitā Polisi : ‘Eiki Sea ko ‘etau tukuhaú ‘oku ‘osi ai e Lao ia ki ai mei he fo’i tu’unga silini ki he silini. Kapau ‘oku ke mo’ua he ‘uluaki peseti ‘e 30 ‘e totongi ia, kapau ‘e holo ho’o vahé ‘o ‘i lalo ia, he’ikai te ke totongi ‘e koe ‘a e peseti ko iá. Ko e lau ia ki he tukuhaú. Ko e kongia ko eni ko ē ki he ‘uhinga ko ē hono fai e me’a ko ení ‘Eiki Sea, he koe’uhí ko e patiseti ko ia ‘a e Fale Aleá, ‘oku ‘i ai ‘etau vāhengá, ‘i ai mo ‘etau ‘ū makatu’unga kotoa ko ē, ke tau hanga ai ‘o tipeiti’i ko ē pē ‘e lava ‘o to’o pē ‘ikai. Ko e ‘uhinga ia ko ē ‘oku fai atu ko ē ki ai ‘a e fakahoha’á he koe’uhi ‘oku fakafehu’ia...

Poupou'i 'ave fokotu'u Palēmia ki he Kōmiti Pa'anga pea fakapapu'i mo e Kupu 2 he Konisitūtone

Māteni Tapueluelu : Kātaki pē 'Eiki Minisitā. Ke 'oatu pe ki'i ...Fakatonutonu Sea fekau'aki mo e Konisitūtoné ko hono 'uhingá, ko e 'uhinga eni Sea tapu mo e Feitu'ú na, mo e Hou'eiki Fale Aleá. Na'e fai e feinga atu ko ē ke 'ave ki he Kōmiti Pa'angá, he 'e 'atā leva Sea 'a e feme'a'aki tau'atāina ai, pea ui mai mo e kau fale'i fakalao, ke fakapapau'i angé 'a e tūkunga fakalao e fokotu'ú. Ko hono 'uhingá ko e Kupu 2 'o e Konisitūtoné. Hou'eiki, 'a ia 'oku pehē “ 'E 'ikai ke ngāue fakatamaio'eiki ha taha ki ha taha kapau 'oku 'ikai te ne loto ki ai.” Pea mou kātaki pē Hou'eiki kapau te u 'oatu 'a e fakapalangí 'e faingofua ange. *No person shall serve another against his will*, kapau leva 'e 'ave 'e lau ia ko hotau loto ia. Ko e 'uhinga ia Sea na'e fai ai e fakakaukau 'e ..

<008>

Taimi: 1505-1510

Māteni Tapueluelu: ... tau'atāina ange hono 'ave ki he Kōmiti Pa'anga. Makehe pea mahulu. 'Eiki Sea kapau ko 'etau tokoni na'e lelei ange ke ai ha ...

'Eiki Minisitā Polisi: Sea kuo malanga ia mei he fakatonutonu.

Māteni Tapueluelu: 'Ikai ko e kongá ia e fakatonutonu Sea 'e lelei ange ke 'ave kitu'a ke pulia pea 'omai pē 'o tali fakalongolongo pē ko e hā e tūkunga e felotoi kae 'oua 'e tāsīmipale pehē ke fanongo mai e kakai 'asinga e si'isi'i 'a e silini mo hono fu'u tipeiti'i pehe'i. 'Oku ou fokotu'u atu Hou'eiki ke mou laumālie lelei ke 'ave ki he Kōmiti Pa'anga. Tautau toko ua 'i ai e kau Fale'i Fakalao pea talanoa'i lelei ai.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea fakahoha'a atu 'a'aku Sea he 'uhinga ne fai atu ai e fokotu'u ...

Māteni Tapueluelu: Mālō Sea.

Tui ke tipeiti'i fokotu'u Palēmia 'i Fale Alea ke fanongo ki ai kakai

'Eiki Minisitā Polisi: Ko ia 'Eiki Sea kapau ko e 'uhinga ia ke 'ave ki he Kōmiti Pa'anga ke fakalongolongo'i pea toki 'omai ki heni 'oku 'ikai ke u tui au ki ai. Tipeiti'i heni ke fanongo mai e kakai 'o e fonua. Kapau 'e 'ave kitu'a ki hē, tipeiti'i pē he toko ono. Ua mei he kakai, ua mei he kau Nōpele, ua mei he kau Minisitā.

Māteni Tapueluelu: Ki'i fakatonutonu pē Sea ke mea'i pe he 'Eiki Minisitā ko e fokotu'u 'a e 'Eiki Palēmia pea kuo me'a mai e 'Eiki Palēmia ke 'ave ki he Kōmiti Pa'anga. 'Osi mahino 'a e 'alunga Sea ...

Taukave'i 'i ai fiema'u vivili fekau'aki mo e ngāue ki he COVID

'Eiki Minisitā Polisi: Ko ia kapau ko e fakatonutonu ia na'a ke 'omai ke 'ave ki hē ke fakalongolongo'i 'oku 'ikai ke u tui leva ki he fokotu'u ke 'ave. Tuku heni alea'i ke me'a ki ai e

kakai ‘o e fonua. Ka ko e ‘uhinga nau fakahoha’ a atu au ai ‘oku ‘i ai e ngaahi fiema’u vivili ia he taimi ni fekau’aki pea mo e *COVID*. Ngaahi ako ‘ikai ke lava e pēsoni ‘a ē ko ē ke fai ai ‘a e fanofano hūfanga he fakatapu.

Māteni Tapueluelu: Sea ka u fakatonutonu ‘a e ‘Eiki Minisitā Sea. Talu ‘enau ngāue’aki e pa’anga ke tanu hala ō tanu ‘a e vāhenga e Palēmia 4 miliona pea nau toki ōmai leva ke fakatetenga e tolu kilu.

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea ‘ikai ke ai ha’aku lave ‘a’aku ...

Māteni Tapueluelu: Hala ia founga ‘oku nau fai Sea.

‘Eiki Minisitā Polisi: ‘Oku ou lave atu ki he pēseti ‘e 20 ‘oku fiema’u ko ē he Pule’anga ke tātaki. Tanu hala ia ‘oku ‘ikai ke u lave au ki ai.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea ki’i fakatonutonu atu Sea.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisitā ko ho’o fakatonutonu ‘a e ‘Eiki Minisitā Polisi?

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sio ko e taimi ia ko ē ‘oku ou pehē ke ke hoko ai ko e tamai. Hū ha me’a ke vilo ‘oua te tau fu’u nofo he *issue* ko ia. ‘Oku ke me’a ki he fa’ahinga malanga ko ē, kapau te u ‘ai atu ‘e au ‘a e ‘ū me’a na’e fai he Pule’anga ‘aneafi ‘e fēfē ia? Sea tokanga mai mu’a ki he’etau me’a ‘oku ‘ai, sio ki he ifo ko ē ko ē ‘a e tipeiti to e holo e le’o ia ‘o mokomoko. ‘Ikai ke u to e malanga au he ‘oku ‘i ai ... he ‘oku me’a pepa ‘a e Feitu’u na.

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea ko e ‘uhinga ‘oku ou faka’osi atu pē ‘e au ‘a e me’a ko eni he ko ‘eku lave’i ko ē ki he Potungāue Polisi ‘oku ‘ikai ke ma’u e silini ko ē ‘oku fiema’u ke fakalele ‘aki ‘o fakatatau ki he fiema’u ‘a e Potungāue. Pea ko e ‘uhinga ia ‘a e fanga ki’i tātaki ko eni ‘a ē nau ‘oatu ‘anenai he fakatātā nau ō ‘o ngāue tu’ataimi ‘ikai ke ‘i ai ha vahe ia. Pea ‘oku ‘uhinga pehē. Ko e kau ngāue ko ē ‘oku ō ki mala’e vakapuna ko ē pea mo ō ko ē ki tahi nau ‘ai atu ko ē ‘anenai ‘ikai ke ‘i ai ha naunau malu’i fe’unga ia. Pea ‘e malava ia ‘o ma’u heni. Pea nau ongo’i ‘aneuhu ‘i he feme’a’aki ko ē ‘aneuhu ko ‘etau me’a ko ē ko ē ‘oku ...

Siaosi Pōhiva: Ko e ki’i fakatonutonu eni tokoni pē, pe ‘e ke tali e ... Me’a mai e ‘Eiki Minisitā ‘oku ‘ikai ke fe’unga e fiema’u, sio hifo ko e patiseti ko e 124 miliona patiseti ‘a e falemahaki. Ko fē fika ‘e fe’unga ‘Eiki Minisitā?

‘Eiki Minisitā Polisi: Sai pē ia ka u tali atu. Ko e 124 miliona ko ē ‘oku ke, ‘a ē ko ē ‘oku ke me’a mai ki ai ‘oku te’eki tātaki ia, ko e fika eni ‘oku ‘omai ke tau hanga ‘o tātaki. Kapau te ke me’a mai he efiāfi ni pē ‘oku ‘i ai ha 124 miliona ka ko e ‘uhinga ia ‘eku fakahoha’ a atu ‘oku fiema’u e silini ko eni fakavavevave ke fakalelei’i he nau lave atu ki he kau polisi he ‘oku lahi e kau polisi ‘oku ō ‘o ngāue ‘oku ‘ikai totongi.

Lord Tu’iha’angana: Sea ki’i tokoni pē ke fakama’ala’ala pē he tau mahino pē ‘oku tau feme’a’aki pē ki he taumu’a ‘e taha kapau ko e, ko e silini ko ē ‘oku kei tātaki toe pē ‘a Mē mo Sune, ko e tolu kilu ko ē he ‘ikai ke ma’u e tolu kilu ia ai. Ko e māhina ‘e ua ko eni he patiseti

lolotonga ‘oku lolotonga ‘i ai hono pa’anga ko Mē pē mo Sune. Ko e toenga ia ki Siulai ki fē ‘e toki tātaki ia ‘oku kei tohi mai ia he lao ko eni te tau alea’i, he ‘ikai ke ma’u e tolu kilu ia he’etau tali ko eni ko e māhina pē ia ‘e ua kapau te tau tali ke tau kamata to’o, ko e fakama’ala’ala pē ia ki he Nōpele ko e toenga ko ē ‘e, ko Siulai ia mo me’a ‘e, pa’anga ia ‘e toki tātaki pea ‘e toki ma’u pea toki to’o ka ko ‘eku fakamanatu ‘a’aku ke mahino pē ‘oku tau hu’u taha ka ko ‘eku tokoni pē ‘a’aku ‘Eiki Nōpele, ‘e ‘Eiki Minisitā Polisi ko e ‘uhinga ko e ‘uhinga ia ko ē ...

<009>

Taimi: 1510-1515

Lord Tu’iha’angana: Ko e laumālie ia ‘o e me’a ko e Kōmiti he Falé ni. Ka e ‘oua ‘e ‘i ai hā me’a ‘oku ki’i fihī hē ngaahi fokotu’ú pea ko ē na’e me’a mai ‘a e ‘Eiki Pālēmīá pea ki’i tuku atu ké nau fakatokalelei pea to e lipooti mai, na’a ‘osi pē, na’a ‘oatu pē ki he Kōmiti Pa’angá nau hanga ‘o fakatokalelei ‘a e ngaahi tafa’akí, ha’u ē 2 ko ē ‘a e Kakai mo e 2 ‘a e kau Nōpelé mo e 2 ‘a e kau Minisitā ‘o fakatokalelei, mono mai tau tali pea ko e laumālie lelei pea ‘aonga ‘etau me’a ‘oku faí.

Kā ko e ‘uhingá ko e tolu kilu ia ko e tātaki ia hē ta’u ‘e taha. Ko e toe māhina ia ‘e ua he ta’u faka-pa’anga ko ení ke to’o ai ko ē ‘a e peseti ‘e 20, pē ko e fiha ia. Kā ko e Siulai ko eni ki he Sune ‘o e ta’u kaha’ú ‘oku ‘i loto ia ‘i he Lao ko ē, pea ka ‘alu ē fe’amokaki ia hala ē fakafuofua ‘ikai ke lava ‘o tātaki, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hā pa’anga ia. Mālō Sea.

Tokanga ke alea’i fokotu’u ‘i Fale Alea ke fakasi’isi’i to e vahe he Kōmiti

‘Eiki Minisitā Polisi: ‘Eiki Sea, ko e ō ko ē ki he Kōmiti ‘a ē na’e me’a ki ai ‘a e Fika 1 ko ē ‘o Tongá ni, Tongatapu. ‘Oku to e ‘i ai ē ki’i vahe ia ai, to’o ē ki’i vahe ko iá, ‘ai pē heni he kuo ‘osi vahe eni. ‘E hā, ‘e vahe ua, vahe hē, vahe hē, ko e me’a ia ‘oku talaatú, tuku heni.

Mateni Tapueluelu: Sea, fakamolemole, kapau ‘e laumālie lelei ‘a e ‘Eiki Minisitā ke fai hā tokoni ki ai. ‘Oku ‘ikai ké mau fa’a fakamatala he ‘e to e ūesia kimautilu. ‘Oku ‘i ai ‘a e ni’ihi ‘ia mautilu ‘oku ‘ikai ké mau tali ‘emautilu ‘a e vahé. Talu ‘a e hū mai ‘a e motuá ni te’eki ai ké u tali ‘a e vahe Kōmiti. ‘Oku fiema’u ‘e au ke ta’ofi ‘o a’u ki he ‘aho ko ení. Sio té mau fakamatala pēhē atu ‘o to e mole homau tāpuakí. Ko e ki’i vahe mahalo ko iá ‘oku pa’anga ‘e \$20 he ‘aho, ‘oku ‘ikai ke fu’u ‘i ai hono fu’u ‘aonga ia ‘o’ona.

‘Eiki Minisitā Polisi: ‘Oku ‘i ai ē ki’i motu’a ‘oku ngōue ‘i ‘uta hē ‘oku ‘osi ē uike ia ‘oku te’eki ké ne ma’u ‘e ia hā pa’anga ‘e \$20, kā ‘oku mou ma’u ‘emoutolu hē houa ‘e taha pē ko e haafe houa. Ko e me’a ko ē ‘oku tonu ai ke tau ngāue, ‘atu e fokotu’ú, na’e fokotu’ú makatu’unga ‘i he fiema’u vivili, ko e kakai ‘oku nau ngāue ki he COVID-19 mo e ngaahi naunau ‘oku fiema’u ki ai. Hē ‘oku hāngē ko e me’a ko ē na’e me’a atu ‘aneuhu ‘a e ‘Eiki Minisitā Ngōué, kā puke hā toko 10 hē ‘ahó ni, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hā me’a mānava ia ‘e 10, kā ‘oku fiema’u ia ke ‘omai ‘a e tolu kilu ko ení hē ‘e lava ia ‘o ‘omai ‘aki.

Fokotu’u tuku ki he Kōmiti Kakato e fokotu’u ‘a e Palēmia ke alea’i fakataha mo e Patiseti

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Eiki Sea ka u ki’i tokoni ki he ‘Eiki Nōpelé mo Minisitā. Mahalo ‘oku kei toe pē ‘eku taimí. Tapu pea mo e ‘Eiki Seá pea mo e Fale ‘Eikí ni Sea. Ko ‘eku tu’u hake pē ‘aku ia ke fakamamafa atu, ko e ngaahi feme’a’aki ko ení, kuo kamata ke talanoa ia ‘i he ‘Esitimetí pea mo e kakano ko ē ‘o e ‘Esitimetí.

‘Oku ‘i ai mo e fanga ki’i fakaikiiki ia ‘oku fiema’u ke fakangatangata pē ko e ngaahi fokotu’u ko ení ‘e 6 ‘oku ‘omaí ke kamata ‘afē? Ko e ta’u fakapa’anga fo’ou? Ko e hā hono lōlōa? Na’a a’u atu pē ia ki Sepitema ia pē ko ‘Okatopá kuo matafi e loa ia ko ení he māhina pē ‘e ono. ‘A ia ‘Eiki ko e ‘uhinga ia ‘oku fai atu ai ko ení ‘a e pou pou ke tuku mu’a ki he Falé Aleá.

Ko e taimi ko ē ‘e tuku ai ki he Kōmiti Kākato fakamolemole, taimi ko ē ‘e tuku ai ko ē ki he Kōmiti Kākató pea fai leva ‘a e tālangá mo e aleá ‘i he kakano ko ē ‘o e ‘Esitimetí. Na’e ‘i ai ‘a e ngaahi fakakaukau ia na’e ‘ohake mei he Falé ni, ‘e lava ‘o tu’usi ‘a e pa’anga ia ko ē mo ē ‘o ma’u pē ai ‘a e ki’i tolu kilu pē ko e fā kilu ko ení.

Ko e lōlōa ko ení hono to’ó, ke fai ha ki’i savea na’a ‘oku kātoa koā ‘a e Hou’eiki Mēmipa ia ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hā taha ia ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’ane vahe ‘ana ia kā kuo mao ‘a e fo’i me’a ia kae to e ‘alu ia ‘o nō. ‘A ia ‘oku lahi hono fanga ki’i fakaikiiki ‘o e fokotu’u ko ení ke tuku ke toki fai ha ngāue ki ai ‘a e Kōmití Pa’angá pea toki fakahū mai ki he Kōmiti Kākato ke nau hanga ‘o fakamā’opo’opo ‘Eiki Sea pea ko ‘ene ‘osi ko iá pea toki fakahū mai leva ki ho Fale ‘Eikí ké nau faitu’utu’uni aofangatuku pē ‘oku fiema’u ke to e ‘i ai hā Lao mavahe ki ai. ‘A ia ‘oku lahi hono ngaahi ouau ‘o e me’a ko ‘eni. Pē ‘e fakahū mai pē ia ke ngāue’aki ē Lao ē Patiseti. Ko ia, ‘oku pēhē ai ‘Eiki Sea ke fakahaofi hotau taimí mo e taimi ‘o e Falé. Kuó u kole atu pē ki he Hou’eikí ké mou laumālie lelei kā tau tuku mu’a ‘a e ngaahi fokotu’u fakakaukau ko ení kuo tuku mai ki he Falé, ke tau ‘ave ki he Kōmiti Kākató pea kapau ‘oku fakafatongia ‘aki ia ‘a e Kōmiti Pa’angá ké nau sio ki ai ‘o fatufatu mai mei ai ka e toki fakahū mai ki he Kōmiti Kākató pea toki fakafou mai ai ki ho Falé ni ‘Eiki Sea ke fai ha tu’utu’uni ai ka tau hiki ‘o Kōmiti Kākato ko e ‘uhingá ko ‘etau ngāue mahu’inga

<003>

Taimi: 1515-1521

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ... me’a ko ē ‘oku tu’utu’uni he Laó ko e ‘uluaki ‘asenita pē mo e fakaava e Falé mo e to’u Fale Aleá ke alea’i e pa’anga ki hono vahe e pa’anga ke fakahoko’aki e ngaahi fatongia e Pule’angá ‘i he 2021. Ko ia ‘oku pēhē ki’i kole ‘Eiki Sea ke laumālie pē Feitu’u na kae ‘uma’ā e Kōmití.

‘Eiki Sea: Kole fakama’ala’ala pē ‘Eiki Minisitā. Ko ho fokotu’u maí ke tukuhifo kātoa e ‘ū fokotu’u ke alea’i he Kōmiti Kākató ?

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko ia.

Eiki Sea: ‘Oku ‘i ai ha pou pou ki he fokotu’ú ?

Lord Tu’iha’angana: Sea ko e tokoni atu ‘aku ko ē tapu mo e Feitu’ú na.

Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Nōpele Ha’apaí.

Lord Tu’iha’angana: Pou pou ki he Minisitā Pa’angá ‘a ē ko ‘eku lave ko ē ki he ‘ū fokotu’ú Sea. Ko e tefito’i fokotu’ú ko e fokotu’u ‘a e ‘Eiki Palēmiá pea ko ē ‘oku ne fokotu’u mai ‘e ia ko e pou pou mai ki he fokotu’u ko ē ke, ko e ngaahi fokotu’u ko ē ko e funga fokotu’u pē ia he tefito’i fokotu’ú. Pea kapau ko ē ko e tokotaha ē ‘oku ha’ana e fokotu’ú na’e ‘uhinga ai ‘a e ngaahi fokotu’u kehekehe ko ē. He ko e, he na’e laumālie e ngaahi fokotu’u ko ē ‘i hono tīpeiti’i ko eni e fokotu’u ko ē ka ko ē kuo fai e loto taha ke tuku ki he Kōmiti Pa’angá. Pea ko eni ko e fou he Kōmiti Kakatō ‘alu ai ki he Kōmiti Pa’angá ka ko u tui ‘e loto lelei ki ai mo e ngaahi fokotu’u ko ē. Kae tuku ko ‘etau ‘avé ke fakatokalelei mai ‘e he Kōmiti Pa’angá e ngaahi, kau ai mo e ngaahi fokotu’u ko ē pea toki ‘omai ha’anau fokotu’u. Ko ia ko u fokotu’u atu ‘e au ia fai ‘aki pē kapau kuo loto lelei e tokotaha ha’ana e fokotu’ú tefito’i fokotu’ú ke ‘ave ki hē ko e ‘ave katoa atu ai pē mo e ngaahi me’a ko ē. (na’e ‘i ai mo e pou pou.)

Fokotu’u Tongatapu 2 ko e fokotu’u ke tuku ki he Kōmiti Pa’anga ke fakalelei’i fokotu’u e Palēmia

Sēmisi Sika: Tokoni pē Sea kātaki. Ko e laumālie ko ē ke ‘ohifo ki he Kōmiti Pa’angá ke fakalelei’i e fokotu’ú. ‘Oku ‘ikai foki mahino mai ia ko e hā e lahi e silini ‘oku fiema’ú? Ko e me’a malu’i pē ko e fakatapu tapu pē ko e polisi fakakolo pē ko e hā. Koe’uhí ko e ta’eta’emahino ‘a e *detail* ko e ‘uhinga ia na’e ‘ai e fokotu’u ko ē ke ‘ave ki he Kōmiti Pa’angá ke fakamā’opo’opo mai ke maau ‘a e hala fononga ‘o e silini ko eni ‘oku ‘amanaki ke tāpuni. Pea ka toki mahino ia pea tau toki ha’u leva ki he Kōmiti Kakatō. ‘E to e ki’i vave ange ai pea ko ia ko u fokotu’u atu au ia Sea to e foki pē Pule’angá mo e fokotu’ú ‘o nau ha’u ko e tākaki ke hā. Ko e hā e ngaahi *implication* ‘e hoko ‘o kapau ‘e fai e fokotu’u ko eni. Ko e ‘ai ke ‘ave ki fē ?

Lord Tu’iha’angana: Tapu pē mo e Feitu’ú na Sea kapau ko eni kuo tō mai toe eni pē ‘oku fai e me’á kapau ‘e toki fai e fakalelei ko iá ‘i loto ‘etautolu ‘i he Kōmiti Pa’angá ‘oku ‘omai mei he Kōmiti Pa’angá ‘oku fakapotopoto ange e fokotu’ú ‘omai mo hono taimi, ‘omai mo e hā mo e hā.

Sēmisi Sika: Fēfē ko e anga ko ē ‘eku fakakaukaú ...

Lord Tu’iha’angana: Kapau ‘oku loto e Pule’angá ia ke fai ia he Kōmiti Pa’angá.

Sēmisi Sika: ‘E sai ange ke ‘omai ia mei he Pule’angá ‘a e ngaahi *detail* ko iá.

Lord Tu’iha’angana: Faka fou mai henau fakafofonga ko ē ki he Kōmiti Pa’angá.

Sēmisi Sika: Na’a tu’utu’uni atu e Kōmiti Pa’angá ia ha ngaahi me’a ‘e fepaki ia mo e vīsoné. ‘A ia ‘e ki’i vave ange mo mā’opo’opo hono ‘omai mei he Pule’angá ‘a e ‘ū *detail* ko iá pea fakamā’opo’opo he Kōmiti Pa’angá pea tau Kōmiti Kakato ‘o talanga’i, pāloti pea ‘osi.

Kole ke tokoni Minisita Mo’ui ke fakamatala ki he fiema’u vivili he COVID

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea ko ‘eku, nau lave pē ‘anenai ko ē ke faka’osi’osi ko ē ‘eku fakahoha’á na’e ‘ai ke u kole ki he ‘Eiki Minisitā Mo’uí ke ne ‘omai ‘a e ngaahi tōnounou fiema’u fakapa’anga ‘oku ‘ikai lava ‘o ma’ú he taimi ní fekau’aki pē pea mo e mahaki ko eni ko e COVID-19. He ka toko nima e puké heni ‘ikai lava ia ‘o fakahaofi. Ka ko e ‘uhinga pē na’a ku kole ki aí ke ki’i tokoni pē ia ai he ko e ‘uhinga ia ‘omai he Pule’angá ení ‘oku ‘i ai e fiema’u vivili ka ‘oku mou loto moutolu ia ke to e detail mo me’a ka ‘oku, ‘e ‘oatu pē ia. Ka ko e ‘uhinga pē ‘eku kole ki hē ke ne fakahoko mai ‘a e me’a ko ē ‘oku ma’u ‘e Tonga ni he ‘aho ní ke fai ‘aki e ngāué. Mālō.

Lord Tu’iha’angana: ‘Eiki Sea kātaki ka tau fakanounou mu’a ‘etau feme’a’akí ke fai mo faitu’utu’uni. Sea ko e fu’u lotu ‘aukai ‘e ua ko eni pea ‘e to e hoko atu ‘i Sune mo Siulai mo ‘Aokosi, tau tu’u hetau tuí ‘oua te tau manavahē. Ko Nu’usila ‘oku puke e toko 1000 tupu, mo’ui e toko 900, mate pē toko 20 hūfanga he fakatapú. ‘Oku ‘ikai ke pehē ke tau puke pē he vailasí pea tau mate.

‘Eiki Minisitā Polisi: ‘Eiki Sea ...

Lord Tu’iha’angana: Pea kapau ...

‘Eiki Minisitā Polisi: Ko e ‘uhinga ko ení Sea ko e tokateu. ‘Oku sai ange mateuteu he tokí.

Lord Tu’iha’angana: Ko ia. Poupou tautolu ki ai kae ‘oua ‘e, te tau hoko atu ki he pehē ‘oku tau fu’u manavahē hetau tu’u he taimi ní. Mo’oni pē ia ‘oku fai e tokateú me’a ia ‘oku tonu ia pea ‘oku, ka ko e nātula ‘o e vailasí he taimi ní mo e puke ‘oku pehē ‘oku ‘i ai ho faingamālie ke ke mo’ui. ‘Oku ‘ikai ke pehē ke ma’u pē koe pea ke mate. Ka ‘oku fai ‘etau tokateu mo ‘etau teuteu kātōa ko ení poupou atu ki he Pule’angá tokateu ‘oku fai ‘omai e ngaahi me’a malu’i. Pea kapau ‘oku fu’u fakatu’utāmaki ‘a e me’a malu’i ‘ikai ke ma’u ha me’a malu’i, ta’ofi ‘oua to e ha’u ha vakapuna mo ha vaka kae feinga’i mai ‘a e me’a malu’i ke mauu pea toki hoko atu he te tau mo’ui pē.

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea ‘oku lolotonga malu’i pē me’a ia ko ē ‘oku, ‘a eni ko ē ‘oku ‘uhinga mai ke me’a ka ‘oku pau ke tau poupou ke’uhí ke malu’i ‘a e tafā’aki ko íá. Ka na’e ‘uihnga ‘a e fakahoha’á atú ‘o makatu’unga ‘i he ‘uhinga ‘e lava e ki’i sēniti ko ení ‘o fenāpasi pea mo e fiema’u fakavavevave. Ka ko hono aofangatukú ko e me’a ia ‘a e Falé ke fokotu’u pē te mou tali pē ‘ikai.

Māteni Tapueluelu: Sea fakamolemole. Kole atu na’a lava ke tau ki’i mālōlō me’a atu e Hou’eikí ‘o ki’i ‘ilo tī ke tukutukuhifo ‘aki e totó. Kuo ‘osi e taimí Sea mālō.

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea kapau te ke me’a pē koe ke tau lele ‘oua to e fai ha mālōlō ‘oku sai pē ia. Me’a pē ‘a e Feitu’ú na ka ko ē ‘oku fokotu’u atu. Hā pē ho’o me’á.

‘Eiki Sea: Kole atu Hou’eiki ke tau mālōlō.

‘Eiki Minisitā Polisi: Mālō. (Na’e mālōlō e Falé.)

Taimi: 1535-1540

Satini Le'o : Me'a mai 'Eiki Sea e Fale Aleá (*Lord Fakafanua*)

'Eiki Sea : Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki. 'Oku ou tui pē ko e feme'a'aki ki he fokotu'u ko eni 'a e 'Eiki Palēmiá, tau kei vilovilo holo pē, kei tuifio holo 'a e ngaahi fokotu'ú. Pea ko eni 'oku 'i ai e pou pou ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakatō, pea 'oku 'i ai mo e pou pou ke tukuhifo ki he Kōmiti Pa'angá. 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia : 'Eiki Sea, tapu mo e Feitu'ú na, pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Falé. Ko 'eku ki'i fokotu'u atu pē. Ko 'eku fokoutua hake pē ke fokotu'u atu, ke tau pāloti mu'a, ko 'eku kolé ke tukuhifo ia ki he Kōmiti Pa'angá, 'a e ngaahi me'a ko eni felāve'i mo e ngaahi *detail*. Ko e 'uluaki fokotu'ú foki 'a'aku ko ia na'a ku fokotu'u atú, ke 'ave ki he *Remuneration Authority*. He koe'uhi ko nautolu foki 'oku nau maheni ange hono fokotu'utu'u 'a e 'ū me'á. Kaikehe, ka 'i he taimí ni, ko u kole atu au ke tukuhifo ki he Kōmiti Pa'angá, ke nau vakai ki ai, he 'oku kau kotoa ai pe ai 'a 'u me'a ko iá. Mālō Sea.

'Eiki Sea : Mālō. Kole atu ki he Fika 2 Tongatapu.

Semisi Sika : Tapu mo e Feitu'ú na Sea. Mahalo kuo 'osi mahino ia ki he Hou'eiki Mēmipá 'a e tefito'i fokotu'ú 'a ia ko ia ko e Fika 1. 'A ia ko e toenga 'o e 2, 3 mo e 4 ia, ko e fononga fakataha pē ia pea mo e ngaahi fokotu'u fakakaukau ko ē ki he 'uluakí. 'A ia ko e fokotu'u ko eni Fika 2 ko eni 'a e motu'á ni, 'oku ou fokotu'u atu 'a e me'a tatau pē. Ke 'ohifo ai pē mo ia ia ki he Kōmiti Pa'angá, pea 'oku 'ikai ke u tui 'e to e 'i ai hano fu'u mahu'inga 'o'ona. He ko ē kuo mahino mai 'a e laumālie ia 'o e fokotu'u Fika 1. Na'e ta'eta'emahino ia 'aneafi. Ko eni kuo mahino lelei ia he 'ahó ni. He 'oku hangē ko e fo'i fokotu'ú ia na'e tohi ia 'e ha taha kehe, pea fononga mai pē ia 'o hū mai ki Fale Aleá ni. Ha'u ta'emēmipa Fale Alea ai pē ia 'o 'i heni. Ka ko eni kuo mahino mai 'a e laumālié, pea 'oku tau ongo'i kotokotoa 'oku tau fie tokoni kotoa ki he langa fonua 'oku faí.

Ko e laumālie ko eni 'o 'eku fokotu'ú, na'e pehē foki 'e he 'Eiki Palēmiá ke tau feilaulau koe'uhi ko e kakai 'o e fonuá. 'I he fo'i laumālie tatau ko iá, na'e 'uhinga ai 'eku fokotu'ú, ke tuku pē ā 'a e kau Fakafofongá, kae pole atu pē ha ni'ihí ia ke feilaulau ma'a e kakai, pea mo kitautolu. Na'e 'ikai ke 'i ai ha 'uhinga ia ke pehē ko ha to e 'uhinga kehe. Na'e 'i he fo'i laumālie tatau pē, ko e feilaulau. Manatu'i foki ko e laumālie 'o e feilaulau Sea, ko e laumālie ia 'oku faka-'Otua pea 'oku fakalangi...

Taimi: 1540-1545

Sēmisi Sika: ... 'oku 'ikai ko ha laumālie ia ke fakafekiki'i pē tukuhifo ha ni'ihí kae 'asi ha ni'ihí. Ko e laumālie ia 'oku fakalukufua. Ko e fo'i laumālie ko ia 'oku 'ikai ke fiema'u ia ke ngata pē 'i Fale ni. Ko e laumālie ko ia 'oku fiema'u ia ke totofu kotoa e kakai 'o e fonua 'oku 'ikai ke fiema'u ia ke feilaulau ha ni'ihí kae sītu'a ha ni'ihí.

Ko e laumālie tatau ia na'e fakahoko 'aki 'a e fatongia 'a e motu'a ni kuo pau ke tau feilaulau kātoa e fonua mei he si'i ki he lahi. Ko e 'uhinga ia na'e feilaulau ai e motu'a ni 'i he taimi na'e fakahoko fatongia ai ko e Minisitā Tanu Hala ko e hā pē ki'i ivi 'a e Pule'anga na'e 'omai pea na'e fiema'u leva ke tau ako ke tau feilaulau ke tau fa'a tatali. Pea tau ako ke tau fakaongoongo pea tau ako ke tau, ke tau tali 'a e ngaahi ivi ngāue. Ko e faka'amu ia ke tanu ē, tanu ē, tanu mo ē, ka ko e ki'i ivi e Pule'anga mo hono si'isi'i mo hono mafai na'e pehē pē pea ko ia na'e fiema'u ai, neongo 'a e fiema'u 'a e ni'ihi ke tanu honau ngaahi hala ka na'e fiema'u ia ke ako'i e kakai ke nau tatali pea tau feilaulau ke 'ai ha 'ihi pea toki hoko mai ha 'ihi 'o pehepehē ai pē 'i he fo'i laumālie tatau ko ia 'o e 'aho ni.

'Oku 'ikai ke u tui 'oku fiema'u ke tau feilaulau pea ngata pē 'i heni ko e fo'i tāpuaki mo e tāpuaki ko ia 'oku fiema'u ia ke tufa ke a'u ki he kakai pea a'u ki lalo. Fiema'u e kakai ke nau to e feilaulau pē mo kinautolu. Te tau feilaulau kitautolu feilaulau mo e ni'ihi ko ē, feilaulau mo mala'e vakapuna, feilaulau mo uafu mo e ni'ihi kotokotoa pē 'i tōkanga, 'i 'ōseni pē ko fē pē tapa 'a e fonua 'oku tau 'i ai 'e fiema'u 'aupito ke tau feilaulau ko e lotu ko eni hūfia 'oku hufia 'e he 'Eiki Palēmia 'oku ne fakaafe'i mai ke tau kau kātoa 'i he feilaulau, 'oku 'ikai ko ha 'aukai pē ia 'a e Hou'eiki Mēmipa pē ko kinautolu pē ko eni ko ē 'oku nau mafai 'oku fiema'u he 'Eiki Palēmia ke tau feilaulau pea tau 'aukai pea tau lotua 'a e Tonga kotokotoa pē.

Ko e uēsia foki ia Sea 'oku 'ikai ke pehē ia ke uēsia pē ni'ihi ko ē 'oku faingatāmaki mo tōnounou. 'Oku 'ikai ke pehē mai he mahaki ia ko hai e milionea pē ko hai 'oku faingamālie. Ko e ha'u ko ē 'a e kanongatāmaki ko eni 'o e ngaahi nunu'a ko eni 'oku ha'u tavale pē hono fu'u mafi 'o afe pē ia ha feitu'u pē ia 'oku fie afe ai. Pea ko ia 'oku ou lotu pē ke fakafokifoki mai 'etau tālanga ki he fo'i laumālie ko ia 'o e feilaulau, 'oku 'ikai ke fakangatangata ia pē fakakalalasi pē ki ha 'ihi pea tuku ha ni'ihi. Kapau 'oku tau lotu tautolu ke tau feilaulau 'o hangē ko ē ko 'eku fokotu'u nau fokotu'u au ia, na'e fokotu'u mai foki ke tau feilaulau ma'a e kakai 'o e fonua nau to e hanga leva au 'o to e hiki hake 'a 'eku fokotu'u ke u fokotu'u atu au ke u feilaulau ma'a e kakai 'o e fonua pea mo kitautolu ko eni Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale pea ko ia ko e anga pē ia 'a e fakama'ala'ala atu Sea ki he fokotu'u ko eni fika ua 'oku ou tui mahalo 'e ki'i hūhū ai pē ki'i fokotu'u ko ia ia mahalo 'o mate ai pē ka tau nofo taha kotoa ki he fo'i fokotu'u fika 'uluaki. 'A ia ko u tui mahalo 'e pehē ai pē mo e tolu mo e fā ...

Fakafoki 'e Tongatapu 2 'ene fokotu'u

'Eiki Sea: Fakafoki ho'o fokotu'u Tongatapu 2?

Sēmisi Sika: 'Io hangē kiate au ia 'oku hūhū atu ki ai 'e mate kātoa 'e ia ia 'a e tolu mo e fā he ko eni 'oku 'osi mahino 'aupito 'aupito mai ko e 'uhinga foki 'o e fokotu'u fika 'uluaki ko e, ke tokoni'i 'a e ...

'Eiki Sea: Kātaki pē Tongatapu 2 ko e fā 'oku kei mo'ui 'oku te'eki ke fakafoki 'e Tongatapu 13 'a ia ko 'ene fokotu'u ke holoki hifo e vāhenga e Hou'eiki Minisitā e Kapineti ke tatau mo e vāhenga ko ia 'o e kau Fakafofonga Fale Alea.

Sēmisi Sika: Ko e, 'e 'osi foki eni pea 'e hangē 'e ki'i kehe hono faka'uhinga'i 'etau ko e 'uhinga foki 'etau feme'a'aki ko eni ke mahino ki he kakai. Ko e 'osi ko eni 'e pehē mai e kakai na'a ke fokotu'u pea ko ena ke to e holomui, koe'uhī foki 'oku 'ohake 'o pehē 'oku 'ikai ke ngofua ia ke

ngāue fakasevāniti ha ni'ihī. 'A ia kapau leva 'oku tau loto tautolu ke tu'utu'u 'etau vāhenga ke 20 pea kapau 'e pehē mai he Kōmiti Pa'anga ia ke 'ai pe 10 pē ko e 50 pē ko e ta'evahe. 'E toki mahino ia mei he fakamā'opo'opo ko ē 'a e Kōmiti Pa'anga. 'A ia ko u pehē ke holomui 'a 'eku fokotu'u he 'e lava pē ia ke ha'u mei he Kōmiti Pa'anga ha'anau siofi 'a e anga ko ē 'etau vakai mo e anga 'etau fie tokoni he 'e malava pē ke ha'u e fo'i fokotu'u ...

<009>

Taimi: 1545-1550

Sēmisi Sika: ...tu'utu'uni 'a e Kōmiti Pa'angá tau ta'evahe kātoa. pē ko e peseti pē 'e 5% pē ko e tuku ia, kā tau feinga'i 'a e *constituency fund*. 'A ia ko e fo'i tolu kilu ko ē 'e ma'u 'e he ngaahi vāhengá, 'oku 'ikai ké u fu'u tui té ne lava 'o fai ha me'a.

Kuó u sio atu ia, ko e *constituency fund*, lahi ē ngaahi me'a pē ko e *hospitality*, ko e *travel budget*, ko e 'ū me'a ia 'e lava 'o to'oto'o mei ai. Hāngē ko 'eku lave 'anenaí, ko hotau ngaahi fatongiá, ko e ono mano ko ē, tau pēhē ko e vahe ia 'a e motu'á ni 'oku 6 mano ko e Fakafofonga Falé Alea. Ko e ono mano ko ia Sea kuo 'osi feilaulau'i pē ia kitu'a 'i he fatongia ko ē 'a e motu'á ni.

'Oku 'osi tufa holo pē ia 'i he komiuniti 'i he vāhenga filí, 'i he fonuá. 'A ia ko kitautolu kotoa ko ení kuo 'osi feilaulau'i pē 'a e 6 mano ia, 'oku 'ikai ke to e 'i ai hā me'a ia 'e toe.

'Eiki Minisitā Ngōue: Fakamolemole ki he Fakafofongá, fēfē mu'a ke fai mo 'oatu ē me'a 'o fai mo tukuhifo ki he Kōmiti Pa'angá ka tau hoko atu. Hē 'oku hāngē kiate au ia 'oku me'a fakafo'ituitui ia pea 'oku kau ia he ivi lahi ia 'i he me'a 'ana kuó ne me'a 'aki hē Falé ni. Kole pē ke fai mo 'ave ki he Kōmiti kā tau hoko atu pea mou toki me'a atu pē 'o fakaikiiki ai.

Sēmisi Sika: Ko ia Sea, kaikehe pē ko ē kuo māhino atu 'a e fokotu'ú.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, 'ai mu'a ha'aku ki'i faingamālie, ko e 'osi eni 'a e 'aho 'e 2 mo e fiu feinga atu ia mo e mapuni pē. Mālō Sea.

'Eiki Sea: Tongatapu 2 'oku fakafoki ho'o fokotu'ú.

Sēmisi Sika: 'Io Sea, 'oku ou loto ke fakafoki atu mei he Falé ni ka e tuku ia he 'e kau pē ia hē 'asenita 'o e Kōmiti Pa'angá, he'ikai ke fakangatangata 'a e Kōmiti Pa'angá ia 'i he fokotu'u Fika 1, he 'oku fu'u fālahi 'aupito 'a e fo'i fokotu'u ia, hē 'e lava pē ia ke to e talanoa'i pē ia ai 'e he Kōmiti Pa'angá. Mālō.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko e tu'unga 'oku 'i ai 'etau 'ū fokotu'ú, ko e fokotu'u ko ē mei he 'Eiki Pālēmíá 'a ē na'e poupou ki ai 'a e Fakafofonga Nōpele 'a Ha'apaí pea mo e Fika 1 'a Tongatapu pea mo e Fakafofonga Fika 12 Ha'apaí ke tuku hifo ki he Kōmiti Pa'angá. Tukukehe 'a e fokotu'ú ko ē mei he 'Eiki Pālēmíá mo e kau poupou ke tuku hifo 'ene fokotu'ú ki he Kōmiti Pa'angá. 'Oku 'i ai 'a e fokotu'u mei he 'Eiki Minisitā Ngōue mo Toutaí pea na'e poupou ki ai, pea na'e to e fokotu'u mai pē 'e he 'Eiki Minisitā Pa'angá ke 'oua tuku hifo ki he Kōmiti Pa'angá kae tuku hifo ki he Kōmiti Kākató.

‘A ia ‘oku fēhangahangai ‘a e fokotu’u ko ia ‘a e ‘Eiki Pālēmiá mo e fokotu’u ko ē ‘oku pou pou ki ai ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’angá mo e ‘Eiki Minisitā ko ē ki he Ngōue mo e Toutai, ‘a ia ko e pāloti ko iá ‘e tu’o taha pē. Ko e pāloti ke tuku hifo ki he Kōmiti Kākato pē ko e Kōmiti Pa’angá.

Fakafoki Minisita Ngoue ‘ene fokotu’u

‘Eiki Minisitā Ngōue: Sea, ‘ai pē ke fakanounou atu ka ke laumālie lelei, ‘ai e fokotu’u ‘a e ‘Eiki Pālēmiá kā tau hoko atu he ko e ‘alu kotoa pē ki he Kōmiti Kākato mo e ‘alu ki he Kōmiti ko ena ‘oku fiema’u ke ‘alu ki aí, kā tau ngā’unu.

‘Eiki Sea: Mālō. Kuo fakafoki ‘e he ‘Eiki Minisitā Ngōue mo e Toutai ‘ene fokotu’ú, to e pē ‘a e fokotu’u ‘e 2, ‘a ia ko e fokotu’u ia ‘a e Fakafofonga Kakai 13 ‘o Ha’apai fekau’aki pea mo e holoki ē vāhenga ko ē ‘a e Kapineti ‘ata’atā pē.

Fakafoki Minisita Pa’anga ‘ene fokotu’u

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Fakafoki atu pē mo e fokotu’u ‘oku ou faí ke ‘alu pē ki he Kōmiti Pa’angá.

‘Eiki Sea: Mālō. Ha’apai 13.

Fakafoki ‘e Ha’apai 13 ‘ene fokotu’u

Veivosa Taka: Tapu pea mo e ‘Eiki Seá. Tapu pea mo e Fale ‘Eiki ni. ‘Eiki Sea kuó u pou pou atu hono fakafoki ki he Kōmiti Pa’angá. ‘Oku ‘i ai e ki’i feitu’u ia ‘i Ha’apai ‘oku ui ko e toki veteki mei vēlata. Pea ko e me’a ia ‘oku ou piki au ia aí ke fai ē pou pou ki ai, ko e hā ‘a e fokotu’utu’u ‘a e Kōmiti Pa’angá tau tali lelei ia he kapau ‘e ha’u ‘a e Kōmiti Pa’anga Sea ‘oku ‘ikai ke tali pea kuó u fokotu’u atu au ‘eku peseti ‘e 20 ke totongi ia ki he falemahaki kae ‘ave ia ki Ha’apai. ‘Ikai ké u tali ‘e au ke ‘omai ki heni. Mālō Sea ē ma’u faingamālie.

‘Eiki Sea: Mālō, kuó u tui mahalo ko ‘etau faka’osí eni kimu’a pea tau pāloti. ‘Eiki Minisitā Mo’uí.

‘Eiki Minisitā Mo’uí: Tapu ki he ‘Afio ‘a e ‘Otua Mafimafi ‘i he Fale Alea ‘o Tonga. Tapu mo Kingi Tupou VI, ko e hau toka ‘o e ‘Otu Felenité. Tapu mo e Ta’ahine ko Kuini Nanasipau’ú. Tapu mo e Tama Pilinisi Kalauní mo e Hou’eiki ‘o e fonuá. Tulou atu ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea ‘o Tonga. Mālō ho’o laumālie lelei kae ‘omai ē faingamālie ki he finemotu’á ni ke fakahoha’asi ai ‘a e Feitu’ú na mo ho Fale ‘Eiki. Tapu ki he ‘Eiki Pālēmia ‘o Tonga, Hou’eiki Nōpelé, Hou’eiki Kāpinetí, Hou’eiki Fakafofonga ē Kakaí.

‘Oku ou tuku ‘a e kōlōlia mo e fakafeta’i ki he Tu’i ‘o e ngaahi Tu’i.

<003>

Taimi: 1550-1555

‘Eiki Minisitā Mo’uí: ... he kau e finemotu’a ni he laú pea lau he kau ‘i ho Fale ‘eiki ‘Eiki Sea. ‘Eiki Sea ko u fakamālō ‘i he faingamālie ‘oku tuku maí mei he Feitu’ú na ke u fakahoko atu ha

ki'i fakalavelave ki he tūkunga 'o e kolona vailasi 'i he fonua faka-Tu'i ko Tonga pea mo 'ene tu'u ki he kaha'ú. He 'oku onгона 'e he finemotu'a ni 'a e ngaahi tālānga lahi 'i ho Fale 'eiki ki he *issue* mahu'inga ko eni.

'Uluaki ko e hao mai hotau ki'i fonua ni 'o a'u ki he 'aho ní ko e Ha'a Tu'i 'ofá. Na'e tuku 'a Tonga ki langi 'i Pouono 'e he 'Uluaki Fā. Ko e malu'anga ia 'o Tonga 'o a'u mai ki he 'aho ni. 'Ikai ke 'i ai ha ivi 'a e Potungāue Mo'ui ke tu'u matatali 'a e fu'u mafi 'o COVID-19 kapau na'e 'ikai 'a e tukufonua 'oku ta kei laukau ai he 'aho ní. Tukufonua ko ia 'Otua mo Tonga ko hoku Tofi'á, 'Eiki Sea 'i he hoko mai 'a e fokoutua ni ko e kau taki lotu mo e kakai lotu 'o e fonua ni na'a nau tu'u hake, fakahoko honau ngaahi fakafatongia fakatauhi sipi. Na'a nau taaimu'a hono leleaki 'i 'a e ngaahi fakataputapui mo e ngaahi tu'utu'uni pea toki fakahoko atu 'e he finemotu'a ni mo 'ene kau ngāue ha kole ki he Hou'eiki mo e kakai 'o e fonua. Mo'oni e lea Tonga ko e ngaahi fetu'ú kuo nau laine taha. Kuo 'osi laine taha mai 'a e hou'eiki taki lotu ia 'o e fonua ni. Laine taha mai pea mo e ongo 'Eiki Kōvaná, Ha'apai Veu mo Vava'u lahi, kau Fakafofonga Pule'angá mo e kakai 'o e tukui motu 'o Tonga kae pehē foki ki Tonga 'eiki. Ko e hā? Ko e Ha'a Tu'i 'ofá tuku 'a Tonga ki langi pea tuku mai 'a e tau'atāina ke tau malava 'o pule'i hotau ki'i fonua ni kae 'oua 'e pule kehea 'etau faitu'utu'uni.

Na'e 'ikai ke tuku kitautolu ki ha fu'u pule'anga mālohi. Pilitānia ena ko e lahi mālohi hono fu'u mafi ki hono *health care system* pē ko 'ene Potungāue Mo'ui 'oku tafe 'a e pekia 'i Pilitānia ko e lahi. Faka'uta ange ā Tonga kapau na'e tuku kitaua ke pule kehea 'e faingata'a lahi ki he finemotu'a ni ke fakahoko ha ngaahi tu'utu'uni he 'e tu'utu'unia 'eta mo'ui.

'Eiki Sea 'i he ta'au 'a e fokoutua ni fakamāmani lahi pea malava ke siofi faka'auliliki 'ene ta'au 'i Siaina 'alu hake ki 'Iulope mo e ngaahi fonua tu'umālie 'o māmani. Na'e 'ilo fakapapau kuo pau ke fatu hotau fonua ni ki he mālohi tahá ke tali teke'i he ko e ngaahi fanga fu'u ivi fakapule'anga 'o e ngaahi fonua ko ē na'e 'ikai pē ke nau lava 'o tukuhifo 'a e pekiá. 'Eiki Sea ko e 'aho ní ko e taki mo e 'Eiki Palēmia ...

<002>

Taimi: 1555-1600

'Eiki Minisitā Mo'ui: ... 'ofa uike ua kimu'a hono tāpuni 'a e kau'āfonua ke 'oua na'a to e kolosi mai ha pāsese mei tu'apule'anga ki Tonga ni na'e 'osi 'omai 'e he 'Eiki Palēmia 'o Tonga 'ene hoha'a ke fei mo fakahoko ha ngāue ki he kau'āfonua 'o Tonga. Na'e vilo 'a e fakakaukau ko eni mo hono siofi 'o faka'auliliki pea a'u mai ki ha tūkunga na'e fakahoko ai 'a e fale'i kuo taimi ke tāpuni 'a e kau'āfonua 'a Tonga. Ko e 'Eiki Palēmia 'ofá ia ko e taki 'ofá ia ke ne hanga 'o 'omai 'ene fakakaukau ko e siofaki ki he hao mo e malu 'a 'Ene 'Afio, hao mo malu 'a e Hou'eiki pea tumutumu ai 'a e hao mo e malu 'a e kakai 'e toko 1 kilu tupu 'o Tonga.

'Eiki Sea te tau ma'u pē e lula fua 'etau Potungāue Mo'ui mo hotau ki'i fonua ni ko e ki'i fonua langalanga hake he 'ikai ke lava ke tau tuhu ki he 'umata ki 'Amelika lahi pea te tau fakahoko pē 'a hotau fe'unga. Hili hono tāpuni 'o e kau'āfonua 'o Tonga 'Eiki Sea 'oku ne tuku mai ai 'a e faingamālie ki he Potungāue Mo'ui ke fakahoko 'a e ngaahi ngāue kehekehe ki he teuteu atu ki ha taimi 'e toki fe'unga ai ke fakaava 'a e kau'āfonua 'o Tonga. 'Eiki Sea kuo 'osi fakahoko 'a e

ngaahi tālanga mo e ngaahi hoa ngāue ‘i he ngaahi fakakaukau mo e laumālie ‘o e hao taha mo e malu taha ‘a e Hou’eiki mo e kakai ‘o e fonua ni. Fakahoko e pōtalanoa mo e ongo Talafekau lahi ‘o ‘Aositelēlia mo Nu’usila ki ha malava nai ke fakahoko ‘a hono tuku *quarantine* fakataimi ‘a kinautolu kotoa pē te nau kolosi mai ki Tonga ni pea kuo pau foki ke fakahoko mo nau sivi ‘oku nau ‘atā mei he *corona* vailasi pea toki faka’atā ke nau hū mai he kau’āfonua ‘o e Pule’anga faka-Tu’i ko eni.

Te’eki ma’u Tonga me’angāue kakato ke sivi faka’auliliki ki he kolona

‘Eiki Sea ko e mīsini ko eni ke fakahoko’aki e sivi kuo ‘osi ‘i Tonga ni ia kā ko e tūkunga ‘a e ki’i fonua langalanga hake ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi naunau kehe ke fakakakato mai ke lava e misini ko eni ‘o ngāue ‘i hotau ki’i fonua ni. ‘Ikai ke ngata ai ‘Eiki Sea ko e ngaahi naunau ke fakahoko’aki e sivi ‘oku fu’u si’isi’i fau fakamāmāni lahi ia ko hota fe’unga ē ‘i he taimi ni ko e ivi ē ‘o e potungāue ‘i he taimi ni mo e naunau ke fakahoko’aki e sivi, si’isi’i ‘aupito pē. Ko e ngāue ko eni ‘i he’ene tu’u fakamāmāni lahi kuo pau ke fakahoko e sivi ‘o e kakai ‘oku nau tokangaekina ‘a e fokoutua ko eni kinautolu ‘oku ngāue he Potungāue Mo’ui sivi ‘akinautolu ‘oku ngāue ‘i mala’e vakapuna, sivi ‘akinautolu ‘oku ngāue he uafu, sivi e kau polisi, sivi e kau sotia ‘akinautolu kotoa pē ‘oku nau fakahoko ‘a e ngāue ko eni ‘i he tākanga ‘etau fohe fakataha mo e Potungāue Mo’ui, pea ko e sivi ko ia ‘e toutou fakahoko ia kiate kinautolu.

Si’isi’i fakamāmāni lahi ngaahi naunau malu’i

‘Eiki Sea ‘oku ou fie fakahā heni ‘oku te’eki ai ke tau ma’u kakato ‘a e ngaahi naunau ke fakahoko’aki ‘a e sivi fakatokolahi ‘aupito ko eni he ‘oku nounou ‘ene tu’u fakamāmāni lahi. ‘Eiki Sea ko e lave ko ia ki he ngaahi naunau malu’i *personal protective equipments* ko e ngaahi naunau ko ia ‘oku si’isi’i fakamāmāni lahi kuo ‘osi faka....

<007>

Taimi: 1600-1605

‘Eiki Minisita Mo’ui : ... fakahoko 'e he Potungāue 'ene 'ota 'ene ngaahi naunau mei tu'apule'anga. Kuo 'osi tau mai 'a e ngaahi naunau ki Tonga ni. Na'e toki foaki mai 'a e naunau 'i he ho'atā 'o e 'ahó ni, ki he Potungāue Mo'uí, ka ko hono fika'i faka'auliliki 'Eiki Sea, 'o kapau 'e puke ha toko 10, pē toko 20, pē toko 100, 'e 'osi pē 'a e me'angāue ia ko ení, 'i ha uike nai 'e 1 pē 2. Ko hono 'uhingá, ko e me'angāue ko ení, ko 'ete hanga pē 'o tui, 'osi pē 'e te hū tu'o taha 'o sio ki he tokotaha 'oku uesia he fokoutua ko ení, kuo pau ke vete kātoa 'a e ngaahi naunau ko ení mei he 'ulú pe hūfanga he fakatapú, 'o a'u ki he va'é.

'Eiki Sea, taimi na'e fakakaukau ai 'a e tūkunga fakamāmāni lahi 'o e fokoutuá ni, pea fakakaukau 'a e tu'unga mo'ui lelei 'a e fonuá ni. Ko e taha ia ha 'asenita mahu'inga 'aupito. 'Oku 'i he lauafé, 'a kinautolu 'oku ma'u 'i he ngaahi fokoutua 'ikai ke pipihí.

‘Eiki Sea : Kātaki pē 'Eiki Minisita Mo'ui kuo mei 'osi ho'o taimí.

Kakai matu'outu'a ange lahi ange faingamalie ke uesia he mahaki kolona

'Eiki Minisita Mo'ui : 'I he'ene tu'u fakamāmani lahi, ko kinautolu 'oku to e matu'otu'a angé, 'oku lahi ange honau faingamālie ke uesia, pea uesia tamaki 'i he fokoutua ko ení. Na'e lava ke siofi 'a e tokolahi 'o Tongá ni, mo kinautolu 'oku 'i he tu'unga 'o e ta'u motu'a 50 tupu, 60 tupu 'o a'u ki he 90 tupu, faai atu ki ai. Ko kinautolu ia te nau tu'u lavea ngofua, kapau te tau fakaava 'a e kau'āfonuá 'oku te'eki ai ke tau mateuteu.

'Eiki Sea, te u faka'osi 'eku fakahoha'asi 'a e Feitu'ú na, he'ikai te u lave au ki he patisetí, he 'e toki fakahoko hono tālanga'i faka'auliliki, ka ko e tokanga atu 'a e finemotu'á ni, ki he mahu'inga 'a e kaveinga ko ia. Ke tau kei hanga 'o pukepuke pē hotau fonuá ni. Neongo ko e tokolahi, 'oku malava pē ke nau hao mei he fokoutuá ni peseti 'e 80 tupu, ka ko 'ene 'i Tongá ni, 'e fu'u lavea ngofua 'aupito 'a hotau kakaí, ko hono 'uhingá, ko e tu'unga 'o 'enau mo'ui leleí.

Fakapotopoto taha e Potungāue Mo'ui ke kei tapuni kau'āfonua 'a Tonga ki he hao & malu e kakai

Pea 'i he'ene pehē, ko e fakapotopoto taha ē 'a e Potungāue Mo'uí, ke tau tāpuni hotau kau'āfonuá, fakahoko e ngaahi ngāue kotoa pē 'i loto fonuá ni, pea ke tākanga 'etau fohé, mei he Ongó Niuá, Vava'u Lahi, Ha'apaiveu, Fungafonuá mo Tonga 'eiki, kae lava ke tau fatu hotau sosaietí 'i he nofo fo'ou. The *new normals* ke tau fatu ai 'a e anga 'etau nofó, 'i he nofo fakatokosi'i, nofo 'oku tau mavahevahe *social distancing*, pea tau angamaheni ki he ngaahi fanofanó pea mo e ngaahi 'ulungaanga haisiní.

Mahu'inga taha e mo'uilelei kae takanga taha mo e pisinisi ki he fakalalakaka e fonua

'Eiki Sea, faka'osí pē, 'oku 'ikai ko e fokoutua ko ení ko ha *choice* 'a e mo'ui leleí, pea mo e pisinisí. 'Ikai 'aupito. Mo'ui leleí 'oku mahu'inga tahá, ka kuo pau ke tākanga 'a ene fohé mo e pisinisí. He 'oku fiema'u pē ke langa 'a e fonuá ni ke kātoi 'a e ngaahi fiema'u kehekehe 'a e fonuá ni, ki he'ene fakalalakaká. 'Eiki Sea, 'Otua mo Tonga ko hoku Tofi'á, ko hotau malu'angá ia, pea mālō 'a e ma'u faingamālie 'a e Feitu'ú na, leveleva e fakahoha'a tu'a 'ofa atu.

'Eiki Sea : Mālō. Kole atu ki he Kalaké ke tau pāloti. Ko ia 'oku loto ki he fokotu'u ke tukuhifo 'a e fokotu'u ko eni 'a e 'Eiki Palēmiá ki he Kōmiti Pa'angá, kātaki 'o hiki ho nima.

Pāloti'i 'o tali ke 'ave ki he Kōmiti Pa'anga fokotu'u e Palēmia ki he vāhenga

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Veivosá Taka, Siasí Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Sēmisi Fakahau...

<008>

Taimi: 1605-1610

Kalake Tēpile: Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Fīnau, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā ‘o e *MEIDECC*, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma’u Piukala, Nōpele Tu’i’āfitu, Nōpele Tu’iha’angana. Sea ‘oku loto ki ai e toko uofulu (20).

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ki he fokotu’u kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ha fakahā loto ki ai ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki ko e fokotu’u ko eni ‘oku ‘osi tukuhifo ia ki he Kōmiti Pa’anga ke fai ki ai ha feme’a’aki ‘a e Hou’eiki Mēmipa ai. Tau hoko atu ki he Fika 5 tau ‘Asenita ko e Palani Fakaangaanga Fakata’u ‘a e ‘Atita Seniale ki he Ta’u 2020 ki he Ta’u 2021. Kole atu ki he Kalake ke lau mai ‘a e palani ko eni.

Palani Fakaangaanga Fakata’u ‘Atita Seniale ki he Ta’u 2020/21

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Sea, ‘Eiki Palēmia mo e Hou’eiki Mēmipa kakato e Fale kae lau atu e Palani Fakaangaanga Fakata’u ‘a e ‘Atita Seniale ki he 2020/2021.

‘Oku ‘i he ‘ulu’i tohi pē ‘a e ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Seniale
‘Aho 17 ‘o ‘Epeleli 2020.

‘Eiki Sea mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea
NUKU’ALOFA.

Palani Fakaangaanga Fakata’u ‘a e ‘Atita Seniale ki he 2020/2021

Fakatatau ki he Kupu 22 ‘o e Lao ki he ‘Atita ‘a e Pule’anga 2007, Lao. ‘Oku ou faka’apa’apa heni ke u fakahū atu ‘a e Palani Fakaangaanga ‘a e ‘Atita Seniale ki he ta’u 2020/2021. ‘A ia ‘oku ou fakamatala ai ‘a ‘eku fokotu’u polokalama ngāue ki he ta’u fakapa’anga hoko 2020/2021.

Hangē ko ia ko e tu’utu’uni ‘a e Lao ‘oku ou fakaafe’i atu ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea ki ha’amou tānaki mai ki he Palani Fakaangaanga ni. Pea ‘i he hili ha vakai ki ha’amou tānaki mai ‘e malava ke u tānaki ia ki he palani ke ma’u ‘a e Palani Fakata’u kakato ‘a ia te u fakahū atu kimu’a ‘i he ‘aho 1 ‘o Siulai 2020.

‘Oku ou fiefia ke ‘oatu ha to e ngaahi fakamatala mavahe ‘oka fiema’u ‘i he loto faka’apa’apa mo’oni.

Sefita Tangi
(‘Atita Seniale)

Kalake Tēpile: Mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Minisitā Pa’anga.

Fokotu’u tuku ki he Kōmiti Pa’anga e Palani Fakaangaanga Fakata’u ‘Atita Seniale

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea pea mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale. ‘Eiki Sea, ko u fakamālō atu heni ki he ‘ofisi hono fakahū mai e fakamatala ko eni ‘Eiki Sea. Founga anga ngāue maheni pē eni Sea he kole pē pē ‘e laumālie lelei ‘a e Fale ki ai ke tau tali mu’a ke fakafoki eni ki he Kōmiti Pa’anga ke nau fai ha ngāue ki ai pea ka lava e ngāue ko ia pea toki fakahū mai ki he Fale ni mālō.

Pālōti’i tali tukuhifo ki he Kōmiti Pa’anga Lipooti Fakaangaanga ‘Atita Seniale

‘Eiki Sea: Hou’eiki ko e fokotu’u eni mei he ‘Eiki Minisitā Pa’anga ke tukuhifo ‘a e lipooti ko eni ki he, ‘a e Palani Ngāue ki he Kōmiti Pa’anga, ‘oku ‘i ai ha pou pou ki ai? Pou pou? Kole atu ke tau pālōti, ko ia ‘oku loto ke tau tukuhifo e Palani Fakaangaanga Fakata’u ‘a e ‘Atita Seniale ki he Ta’u 2020 ki he 2021 ki he Kōmiti Pa’anga kātaki ‘o fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Veivosa Taka, Siaosi Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā’asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Fīnau, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā e *MEIDECC*, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Minisitā Polisi. Loto kotoa ki ai e Hou’eiki toko hongofulu mā taha (11).

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki ‘oku lava ‘a e Fika 5 tau ‘Asenita tau hoko atu ki he Fika 6 ngaahi me’a makehe, me’a mai ‘Eiki Minisitā Ako

Fokotu’u ke fili sea fo’ou ‘a e Kōmiti Kakato

‘Eiki Minisitā Ako: Tapu mo e Feitu’u na Sea. Tapu ki he ‘Eiki Palēmia ...

<009>

Taimi: 1610-1615

‘Eiki Minisitā Ako: Tapu ki he Hou’eiki Kapineti. Tapu ki he Hou’eiki Nōpelé. Tapu ki he kau Fakafofonga ‘o e Kakaí.

Sea, na’e ‘aneafi foki Sea na’e fokotu’u mai ‘e he Feitu’u na hano to e siofi ‘a e ngaahi Kōmiti Tu’uma’u ko eni ‘a e Fale Aleá pea fai ai ‘a e ngaahi fokotu’utu’u na’e mai ai ‘a e ngaahi Sea fo’ou kae ‘ūmā’ā ‘a e ngaahi Mēmipa fo’ou ki he ngaahi Kōmiti ko eni ‘e 10, ko e Kōmiti Tu’uma’u ‘a hó Falé Sea.

Kei laumālie tatau pē pea mo e ngaahi fakakaukau pehē pē ‘oku ‘oatu he fokotu’u ko eni mei he tēpile ko eni, ke fai pē mu’a hā to e sio ki he Kōmiti Kākató. ‘Oku ‘i ai ‘a e faka’apa’apa lahi ki he Sea lolotongá kā ‘oku ‘i ai ‘a e fakakaukau ‘i he taumu’a mo e fakahoko fatongia hoko atú, na’a

kuo taimi pē ke fai hā vakai ke tukumai ‘a e taumu’á ki ha tokotaha ko eni ‘e fokotu’u atu ke fai hā hoko atu ‘a e faifatongia ko eni he Kōmiti Kākato.

Sea, ‘i he laumālie ko iá ‘oku fokotu’u atu ai, Fokotu’u Tu’utu’uni atu ai ‘a e Fakafofonga Nōpele Vava’ú, *Lord Tu’i*’afitu ke hoko ko e Sea ‘o e Kōmiti Kākato. Mea’i pē ‘e he Falé ni ko e tokotaha ko eni na’e ‘osi Tokoni Sea pea na’e ‘osi ‘i ai ‘a e taimi lahi foki na’e hoko ko e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kapinetí.

Kā ko e fokotu’u pē ia Sea, Fokotu’u Tu’utu’uni ke ‘oatu pē ia ki he Falé ke fai ha’amou Tu’utu’uni. Mālō.

Māteni Tapueluelu: Sea.

‘Eiki Sea: Me’a mai Tongatapu 4.

Māteni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu’ú na ‘Eiki Sea, kae pēhē ki he ‘Eiki Pālēmia ‘o Tonga, Hou’eiki Minisitā. Tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga Nōpele ‘a ‘Ene ‘Afio pea pēhē ki hoku kaungā Fakafofonga Sea.

Kole ke toloi ki ‘apongipongi fokotu’u ko eni ke fili Sea Kōmiti Kakato

Ko e fokotu’u ko eni ‘iku mau mo’utāfū’ua. ‘Oku ki’i fetohotohoi pē ‘a e fo’i fokotu’u ia ko ‘eni mo e fo’i fokotu’u peseti ‘e 20 ko ē na’a tau lele ai ‘aho ‘e 2 na’e toki ‘osí. ‘Eiki Sea ‘oku kole pē ‘e angalelei ‘a e Falé, ‘oku to e pē ‘a e ki’i miniti ‘e 2. Mai mu’a ke ō fai hā ki’i talatalanoa ki ai, ko e ‘uhingá ‘oku ‘ikai ke ‘aonga ke fu’u ‘asi ‘oku liliu fakavavevave pēhē e anga ‘etau folau, lolotonga ko iá ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ia ‘e hoko. Kā ko e anga ia ē kole atu ‘e Hou’eiki Pule’anga ké mou angalelei ‘o ‘omai e ki’i taimi ko ē efiāfi ko eni ke tau taki taha ō ‘o fakakaukau. ‘Oku ‘aongá ke fokotu’u mai ē ‘uhinga ‘oku fai ai e fakakaukau ko iá, ka tau ki’i talatalanoa pē ki ai ka tau toki hoko atu ai Sea, he ‘oku fu’u fakavavevave eni, toe pē ki’i sekoni ia ‘e 20 pea ‘osi ‘etau taimí. Ko e fokotu’u atu pē ia Hou’eiki Minisitā ke mou laumālie lelei pē ki ai. Mālō Sea.

‘Eiki Sea: Ha’apai 13.

Tali lelei Sea Kōmiti Kakato lolotonga e fokotu’u ke fili ha Sea fo’ou

Veivosa Taka: Sea, tapu pea mo e Feitu’ú na ‘Eiki Sea. Tapu mo e Fale ‘Eiki ni. Sea, ‘oku ou fiefia ‘aupito hē ngaahi fokotu’u ko iá pea ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hā me’a ia ‘e tātāla’a kā ‘oku ou ‘oatu ki he Feitu’ú na pea mo e Lao ‘etau ngāue’aki hē Falé ni. Pea kuó u tui, ko e hā e tu’unga ‘oku ‘i ai, tali lelei. Mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Me’a mai Tongatapu 9.

Tokanga ki he tu’u ‘a e Tu’utu’uni Ngāue ‘a e Fale

Penisimani Fifita: Tapu mo e ‘Eiki Sea Fale Alea ‘o Tonga. Tapu mo e Hou’eiki Mēmipá. Sea, ko ‘etau Tohi Tu’utu’uni, ko e Sea ‘o e Kōmiti Kākato hē ta’u ‘e 4 ‘o fakatatau mo e filí. Ko e Tohi Tu’utu’uni ia. ‘A ia ko e Sea ‘o e Kōmiti Kākato ‘e me’a pē ia he Sea kae ‘oleva kuo ‘osi e

ta'u 'e 4. Fili fo'ou pea toki fili ai 'a e Sea fo'ou 'o e Fale Aleá pea mo e Sea fo'ou 'o e Kōmiti Kākató. Mālō.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā 'o e Ngōué.

'Eiki Minisitā Ngōue: Sea, kuó u kole pē ki he Fakafofonga Fika 9 ke ke to e me'a mai angē. Fo'i fokotu'u 'anenai na'á ke me'a mai na'e 'ikai ke fēmāhino'aki. Fokotu'u ko ení hā ha'o to e me'a mai, na'e fai hā fēmāhino'aki heni pē 'ikai. Ko 'eku 'uhingá 'Eiki Sea he kuó u, ko e fokotu'u ko eni 'oku 'oatu ko eni he tafa'aki 'a e Pule'angá, na'á ku 'i he Falé Aleá pea na'á ku 'osi lea pē ki he Sea Kōmiti Kākató ke tokanga. 'Aho ni, ko e hā e me'a 'oku hoko he 'ahó ni, fehu'ia. Kā kuó u kole atu Sea, tau tuku mu'a aí. Mo'oni e me'a 'oku me'a mai ē Fakafofonga Fika 4, mou me'a atu mo ia fakakaukau ki ai, kā 'oku ou tokanga lahi, he na'a ku 'osi tokanga atu ki he Feitu'ú na, 'oua té ke kau ki ha fa'ahi.

<003>

Taimi: 1615-1620

'Eiki Minisitā Ngoue: ... faha'i he ko hono ola koví eni 'oku a'u ki he 'aho ni. Kuo 'osi uesia e Falé ia Sea pea ko e 'uhinga e fokotu'u atu ko ení. Ko au nau 'ilo lelei taha nau tokoni ki he Feitu'u na. Ko au na'a ku ngāue fakataha mo e Feitu'u na he 'ikai ma'u ha ola lelei ka ko u kole atu Sea, tau tuku ai he 'oku mo'oni 'oku faka'ohovale 'a e fo'i fokotu'u ko eni 'oku 'oatú ka kuo 'osi mateuteu 'a e Pule'angá ki he fokotu'u ko ení koe'uhí Sea he 'oku 'osi 'i ai pē me'a ia 'oku hoko. Ka te u to e lave au Sea 'apongipongi ka ko u 'ofeina lahi 'aupito hoku tokoua, kaungā lotu, tui tatau pea 'oku mo'oni pē me'a 'oku ne me'a ki aí 'oku ne tali pē. Kā kia au Sea tau tuku mu'a ko e me'a ko u 'oatu ai he pehē mai 'oku hū atu e ngaahi fo'i me'a ko ení ko e taimi ena e Feitu'ú na talamai ke tau me'a mai ke tau tuku ā koe'uhí ka tau foki mai 'apongipongi mo ha'atau me'a fo'ou 'apongipongi.

Fakama'ala'ala he Kupu 150 (1) & (2) fekau'aki mo e Sea Kōmiti Kakato

Penisimani Fifita: Sea kātaki ka u lau atu 'etau Tohi Tu'utu'uní. Konga ono, Ngaahi Kōmiti vahe 'uluaki Kōmiti Kakato 'a e Fale Aleá Kupu 150 (i). 'E fili 'e he Fale Aleá ha taha mo hono kau Mēmipa filí ke Sea 'i he Kōmiti Kakató 'a e Falé hili hono fakaava 'o e Falé 'i he 'osi 'a e fili Fale Aleá. Kupu si'i (ii). Kuo pau ke ma'u lakanga 'a e Seá ki ha vaha'ataimi ko e ta'u 'e fā. Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Ako: Fakamālō atu he ngaahi tokoni ko ē ki he fokotu'ú Sea pea 'oku hangē ko e tokoni 'a e Tongatapu 4, 'i ai ha taimi 'ikai ke 'i ai ha palopalema ia ai Sea. Ko e fokotu'u ko ia na'e fakahoko atú 'oku 'ikai ko e 'uhingá ia, na'e tatau pē mo 'etau ngaahi Kōmiti Tu'uma'ú. 'I kai ke 'i ai ha me'a ia 'e uēsia ka 'oku hangē pē ko ē ko ho fokotu'ú taimi pē ke to e vakai'i. 'Oku 'ikai ko e 'uhingá ia ko ha'atau tukuhifo ki lalo 'a e Fakafofonga na'e Sea he Kōmiti Kakató. Ka ko e fokotu'u fakakaukau pē ia Sea tuku mai ki ho Falé fai hano alea'i pea toki faitu'utu'uní. Mo'oni pē Tongatapu 9 'oku 'i ai pē 'a e kupu pehē. Ka kuo 'osi fai pē mo e ngāue 'a e Pule'angá ki he ngaahi tafa'aki fakalao kae tautēfito ki he tafa'aki ko eni. Mālō Sea.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki ko u kole atu ke tau ngata ai.

Lord Tu’i’āfitu: Sea ki’i fakahoha’a.

‘Eiki Sea: ‘E Hou’eiki Nōpele Vava’u kuo ‘osi ‘etau taimí.

Lord Tu’i’āfitu: Mālō ‘aupito Sea. Sea ko eni kuo ‘osi ‘osi e taimí ia.

‘Eiki Sea: Pe ‘i me’a nounou mai.

Lord Tu’i’āfitu: Ko ‘eku tokanga pē ‘a’aku Sea ko e ‘uhingá ko e, fu’u ‘ohovale lahi au ia. Mei tu’u e tā hoku mafú. Ko ia pē Sea mālō.

‘Eiki Sea: Hou’eiki tōloi e fokotu’u ko ení ki he pongipongí. Tōloi e Falé ki he 10 ‘apongipongi.

Kelesi

(Na’e kelesi ai pē ‘e he ‘Eiki Seá, *Lord Fakafanua.*)

<002>

Fakamā'opo'opo Feme'a'aki he Fale Alea 'o Tonga